

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

İNGİLTERE’DE İLK DAİMİ OSMANLI SEFİRİ
YUSUF ÂGÂH EFENDİ’NİN MUHİTİ VE OSMANLI
BÜROKRASİSİNDEKİ YERİ (1744-1824)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEYZANUR YAŞAR

İSTANBUL, 2023

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

İNGİLTERE'DE İLK DAİMİ OSMANLI SEFİRİ
YUSUF ÂGÂH EFENDİ'NİN MUHİTİ VE OSMANLI
BÜROKRASİSİNDEKİ YERİ (1744-1824)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEYZANUR YAŞAR
(190121003)

Danışman
(Dr. Öğr. Üyesi Lale Uçan)

İSTANBUL, 2023

19/01/2023

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Tarih Tezli Yüksek Lisans programı öğrencisi 190121003 numaralı Beyzanur YAŞAR'ın hazırladığı İngiltere'de İlk Osmanlı Sefiri: Yusuf Ağâh Efendi'nin Hayatı (1744-1824)" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 19/01/2023 Perşembe günü saat 11:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Çokluğu/Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının İngiltere'de İlk Osmanlı Sefiri: Yusuf Ağâh Efendi'nin Hayatı ve Osmanlı, şeklinde değiştirilmesi uygundur. + Bürokrasisteki yer

Jüri Üyesi

Karar

1. (Danışman)	Dr. Öğr. Üyesi Lale Ucan	Kabul
2.	Prof. Dr. Abdulkadir Özcan	Kabul
3.	Dr. Öğr. Üyesi Şenem Şenli	Kabul
4.		
5.		
6. (İkinci Danışman)*		
- *2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Beyzanur Yaşar

TEŞEKKÜR

Tez aşamasında benden ilgisini esirgemeyen, vaktini ve kıymetli bilgilerini benimle paylaşan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Lale Uçan'a minnettarım. Çalışmam hakkında sorularımı yanıtlayan ve bana yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Abdülkadir Özcan'a, süreç boyunca kaynaklara erişimde yardımcı olan ve bana bu yolu kolaylaştıran hocam Dr. Öğr. Üyesi Cumhur Bekar'a teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın ana kaynaklarından olan Osmanlı arşiv belgelerine erişimde yardımcı olan hocam Mustafa Küçük ve sevgili arkadaşım Ayşe Kandemir'e ayrıca teşekkür ederim. Ne yapacağımı bilmediğim anlarda sakinleştiren ve stresime ortak olan, en kritik anlarda yardımını esirgemeyen dostlarım Yunus Aktı, Zülal Üçışık ve Büşra Karasakal'a minnettarım. Son olarak tezin son aşamasına kadar sunduğu kaynakların yanında sağladığı güzel mekânı için İSAM kütüphanesine teşekkürü bir borç bilirim.

Beyzanur Yaşar

İNGİLTERE’DE İLK DAİMİ OSMANLI SEFİRİ YUSUF ÂGÂH EFENDİ’NİN MUHİTİ VE OSMANLI BÜROKRASİSİNDEKİ YERİ (1744-1824)

Beyzanur Yaşar

ÖZET

Bu tez 18. yüzyılda kalemiye bürolarında yetişmiş bir bürokrat olarak Yusuf Âgâh Efendi’nin kariyer hayatına odaklanmaktadır. Aile hayatı ve yetiştiği bölge ışığında kariyerinin başlangıcı, ilk ikamet elçisi olarak İngiltere’ye yolculuğu üzerinde durulacaktır. Bununla beraber elçi ve maiyetine yapılan ödenekler açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Ardından Âgâh Efendi’nin İstanbul’a dönüşü anlatılacak ve II. Mahmud döneminde yaşanan çeşitli olaylar karşısındaki tutumu ve bürokratik hizişleşmeler arasındaki durumu analiz edilmeye çalışılacaktır. Böylelikle kalemiyenin farklı ofislerinde görev almış bir kâtibin meslekî serüveni üzerinden Osmanlı’nın yeni filizlenen reformist görüşlerinin izi sürülecektir. Tezin birincil kaynaklarını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı içerisindeki farklı tasnif ve kataloglardaki belgeler oluşturmaktadır. Bununla beraber başta Vasıf Tarihi olmak üzere 18. yüzyılda kaleme alınmış kronikler ile İngiliz gazeteleri ana kaynaklar arasındadır. Çalışma değişen Osmanlı bürokrasisinde bir kâtibin sistemle ve çevresiyle kurduğu ilişkiyi problematize etmektedir.

Anahtar kelimeler; kâtip, kalemiye, bürokrasi, ikâmet elçisi, reform.

**THE CIRCLE OF YUSUF AGAĦ EFENDİ THE FIRST
PERMANENT OTTOMAN AMBASSADOR IN ENGLAND, AND
THE PLACE IN THE OTTOMAN BUREAUCRACY (1744-1824)**
Beyzanur Yaşar

ABSTRACT

This thesis focuses on the career life of Yusuf Agâh Efendi as a bureaucrat who was trained in the bureaucrats in the 18th century. In the light of his family life and the region where he grew up, the beginning of his career, his journey to England as the first resident ambassador will be emphasized. In addition, the appropriations made to the ambassador and his entourage will be tried to be revealed. Then, Agâh Efendi's return to Istanbul will be explained and his attitude towards various events during the reign of Mahmud II and his situation among bureaucratic schisms will be tried to be analyzed. Thus, the burgeoning reformist views of the Ottoman Empire will be traced through the professional adventure of a clerk who worked in different offices of the clerk. The primary sources of the thesis are the documents in the different classifications and catalogs within the Presidency of the State Archives, chronicles written in the 18th century, Vasıf Tarihi, and English newspapers are among the main sources. The study problematizes the relationship of a clerk with the system and its environment in the changing Ottoman bureaucracy.

Key words; clerk, bureaucracy, resident ambassador, reform

ÖNSÖZ

18. yüzyıl “Erken Modern” kavramıyla anılarak 19. yüzyılda mutlak modernliğe ulaşan anlatımlarımızın bir test sürüş alanı olarak görülmüştür. Bu yüzyıl yenilgiler ve geri çekilme olarak algılansa da Osmanlı için diplomatik faaliyetlerin başladığı, kurumsallaşmanın da aynı oranda arttığı bir döneme tekabül eder. Öyle ki bu dönemde sınırların birbirleriyle artan bilgi akışı ve etkileşimine orantılı olarak gerek sosyal hayatta gerek politika yapımında pek çok yenilik kendini göstermiştir. 19. yüzyılda Osmanlı hayatına giren kurumların, bireylerin, olayların izini sürmek isteyen tarihçiler 18. yüzyıla giderek burada yaşanan değişim ve kırılmayı analiz etmişlerdir. Bu çalışma 18. ve 19. yüzyıllarda yaşamış bir bürokrat olan Yusuf Âgâh Efendi’nin kariyeri ele alınmıştır.

Birinci bölüm içerisinde Âgâh Efendi’nin başta babası olmak üzere aile hayatı ele alınmaktadır. Bununla beraber babasının reformist görüşlerinin çocuklarına nasıl yansıdığı ve ailenin geçirdiği mesleki süreci değerlendirilmiştir. Ardından Âgâh’ın ailesinin yaşadığı ve kendisinin yetiştiği bölge olan Mora eyaletine odaklanmaktadır. Bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesinin ardından demografik ve fiziki özelliklerinin imparatorluk siyasetine ve ekonomisine katkısı incelenmiştir. Bu bölüm Âgâh Efendi’yi yetiştiren aile ile muhitin kendi yaşantısına ve kazandığı tecrübe birikimine olan etkileri sorusu çerçevesinde tartışılmıştır.

İkinci bölümde Yusuf Âgâh’ın İstanbul’a gelişi ve kariyer hayatına başlangıcı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı kalemiyesinde yetişmesinin ardından ilk daimi elçi olarak Londra’ya gidiş süreci analiz edilmiştir. Osmanlı’nın bir elçiden beklediği özellikler ve ailesinin onun elçilik sürecine olan katkıları tartışmaya açılmıştır. Sürecin ardından elçilik ve maiyetin yolculuğu, maiyeti, ödenekleri incelenmiştir. Bununla beraber Osmanlı diplomasisinin gelişimi, ilk daimi elçinin bu gelişime olan katkısı ile elçilik heyetinin İngiliz toplum ve hanedanı tarafından karşılanması ele alınmıştır. Hediyeleşmenin ve portrelerin ikili diplomasiyi nasıl etkilediği üzerine durulmuş,

Âgâh Efendi'nin bu yolla İngiliz ve Osmanlı diyaloguna olan katkıları analiz edilmiştir.

Üçüncü bölüm, Yusuf Âgâh Efendi'nin elçilik sonrası kariyeri üzerine inşa edilmiştir. Elçi olduğu dönem tecrübelerini hayatına ve mesleğine aktarımı üzerinde durulurken nişancılığa kadar yükselen kariyerindeki yaşantısı aydınlatılmıştır. Bununla beraber Osmanlı elit sınıfı içerisindeki hizipleşmeler arasındaki konumu ve dönemin krizlerine olan bakış açısı üzerinde durulmuştur. Son olarak mal varlığına, babasından kendisine kalan derslane, kütüphane ve camiden oluşan vakfiyesine ve camisine değinilerek bitirilmiştir.

Ocak, 2022

Beyzanur Yaşar

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	10
1. BÜROKRAT BİR AİLE: “MORAVİYUSLAR”	10
1.1. YUSUF ÂGÂH’IN AİLESİ: PENAHZÂDELER	10
1.2. MORAVİYUSLARIN MUHİTİ: MORA GASTUN KASABASI	24
İKİNCİ BÖLÜM	28
2. BÜROKRATLIKTAN DİPLOMATLIĞA: YUSUF ÂGÂH EFENDİ’NİN KARIYER HAYATININ İLK YILLARI	28
2.1. ERKEN DÖNEM KARIYER HAYATI (1774-1793).....	28
2.2. OSMANLI’NIN İLK DAİMİ ELÇİSİ YUSUF ÂGÂH EFENDİ (1793- 1797) 32	
2.2.1. Londra’ya Yolculuğu ve Maiyeti.....	38
2.2.2. İngiliz Hükümeti ile Tanışma ve Hediyeleşme	47
2.2.3. Diplomatik Girişimleri	56
2.2.4. <i>Havâdisnâme-i İngiltere</i> Eseri ve Osmanlı-İngiltere İlişkisine Katkısı	61
2.2.5. İngiltere’nin Toplumsal ve Kültürel Hayatı İçerisinde Yusuf Âgâh Efendi.....	66
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	72
3. ELÇİLİK SONRASI DÖNEM.....	72
3.1. SÂBIK ELÇİNİN YENİ GÖREVLERİ (1797-1824).....	72
3.2. VEFATI	85
3.3. MAL VARLIĞI VE VAKFİYESİ.....	86
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA	100

TABLO LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1 Elçi ve maiyetine gönderilen ilk atıyyeler	41
Tablo 2 Elçi ve maiyetin maaş ve harcırahları.....	42

HARİTA LİSTESİ

Sayfa

Harita 1 Yusuf Âgâh Efendi'nin İngiltere Yol Güzergâhı	40
--	----

BELGE LİSTESİ

Sayfa

Belge 1 Zikredilen arzuhalde yer alan Velî-Osman-Mehmed-Yûsuf-Vâlîde Âişe imzaları.....	12
Belge 2 Elçi ve maiyetinin aldığı maaş kayıtları	43
Belge 3 Elçi maiyetinde bulunan zimmi kişizade Yanko Savrud, ..., tercüman-ı evvel Manolaki, Seyyid Mehmet Tahir, Derviş Mehmed Ağa, Mahmud Raif (sağdan sola)	47
Belge 4 Âgâh Efendi'nin mührü	79
Belge 5 Yusuf Âgâh Efendi'nin son görevinin ruus defterindeki bir kaydı	84
Belge 6 Âgâh Efendi'nin vakfiyesinin şahitleri	93

RESİM LİSTESİ

Sayfa

Resim 1 1570 senesine ait Mora haritası	25
Resim 2 Âgâh Efendi'nin istinsah ettiği eserin ferağ kaydı.....	29
Resim 3 Yusuf Âgâh'ın maiyetinde bulunan ve Osmanlı dragomanlarından olan Emmanuel Persiany isimli kişi.....	46
Resim 4 Âgâh Efendi nâme-i hümayûnu İngiltere Kralı III. George'a takdim ederken	48
Resim 5 Elçilik heyetinin İngiltere'ye ulaştığı günün manşeti	50
Resim 6 Yusuf Âgâh'ın konut kiralama haberi	50
Resim 7 Adelphi Terrace	52
Resim 8 Yusuf Âgâh Efendi'nin İngiltere Kralı III. George'a takdim ettiği altın piştov (tabanca).....	53
Resim 9 Yusuf Âgâh Efendi'nin isteği üzerine düzenlenen havai fişek gösterisinin atış sırasını gösteren program	68
Resim 10 23 Şubat 1794 tarihinde satranç turnuvasına katılan Yusuf Âgâh Efendi .	69
Resim 11 <i>Musleiman Adeti</i> kitabının girişinde yer alan Yusuf Âgâh portresi ve altında III. Selim'in tuğrası	70
Resim 12 Âgâh Efendi'nin Daniel Orme (1766-1837) tarafından yapılan bir portresi	71
Resim 13 Beşiktaş Sahılsarayı'nı gösteren bir gravür	83
Resim 14 Yusuf Âgâh Efendi'nin mezar taşı ve şahidesi	86

KISALTMALAR

A.DVNS.NMH.d.	Bab-1 Asafl Divan-1 Hümeyun Sicilleri Name-i Hümeyun Defterleri
a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale/madde
a.g.t.	Adı geçen tez
a.g.y.	Adı geçen yer
A.RSK.	Bab-1 Asafl Ruus Kalemi
A.RSK.d.	Bab-1 Asafl Ruus Kalemi Defteri
AE.SMST.III.	Ali Emiri Mustafa III
AE.SMST.IV.	Ali Emiri Mustafa IV
AE.SSLM.III.	Ali Emiri Selim III
bkz.	Bakınız
BOA	T. C. Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
C.ADL.	Cevdet Adliye
C.BH.	Cevdet Bahriye
C.BLD.	Cevdet Belediye
C.DH.	Cevdet Dahiliye
C.EV.	Cevdet Evkaf
C.HR.	Cevdet Hariciye
C.ML.	Cevdet Maliye
C.SM.	Cevdet Saray
çev.	Çeviren
D.BŞM.d.	Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri
D.BŞM.MHF.d.	Bab-1 Defteri Başmuhasebe Muhallefat Defterleri
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ed.	Editör
E.T.	Erişim Tarihi
HAT	Hatt-1 Hümayun
haz.	Hazırlayan
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
S/sy.	Sayı
s.	Sayfa/sayfalar
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TS.MA.e.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak
vd.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazarlardan sonrakiler
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
vr.	Varak

GİRİŞ

1. Çalışmanın İlgili Literatüre Katkısı

Yusuf Âgâh Efendi hakkında yapılan en önemli çalışma M. Alaaddin Yalçinkaya tarafından hazırlanan “The First Permanent Ottoman Embassy In Europe The Embassy Of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)”, başlıklı doktora tezidir.¹ İngiltere’de 1993 senesinde tamamlanan bu tez Âgâh Efendi’nin İngiltere elçiliği dönemine odaklanmakta ve İngiliz arşivini öne çıkarmaktadır. İngiliz arşivi içerisinde yer alan mektuplar veya resmi arşivlerin Osmanlı kaynaklarından sağlaması yapılmaktadır. Lakin tez içerisinde Osmanlı arşivi nispeten daha kısıtlı kullanılmakta ve Âgâh Efendi’nin aile hayatına yer verilmemektedir. Ayrıca İngiliz gazeteleri içerisinde Âgâh Efendi’nin İngiltere kültür ve hayatına olan etkisi yahut söz konusu toplum içerisindeki faaliyetleri konusunda eksiklikler barındırmaktadır. Dolayısıyla bu tez Yusuf Âgâh’ın aile hayatı ile beraber kariyer hayatını bütüncül bir şekilde ele alma amacıyla mezkûr çalışmadan ayrılmaktadır.

Öte yandan konuyla alakalı Emre Aracı’nın kaleme aldığı *Yusuf Âgâh Efendi 18. Yüzyıl Londrası’nda İlk Türk Büyükelçi* başlıklı eser elçinin özellikle İngiliz gazetelerinde nasıl anlatıldığı, İngiltere toplumu tarafından nasıl karşılandığı ve bu topluma Türk adet ile göreneklerinin nasıl yansıttığı konusuyla ilgilenmiştir.² Eser Yalçinkaya’nın tezinden daha ayrıntılı bilgiler içermekle beraber dönem atmosferi Osmanlı-İngiliz ilişkileri ve Âgâh’ın yetişmesi hakkında bilgi içermemektedir. Bununla beraber Emre Aracı’ya ait olan bir diğer eser olan *Londra’da Türk İzleri* içerisinde Âgâh Efendi’ye kısa bir bölüm ayrılmakta ve konuyu elçiler vasıtasıyla İngiliz kültürüne Türk adetlerinin aktarımı çerçevesinde ele almaktadır.³

¹ M. Alaaddin Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy In Europe The Embassy Of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, The ISIS Press, İstanbul, 2010.

² Emre Aracı, *Yusuf Âgâh Efendi 18. Yüzyıl Londrası’nda İlk Türk Büyükelçi*, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2013.

³ Emre Aracı, *Londra’da Türk İzleri*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2022.

Âgâh Efendi'nin içerisinde zikredildiği pek çok makale olmakla beraber onu müstakil olarak ele alan makalelerden biri, M. Alaaddin Yalçinkaya tarafından kaleme alınan “Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü” başlıklıdır.⁴ Yalçinkaya burada tezinin belli başlı yerlerini iktibas ederek makaleyi oluşturmuş ve elçi ile maiyetinin yola çıkışı, İngiltere'de karşılanması, girmiş olduğu diplomatik temasları anlatmıştır. Bunun yanında yine zikredilen makale ilen benzerlikler barındıran “İstanbul-Londra Arasında Karşılıklı Diploması: Sir Robert Ainslie ve Yusuf Âgâh Efendi'nin Elçilikleri” başlıklı metinde Âgâh'ın elçiliğine karar verildiği dönemde İngiliz elçisi olan Ainslie ile beraber ele alınmıştır.⁵ Her iki makale de Osmanlı'nın dünya siyaseti içerisindeki yerini değerlendirmekle beraber dönemin uluslararası diplomatik ve siyasi hadiselerine değinmemektedir. Sinan Kunalalp'e ait olan “İlk Daimî Türk Sefiri Yusuf Âgâh Efendi” başlıklı makale de İngiltere hükümetinin nezdinde ilk defa açılmış olan elçiliğin nasıl karşılandığı ve ilişkilerin nasıl geliştiğini özetlemektedir.⁶

Zikredilen eserlerin yanında Ercüment Kuran'a ait *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)* başlıklı eserde çalışmanın ana kaynakları arasındadır.⁷ Kuran eserindeki ilk bölümü Âgâh'a ayırmış ve elçi olarak seçilişi, yolculuğu ile siyasi faaliyetlerine değinmiş; konunun küresel ve kültürel boyutunu ele almamıştır. Ayrıca F. Reşit Unat'ın kaleme aldığı Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri başlıklı eser Âgâh'ın İngiltere'de bulunduğu süreç boyunca yazdığı Havadisnâme-i İngiltere metninin sefaretname değerini tartışmakta lakin metnin içeriğine ve bağlamına değinmemektedir.⁸ Âgâh Efendi'nin sefaretnamesine odaklanan Alaaddin Yalçinkaya'ya ait “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri” başlıklı başlıklı

⁴ M. Alaaddin Yalçinkaya, “Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü”, *Toplumsal Tarih*, S. 32, 1996, s. 45-53.

⁵ M. Alaaddin Yalçinkaya, “İstanbul-Londra Arasında Karşılıklı Diploması: Sir Robert Ainslie ve Yusuf Âgâh Efendi'nin Elçilikleri”, *Kesşen Dünyalar: Elçiler ve Ressamlar*, ed. Barış Kıbrıs, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 23-34.

⁶ Sinan Kunalalp, “İlk Daimi Türk Sefiri Yusuf Âgâh Efendi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 9, 1968, s. 9-12.

⁷ Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1968.

⁸ F. Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968.

makale de kendinden önceki sefaretnamelerle Âgâh'ın yazdığı eseri karşılaştırmakta ve eserin sefaretname niteliğini tartışmaktadır.⁹

Bunların yanında Âgâh'ın İngiltere kralı III. George ve hanedan üyelerine götürdüğü hediyeleri konu alan Joseph Von Hammer tarafından yazılan “An Account of The Mission of Yusuf Agha, Ambassador from Turkey to The British Court” başlıklı makaleyi kaynaklar arasında zikretmek gerekir.¹⁰ Hediyeleşme başlığını inceleyen bir diğer makale İ. Hakkı Uzunçarşılı tarafından “On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar” başlığı ile kaleme alınmıştır.¹¹ Bu makale yalnızca nâme-i hümayûn defterinde zikredilen hediyelerin bir çevirisini ve Âgâh hakkında kısa bir bilgilendirmeyi içermektedir. Bu çalışmalar haricinde Âgâh'ın maiyetinde olan Mahmud Râif hakkında kaleme alınan makaleler de çalışmanın kaynakları arasındadır.¹²

Yukarıda zikredilen eserlerden hareketle Âgâh Efendi hakkında yazılan eserlerin ekseriyetle onun elçilik dönemine odaklandığı görülmektedir. Bununla beraber maliye bürolarında yetişmiş bir kâtip olarak Âgâh'ın elçi olarak neden seçildiği, seçilmesinin ardından dünyada yaşanan diplomatik krizlerin mahiyetini ve bunlara yaklaşımı tam olarak aydınlatılamamıştır. Dahası, İngiltere'nin sosyal ve kültürel hayatı içerisindeki yeri de Emre Aracı'nın yaptığı çalışmalar sayesinde ilerlemiştir. Bu çalışmada Aracı ve Yalçinkaya'dan farklı İngiliz gazeteleri kullanılarak elçilik dönemi incelenmiştir. Ayrıca Âgâh Efendi'nin başta babası olmak üzere aile hayatı, mal varlığı, Osmanlı kâtipleri içerisinde yükselişi ve Osmanlı bürokrasisindeki hizişmelerin karşısında elçilik sonrası deneyimlerini aktarma

⁹ M. Alaaddin Yalçinkaya, “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri”, *OTAM*, S. 7, Ankara, s. 319-338.

¹⁰ Joseph Von Hammer, “An Account of The Mission of Yusuf Agha, Ambassador from Turkey to The British Court”, *Transactions of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, c. 3, S. 3, 1834, s. 496-504.

¹¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar”, *Belleken*, c. 13, S. 51, 1949, s. 573-648.

¹² Ç. Fıkırkoca, “Bir Osmanlı Gözlemcinin İngiliz Siyasal Sistemine Bakışı”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, S. 10, 1984, s. 65-67; Kemal Beydilli, *Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e Dair Eseri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001; Mahmud Raif Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli*, Fransızcadan çeviren: A. Terzioğlu-H. Hatemi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1988; Erhan Afyoncu, “Mahmud Râif Efendi ve Ailesine Dair Vesikalar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 2, s. 89-100; M. Alaaddin Yalçinkaya, “Mahmud Raif Efendi as The Chief Secretary of Yusuf Agha Efendi, the First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)”, *OTAM*, S. 5, s. 385-434.

durumu da irdelenmiştir. Tezimde geç 18. yüzyıl ile erken 19. yüzyıl döneminde dört padişah görmüş ve seksen yaşına kadar Osmanlı kâtipliğini sürdürmüş bir bürokratin hayatına dair evrelerin aydınlatılması hedeflenmiştir. Böylelikle çalışma salt bir Osmanlı diplomasi tarihi olmanın ötesinde kalemiye sınıfı mensuplarından birinin bilgi ve miras aktarımını da ortaya çıkarmış olacaktır.

Osmanlı için 1700'lü yıllar imparatorluğun diplomatik ilişkiler bakımından geliştiği bir dönem olsa da padişaha ve yönetime yönelik eleştirilerin de arttığı bir süreçtir. 19. yüzyıl öncesi Osmanlı'ya dair yerel ağlar ve ilişkileri içinde barındıran prosopografik bir çalışma yapmak ve bireyi inşa etmek oldukça zor bir süreçtir. Bu hem kaynak azlığı hem de henüz bireyin hayatının ön plana çıkmadığı ve mensup olunan cemaatlerin konuşulduğu bir dönem olmasından kaynaklanmaktadır.¹³

Tez Yusuf Âgâh'ı sadece elçilik dönemi içerisinde değerlendiren çalışmalardan kapsam olarak farklı bir yerde durmaktadır. Bununla beraber ana kaynak olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı içerisinde yer alan başta maliyeden müdevver defterler olmak üzere ruus kayıtları merkeze alınmıştır. Özellikle elçilik döneminde yapılan ödemelerin poliçe kayıtları için maliye defterleri taranmış lakin bu kayıtlar ancak "Cevdet-Hariciye" tasnifi içerisinde bulunabilmiştir. Ayrıca muhallefat defterleri içerisinde ve "Cevdet-Maliye" tasnifi içerisinde bulunan kayıtlardan Âgâh Efendi'nin mal varlığının bir çözümlemesi yapılmıştır. Son olarak dönemin İngiliz gazeteleri üzerinden Âgâh Efendi'nin İngiltere'deki gündelik hayatına yönelik bulgular sunulmuştur.

2. 18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Kâtip Olmak

18. yüzyıl Osmanlı dünyasında kâtiplik mesleğinin dönüşümünü ele alınarak birinci bölüme giriş yapılacaktır. Osmanlı toplumu reaya ve askerî sınıfı olmak üzere iki ayrı kategoriye bölünmektedir. Bunlar içerisinde askerî grubu devletin mali ve siyasi istikrarını daim kılmak amacıyla padişahın başında bulunduğu seyfiye, ilmiye ve kalemiye sınıflarına ayrılmaktadır.¹⁴ Çalışma konusunun Osmanlı kalemiyesi ve

¹³ Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 2-3.

¹⁴ Aksan, *Ahmed Resmi Efendi*, s. 4.

kâtipleri olması sebebiyle giriş olarak 18. yüzyıl Osmanlı bürokrat ve kâtipleri ele alınacaktır.

En genel anlamıyla kalemiye sınıfını, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli hükümet yazışmalarıyla beraber mali ve toprak mülkiyeti hakkında süregelen malumatları kayıt altına alan kimselerin oluşturmaktadır.¹⁵ Klasik Osmanlı siyasi sistemi içerisinde 15. yüzyıl ortalarından itibaren ilmiye ve seyfiye sınıflarına “kalemiye” eklenmiş ve imparatorluğun sonuna kadar bürokrasi kalemiyenin elinde şekillenmiştir.¹⁶ Kalemiye sınıfı içerisinde yetişecek rüşd yaşına gelmiş kâtip adayının ilk olarak hat ve imlâ öğrenmesi gerekmektedir. Okuma ve yazmayı öğrenmesinin ardından yedi veya sekiz yaşlarında olan çocuk, yetenekleri ölçüsünde kalem ofislerine gelerek tercihen çırağı az olan bir kâtibe çıraklık etmek üzere yetiştirme süreci başlamaktadır.¹⁷ Yaklaşık beş ile altı yıl arasında süren çıraklık dönemi içerisinde kendisinin çalışkanlık veya kusurları not edilmekte ve yük akçe kadar ücret verilmekteydi.¹⁸ Kâtip adayları çoğunlukla Türk kökenli olmakla beraber babası veya akrabasının da defterdarlık bürolarında çalışmış kimseler arasından seçilmiştir.¹⁹

Kalemi'yenin oluşmasında himâye-intisâb geleneği önemli bir yerde durmaktadır. Ekonomik ve sınıfsal olarak hami olarak görülen kişilerce maiyetine altına alınan kişiler devlet kademelerinde sadrazamlığa kadar yükselebilmektedir. Bunun öncesinde ise klasik medrese eğitimi ve Virginia Aksan'ın özellikle vurguladığı üzere küttab eliti arasına girebilmenin ön koşulu “edeb” eğitiminin alınmasıyla olmuştur.²⁰ Bu iki şartı tamamlayan kişiler kâtip olabilmiş hatta hâcegâna yükselmiştir. Hâcegân sınıfına dahil olabilecek biri ilk olarak 7-8 yaşlarında okuma yazmayı öğrenmiş olması beklenmektedir. Kâtiplik şartları ile aynı çizgiyi izleyen bu süreçte, adayın çıraklıkta yetenekleri keşfedilir ise yükselme şansını da

¹⁵ Carter Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.5

¹⁶ Mehmet İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c.1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 2013, s. 192.

¹⁷ Carter Findley, “A Vision of a Brilliant Career”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, C. 76, 1986, s. 95-96.

¹⁸ Findley, *A Vision of a Brilliant Career*, s. 97.

¹⁹ Erhan Afyoncu-Recep Ahıskalı, “Kâtip”, *DİA*, C. 25, Ankara, 2022, s. 53.

²⁰ Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı*, s. 12.

yakalamaktadır. Adayın başvuru süreci de dahil olmak üzere eğitim masrafları ise ya hami tarafından ya da varlıklı olan ailesi tarafından karşılanmaktadır.²¹

Kâtip temel anlamda devlet belge ve yazışmalarının hatasız bir şekilde devamlılığını sağlamasının yanında pratikte bundan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Bir kâtipten Arapça ve Farsça başta olmak üzere din, hukuk, matematik, coğrafya, felsefe, tarih ve edebiyat gibi alanlara hâkim olması beklenmekteydi.²² Bu sebepledir ki imparatorluğun pragmatik düşünen sınıfı olarak ilk reformistleri bu sınıfta yetişti ve yeni fikirler de ilk olarak buradan ses buldu.²³ Özellikle 18. yüzyılda kâtipler, devletin yönetici sınıfı olarak gücü ellerinde toplamalarının yanında bu klik içerisinde yeni bakış açılarının gelişmesine de katkı sunmaktaydı.²⁴ Kâtiplerin bürokraside artan önem ve varlığı, 1699 senesinde imzalanan Karlofça Antlaşması'nı seyfiyeden biri yerine kalemiyeden birinin imzalamasıyla kendini göstermektedir.²⁵

Osmanlılar 18. yüzyılda sarsıcı anlaşmalar yapmalarının yanında 1768 senesinde Rus Savaşı'nın patlak vermesi ve 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgali ile iki büyük önemli olay yaşamıştır. Bu olaylar, Osmanlı adem-i merkezileşmesinden yüz çevirmeye sebep olmuş ve reformlarının başlangıcı olarak görülmüştür.²⁶ Lakin şu da unutulmamalıdır ki, Osmanlı yaşadığı bu siyasi olaylar neticesinde ilk defa karşılaşmamıştır. 16. yüzyıldan beri Osmanlı kendi iç dinamikleri içerisinde belli bir diplomasi anlayışı geliştirerek Avrupa devletleri ile diyalog kurmuş ve gerektiği vakitler elçiler yollamıştır. Bunun yanında krizler, her dönem yaşanmış ve ikili anlaşma yapılarak diplomatik ilişkiler kurulmuştur.²⁷ Ne var ki burada ele aldığımız yüzyılda Osmanlı kendinden daha çok ödün vermiş ve yaşanan sosyo-ekonomik

²¹ Carter Findley, "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of The Ottoman Foreign Ministry", *International Journal Middle East Studies*, c. 1, S. 4, 1970, s. 345-346.

²² Christine Woodhead, "From Scribe To Literature: The Career Of a Sixteenth-Century Ottoman Kâtib", *British Society for Middle Eastern Studies*, c. 9, S. 1, 1982, s. 59.

²³ Thomas Naff, "Introduction", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Southern Illinois University Press, London, 1977, s.7.

²⁴ Norman Itzkowitz, "Men and Ideas in The Eighteenth Century Ottoman Empire", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Southern Illinois University Press, London, 1977, s. 25.

²⁵ Rifa'at A. Abou El-Haj, "Ottoman Attitudes Towards Peace Making: the Karlowitz Case", *Der Islam*, c. 51, S. 1, 1974, s. 135-137.

²⁶ Findley, *Modern Türkiye Tarihi İslam, Sekülerizm ve Milliyetçilik*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s. 23.

²⁷ Güneş Işıksel, "II. Selim'den III. Selim'e Osmanlı Diplomasisi: Birkaç Saptama", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2010, s. 321.

dönüşümler de bürokrasideki dönüşümün habercisi olmuştur. Modern çağın başlangıcı olarak görülen bu değişim döneminin aydın bürokratları ise pek çok çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

Karlofça'nın ardından Batı'ya karşı savunma pozisyonu alan Osmanlı, bürokratik kadrolarına Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1718-1730), Ragıp Paşa (1757-1763), ve Halil Hamid Paşa (1782-1785) gibi bürokrat vezirler öncülük etmekteydi.²⁸ Dönem içerisinde uzun süren barış döneminin ve görev süreleri neticesinde artan sirkülasyonun da bir neticesi olarak kâtip sayısı gittikçe artmaktaydı.²⁹ Bununla beraber dönüşen vergi sistemi ve askeri teşkilat yapısı sayesinde daha fazla evrak ve kalem personelinin istihdamı yönetimi sıkı tutmak için gerekli bir hal almıştır.³⁰ Söz konusu durum ise Osmanlı merkezi bürokrasisini geliştirerek aristokratik bir vechiye büründürmüştür. Bu tarihten sonra ise kalemiye sınıfı içerisinde hâcegânlık gittikçe önemli bir hale gelmekte ve kâtipler bu sınıfa girmek üzere çalışmaktadır. Hâcegânlık başlangıçta birkaç kişiyle sınırlı kalsa da 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde pek çok kâtip bu zümreye dahil olmuştu.³¹ Himâye yahut zenginlik yoluyla kâtip olmuş bu kişilerin çoğunlukla kalem bürolarında görev yaptığı ve divan-ı hecagân-ı hümayun sınıfı içerisinde yer aldığı bilinmektedir.³²

Hâcegan kelimesi küttabı nitelese de “Hâcegân” kelimesinin 16. yüzyıl evraklarından başlayarak literatüre girmesi hala araştırılan bir konudur. 18. yüzyıl içerisinde mezkûr sınıfın alanı genişleyerek pâyeye verilmeye başlanmıştır.³³ Yine bu dönemde hâcegânlık, yeniçeri kâtibi, kalem âmirleri, maliye tezkirecisi gibi pek çok bürokrati dahil etmiştir.³⁴ Yusuf Agah Efendi'nin bu sınıfa mensup olmak için nasıl bir eğitimden geçtiği ve himaye talep etmek üzere bir eser kaleme alınmadığı

²⁸ Thomas Naff, “Ottoman Diplomatic Relations with Europe in The Eighteenth Century: Patterns and Trends”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Southern Illinois University Press, London, 1977, s. 90.

²⁹ a.g.y.

³⁰ Christoph K. Neumann, “Political and Diplomatic Developments”, *The Late Ottoman Empire 1603-1839*, ed. Suraiya N. Faroqi, Cambridge University Press, London, 2006, s. 53-54.

³¹ Bernard Lalor, “Promotion Patterns of Ottoman Bureaucratic Statesmen From The Lâle Devri Until The Tanzimat”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972, s.79-80.

³² a.g.y.

³³ Mehmet İpşirli, “Hâcegân”, *DİA*, 1996, c. 14, s. 430.

³⁴ a.g.y.

bilinmektedir. Muhtemelen babası Süleyman Penah Efendi ve abisi Moralı Osman Efendi'den intisap eden bir kariyere ve çevreye dahil olmuştur. Nitekim 17. yüzyılda da babasının çevresine dahil olarak eser üreten Nevizâde Atâyî üzerinden de bunu okuyabiliriz.³⁵

18. yüzyılda uzun savaşların getirmiş olduğu sosyo-ekonomik buhran neticesinde Osmanlı Avrupa'da gelişmekte olan yeni bilgi ve yöntemleri öğrenmeleri için kalemiye kâtiplerine başvurdu.³⁶ Tam da bu sebeple, 1790'lı yıllarda Londra'ya kalabalık bir maiyet eşliğinde ilk daimî elçi gönderildi ve diplomatik ilişkilerin yanında maiyetten dil ve usul öğrenmeleri beklendi. Osmanlı bürokrasisindeki bu yenilik yalnızca elçilerle sınırlı kalmamaktaydı. Fransız Devrimi ile beraber meydana gelen yıkıcı etkiler devlet işlerinin sirkülasyonunu arttırmakla beraber III. Selim'in "yeni düzen" anlayışının da temellerini oluşturmaktadır. Dönem içerisinde devletler arasında artan diplomatik ilişkiler neticesinde III. Selim, bürokrasideki engel ve eksiklikleri görerek 1797 senesinde yeni bir nizam ortaya koymuştur.³⁷ Burada göze çarpan husus getirilen nizamnamede, III. Selim'in niteliksiz kimselerin kalemiyeye dahil edilmesini istememesi ve kalemiye sınıfına alınacaklara verilen eğitimin niteliğini ön plana çıkarmasıdır.³⁸ Bürokraside oluşan bu tıkanıklık, hem acil ihtiyaçların olduğu bir süreçte işlerin aksamasına sebep olmakta hem de halihazırda azalan ekonomik kaynakların israfına yol açmaktaydı.³⁹

Kalemiye sınıfı iki uzman gruba bölünmüştür: maliye şubesi görevlileri (mâliye, kâtibân-ı hızzâne-i âmire) ve başdefterdar (divân-ı hümâyûn).⁴⁰ Mali görevlilerin amiri defterdâr olmakla beraber şıkk-ı evvel veya Rumeli deftardarları (başdefterdar) mali işlerin birinci derecede sorumlusuydu.⁴¹ Başdefterdar kalemleri ise maliye muadillerinden daha fazla okur yazarlık ile dil eğitimine maruz kalmakta ve

³⁵ Aslı Niyazioğlu, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Rüya ve Hayatlar*, Doğan Kitap, İstanbul 2020.

³⁶ Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, s. 37.

³⁷ Carter Findley, "The Foundation of The Ottoman Foreign Ministry", *Journal Middle East Studies*, c. 3, 1972, s. 389.

³⁸ Findley, *The Foundation of The Ottoman Foreign Ministry*, s. 390.

³⁹ a.g.y.

⁴⁰ Mehmet İpşirli, "Kalemiye", *DİA*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 248.

⁴¹ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. 1, IRCICA, İstanbul, 2013, s. 514.

diplomatik belgelerle daha fazla vakit geçirmektedir.⁴² Yine de başkentte her görevden kâtip idari amaçlarla bir araya toplanmış ve dönüşümlü olarak çalışmaktaydı.⁴³ Kalemîye sınıfı, 18. yüzyılda yönetici sınıfın önemli bir kısmını oluşturmakla beraber defterdarlık (maliye) bürolarının da düzenli bir şekilde çalışmasını mümkün kılmıştır.⁴⁴ Öyle ki bu dönemde mali ofislerin düzene girmesi ve genişlemesinin bir sonucu olarak bürokraside çalışan tüm memurların 650'si mali işlere bakıyordu.⁴⁵

Sonuç olarak 18. yüzyılın reformistleri kalemîyenin de bir getirisi olarak gelenekselcileri aşarak kanun-ı kadîme dönmek yerine daha pragmatik çözümler bulmuş ve yenilikçi tavırları ile Osmanlı aydın elitini de oluşturmuştur.⁴⁶ 18. yüzyıl ile beraber kalemîye yalnızca itibarı değil zenginlik ve nüfuzu da elinde tutan bir sınıfı oluşturmaya başlamıştır. Öyle ki 18. yüzyılın kâtipleri mülk sahibi kimseler olarak bir sonraki yüzyılın mülkiyelileri ve bürokrasinin ilerlemesi açısından önemli bir yere sahiptir.⁴⁷ Yusuf Âgâh Efendi kalemîyenin mali bürolarında yetişmiş ve hâcagân sınıfına mensup bir kâtip olarak kariyerinde farklı ofislerde görev yapmıştır. Bu sayede bürolar arası terfî imkanını da yakalayabilmiştir. Bununla beraber çalışmada görüleceği üzere hâcagân sınıfının en parlak döneminde bu sınıf içerisinde nişancılığa kadar yükselerek III. Selim ve II. Mahmud'un da güvenini kazanan bir bürokrat olmuştur.

⁴² Cornell H. Fleisher, "Preliminaries to The Study of The Ottoman Bureaucracy", *Journal of Turkish Studies*, C. 10, 1986, s. 135.

⁴³ Fleisher, a.g.m., s. 136.

⁴⁴ İpşirli, "Kalemîye", s. 248.

⁴⁵ Erkin Bulut, *The Life and Ideas of an 18th-Century Ottoman Bureaucrat: Suleyman Penah Efendi and His Order of The Climes*, Sabancı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 7.

⁴⁶ Cemal Kafadar, "Janissaries and Other Riffraff of Ottoman Istanbul: Rebels Without a Cause?", *International Journal Turkish Studies*, C. 13, 2007, s. 114.

⁴⁷ Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye*, s. 5.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÜROKRAT BİR AİLE: “MORAVİYUSLAR”

1.1. YUSUF ÂGÂH’IN AİLESİ: PENAHZÂDELER

Yusuf Âgâh Efendi’nin babası Süleyman Penâh Efendi (1722-1786), Osmanlı’nın dahili ve harici siyasetinde ön plana çıkmış bir bürokrattır. Penâh Efendi, Tripoliçeli (Mora) İsmail Efendi’nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir.⁴⁸ Penâh Efendi babasının ismini yazmış olduğu eserinde Mustafa⁴⁹ olarak verse de vefatından önceye ait bir kayıta Hacı İsmail Efendi’nin oğlu⁵⁰ olarak zikredilmiştir. Penâh Efendi’nin hayatı hakkında akıcı bir tablo ortaya çıkmamasının yanında yine yazmış olduğu eserinde kendisini “*Moraviyü’l-asl*” (aslen Moralı) olarak tanıtmıştır.⁵¹ Bununla beraber oğlu Âgâh Efendi’nin istinsah ettiği bir esere yazdığı takrîzin⁵² sonunda kendisini “*el-fakir Süleyman Penâh muhâsebe-i Anadolu Moraviyü’l-asl mevliden Anabolu*” şeklinde tanıtmışından Mora eyaleti altındaki Anabolu sancağında doğduğunu nakletmiştir.⁵³

Sicill-i Osmanî eserinin yazarı Mehmed Süreyya, Penâh Efendi’nin 1740 senesinde doğduğunu söylese de oğlu Yusuf Âgâh’ın 1744’te doğduğu dikkate alındığında bu tarih gerçekçi gelmemektedir. Vâsıf Efendi’nin vermiş olduğu 1722-1723 seneleri Penâh Efendi’nin doğum tarihini daha doğru bir şekilde

⁴⁸ *Sicill-i Osmani*, c. 5, s. 1550.

⁴⁹ Süleyman Penâh Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, haz. Abdullah Zararsız, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s. 15.

⁵⁰ “...*sadakatü’l-müyesserât Penâh Süleyman Efendi ibn el-Hâc İsmail Efendi...*” BOA, 25/5, 29.12.1200/23.10.1786.

⁵¹ Aziz Berker, “Mora İhtilali ve Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası”, *Tarih Vesikaları*, c. 2, sy.7, s. 63.

⁵² Tanınmış biri tarafından yazılıp eserin başına konulan takdim yazısı.

⁵³ Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu’l-Mubîn fî’l-Ayeti’l-Erbâin*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4967.; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2017, s.38. Anabolu 1790 senesinde kadar Mora eyaletinin önemli idari merkezi olarak işlev görmüştür. Bu tarihten sonra stratejik olarak daha elverişli bir konuma sahip olan Tripoliçe önem kazandı. Nejat Göyünç, “Anabolu”, *DİA*, c.3, İstanbul, 1991, s.106.

yansıtmaktadır.⁵⁴ Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı müelliflerini anlattığı eserinde ise “Yusuf Âgâh Efendi'nin pederi Süleyman Penâh Efendi” olarak kaydolunmuştur.⁵⁵

Penâh Efendi'nin kariyer hayatı aldığı eğitimin ardından İstanbul'da Vezir Köse Mustafa Paşa'nın (ö. 1765) hizmetinde, 1762 senesinde divan katipliği yapmış ve küçük kal'a tezkireciliğine layık görülmüştür.⁵⁶ Köse Mustafa Paşa, III. Mustafa döneminde üçüncü defa sadarete getirilmiş bir vezir aynı zamanda üç padişahın mührüne sahip oluşu ile övünen nüfuz sahibi bir kimsedir.⁵⁷ Kâtiplik kariyerinde yükselmenin bir gereği olan bir hami bulma ihtiyacını Köse Mustafa Paşa tarafından karşılayan Penâh Efendi, Mustafa Paşa ile 1755'te Mora valiliği esnasında tanışmıştır. Ardından Esad Efendi'nin iddiasına göre Penâh, Mustafa Paşa'nın hizmetine girerek onun hamiliğini de kazanmıştır.⁵⁸

Köse Mustafa Paşa'nın 8 Aralık 1763 tarihi itibarıyla dördüncü defa sadrazamlığa getirilmesiyle beraber İstanbul'da konumunu korumak üzere üst kademe devlet kadrolarını değiştirmiş ve gösterişli törenler düzenlemiştir.⁵⁹ Köse Mustafa Paşa'nın çevresinden olan Penâh Efendi de ilk olarak küçük tezkireciliğe, ardından sadaret kethüdalığına getirilmiştir.⁶⁰ Lakin Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Defter Emini İzzet Efendi'nin yolsuzluklara karışmasının yanında Paşa'nın kendi haslarında topladığı paralara dair yayılan şayialar neticesinde tahkikat yapılmış, ardından 1765 senesinde sadrazamlıktan azledilmiştir.⁶¹ Köse Mustafa Paşa'nın azlinin ardından yanında çalışan Süleyman Penâh Efendi, veziri savunmak suçundan üç gün Yedikule'de hapsedilmiş ve azledilerek Kıbrıs'a sürgüne gönderilmiştir.⁶²

⁵⁴ Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, haz. Mücteba İlgürel, Ankara, 1994, s. 363.

⁵⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, c. 3, TÜBA Yayınları, Ankara, 2016, s. 1126.

⁵⁶ BOA, A. RSK, 1919/63, 79; Erhan Afyoncu, “Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları-I”, *Belgeler*, c. XX, S. 24, Ankara, 1999, s. 118.

⁵⁷ Mücteba İlgürel, “Köse Mustafa Paşa”, *DİA*, c. 31, Ankara, 2020, s. 346.

⁵⁸ Mehmed Esad Efendi, *Bağçe-i Safâ-Endûz*, haz. Rıza Ograş, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2018, s. 82.

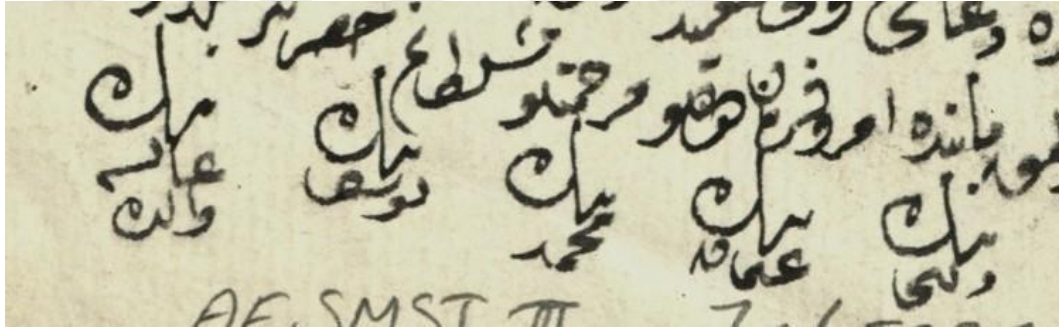
⁵⁹ Ahmed Vâsîf Efendi, *Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı (İnceleme ve Metin)*, haz. Nevzat Sağlam, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020, s. 251.

⁶⁰ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, haz. Tahir Güngör, c.2, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019, s. 1173-1177.

⁶¹ İlgürel, “Köse Mustafa Paşa”, s. 346.

⁶² “...Kethudâ Kâtibi Penâh Süleyman Efendi ve Devâtdâr Tiryâkî Ahmed Ağa, Yedikule'de bir iki gün habs olunub, hayâtlarından kemâl-i ye's hâsıl olmuşiken, Ahmed Kethudâ ve Bekir Bey, Limni'ye ve Penâh Efendi ile Devâtdât Magosa'ya nefy ü iclâ olundu.” Vâsîf Efendi, *a.g.e.*, s. 288; Zararsız, s. 16.

Nefyin yaklaşık dokuz ay sonrasında Penâh Efendi, “âb ü hevâsıyla bir türlü *imtizâc edemediği*” Magosa’dan dönmeyi istemiş ve annesi ile çocuklarının burada düşkün kaldıklarını III. Mustafa’ya arz etmiştir.⁶³ Yazılan bu arzın imza kısmında “Aişe Valide”, “Yusuf”, “Osman”, “Mehmed” ve “Veli” isimlerinin imzaları yer almıştır. Bu isimlerden hareketle Yusuf Âgâh Efendi’nin yukarıda isimleri zikredilen üç erkek kardeşi vardır. Anneannesi olduğu anlaşılan Aişe Valide “büyük vâlidemiz câriyeleri” olarak zikredilmiştir.⁶⁴ Aişe Valide’nin belge içerisinde yer alması ve imzasının olması ise onun soylu biri olabileceğini düşündürmüştür.⁶⁵ Söz konusu arzın kabul edilmesinin ardından Penâh Efendi ve ailesi Bursa’ya nakledilmiş ve burada ikamet ettiği dokuz ayın ardından, bürokrasi kariyerine dönme şansını yakalamıştır.⁶⁶

Belge 1 Zikredilen arzuhalde yer alan Velî-Osman-Mehmed-Yûsuf-Vâlide Âişe imzaları⁶⁷

Penâh Efendi, sürgün hayatının ardından maliye tezkireciliğine getirilerek⁶⁸ defterdar idaresi altında ayrılmış olan kalemlerde görev almaya başlamıştır.⁶⁹ Ardından 1768 senesinde Osmanlı-Rus Savaşı’nın başlamasıyla beraber orduya sefere gönderilmiştir.⁷⁰ Penâh Efendi’nin yazdığı eserinden hareketle Mora’da yaşanan olaylara tanık olduğu dikkate alındığında, Mora’ya nakledilen ordu içerisinde olabileceği muhtemeldir.⁷¹ 1768’de Osmanlı’nın Rusya ile girmiş olduğu savaş

⁶³ BOA, AE. SMST. III, 70/5226, 29.12.1171/03.09.1758.

⁶⁴ Bulut, *a.g.t.*, s. 22.

⁶⁵ a.g.y.

⁶⁶ Zararsız, s. 16.

⁶⁷ BOA, AE. SMST. III, 70/5226, 29.12.1171/03.09.1758.

⁶⁸ BOA, A. RSK. d, 1611; Afyoncu, a.g.m, s. 119.

⁶⁹ Mübahat Kütükoğlu, “Defterdar”, *DİA*, c. 9, İstanbul, 1994, s. 95.

⁷⁰ Berker, s. 64.

⁷¹ a.g.y.

seferberliği yaklaşık otuz yıllık bir aranın ardından Osmanlı ve Balkan toplulukları üzerinde yıkıcı etkileri beraberinde getirmiştir.⁷² İlk kez Osmanlı sadrazam ve sefer komutanlarının, kış boyunca cephede kaldığı 1768-74 arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşında, Osmanlı cephesindeki yeniçerilerin kontrolsüz bir şekilde arttığını ve askerlerin temel ihtiyaçlara ulaşmasının zorluğu da su yüzüne çıkmıştır.⁷³

Süleyman Penâh'ın Mora'da bulunduğu sırada Hacı Murad isimli bir casus dikkatini çekmiş ve patlak verecek isyanın ayak seslerini tahmin etmesini sağlamıştır.⁷⁴ Hacı Murad'ın Mora'da başlattığı isyan faaliyetlerini duyan Penâh Efendi, Mora mütesellimi Ali Efendi ile şer'i işlerden sorumlu olan Gördöslü Yusuf Bey'in yanına giderek gerekli uyarıları yapmış lakin sözüne itimat edilmemiştir.⁷⁵ Bunun üzerine arkadaşı Sârim İbrahim Efendi'ye durumu mektup olarak yazmış ve Tripoliçe'de Mirzazâde Mehmed Said Efendi'ye izah etmiştir. Mirzazâde tarafından dikkate alınan ve önemli görülen bu mesele, Tripoliçe'de bulunan naibe gönderilse de yine aksiyon alınmamıştır. Olaylar neticesinde yaşadığı yer olan Gastun'a giden Penâh Efendi, çevrede güvendiği Rum reayadan isyan hazırlıkları ile alakalı bilgiler almaya devam etmesinin yanında yakınlarında bulunan Venediklilerin yaşadığı Zakintos (Zanta) Adası'ndan Rusya kışkırtması ile bir ihtilal hazırlığının yaklaştığını haber veren mektuplar almaya devam etmiştir.⁷⁶ İlginç olan tarafı ise Penâh'ın Venedikli dostları kendi topraklarında (Zakintos/Zanta ve Kefalonya) Rus ve Ortodoks tebaa arasındaki gerilimin artmasıyla bir ayaklanma çıkacağına dair görüşleri idi.⁷⁷

1769 Kasım/Aralık ayında Mora'ya bir Rus gemisi gelmiş ve bundan şüphelenen Penâh, güvendiği bir adamını bu bölgeye yollayarak bilgi almıştır. Aldığı haberler bu riskli durumu Mora mütesellimi Hasan Efendi ile paylaşılsa da gerekli tedbirler alınmamış⁷⁸ Penâh Efendi ve ona inanan arkadaşları resmi bir emir

⁷² Virginia Aksan, "Whatever Happened to The Janissaries? Mobilization for The 1768-1774 Russo-Ottoman War", *War in History*, c.5, sy.1, 1998, s. 27.

⁷³ Aksan, a.g.m, s.33.

⁷⁴ Penâh Efendi, *a.g.e.*, s. 61.

⁷⁵ a.g.y.

⁷⁶ "...civârimızda vâkı' Venediklünün adalarından Zakesna (Zakintos) nâm adam temekkünlerinden dost ittihâz ettiğim kimesneler dahi keyfiyet-i mezbûru bi'd-defeât tafsîlan mektûblarıyla tarafımıza ifâde ve bir bahâne ile birini Gaston'a götürüb olacakları min-evvelihi ilâ-âhirihi şifâhen dahi tarafımıza ifâde edüp..." Penâh Efendi, s. 62.

⁷⁷ a.g.y.

⁷⁸ Hasan Efendi, Penâh'ı devletin kendisinden istedikleri peksimeti sürdürme sorumluluğundan kurtarmak için uydurduğunu düşünmektedir. Penâh Efendi, s.65.

olmaksızın kendi önlemlerini almaya karar vermiştir.⁷⁹ Bu hadiselerin ardından 1770’te başlayan Rum İsyanı ile isyancılar farklı ilçeleri kuşatmaya başlamış bu esnada Penâh Efendi ise isyandan birkaç gün önce 25 Şubat 1772 Salı günü muhasebe-i evvel görevine taltif edilmiştir.⁸⁰ Mora’da vuku bulan isyana akrabaları ve adanın diğer sakinleri ile saldırılara karşı çiftlik evlerinde ve nöbetçi kulelerinde bizzat direnmiştir.⁸¹ Osmanlı kuvvetleri yarımada varmadan önce Penâh Efendi ise Patras Kalesi’nde mahsur bir şekilde yiyecek sıkıntısı çekmekteydi.⁸²

Mora’daki isyana karşı koymak için Muhsinzâde Mehmed Paşa (ö.1774) Mora muhassılı ve seraskeri tayin edilmiş ve Paşa adanın kuzeyinde kalan ayanlara mektup göndererek yardıma çağırmıştır.⁸³ Nihayetinde bu çağrı karşılık bulmuş ve Mora isyancıların elinden 19 Nisan 1770 günü kurtarılmıştır.⁸⁴ Penâh Efendi’nin isyan öncesini ve süreci anlattığı eserinde Muhsinzâde Mehmed Paşa’ya yer yer övgü dolu bölümler ayırması onun yeni bir hami arayışına girdiği yönünde yorumlanabilir.⁸⁵ Nitekim Penâh’ın Sakızlı Sarraf Dimitri’ye olan borcu Muhsinzâde yardımı ile ödenmiş ve ödediğine dair senedi oğlu Yusuf Âgâh Efendi’ye vermiştir.⁸⁶ İsyanın ardından Ruscuk seraskeri iken vefat eden Vezir Mehmed Paşa’nın geride bıraktığı eşya ve mal varlığının tespit ile kayıt altına almak üzere Rusçuk tarafına görevlendirilmiştir.⁸⁷

Mal varlığını tespit etmek üzere Rusçuk’ta kalan Penâh, Rusya ile hala devam etmekte olan savaşın barış müzakerelerini görüşmek üzere “müsteşâr-ı evvel” olarak Bükreş’e doğru yola çıkmıştır.⁸⁸ Müzakereyi Abdürrezzak Efendi yönetmiş ve beraberlerinde Ataullah Beyefendi ile Mehmed Hayri Efendi de katılmıştır.⁸⁹ 7 Kasım

⁷⁹ Penâh Efendi, *a.g.e.*, s. 65-66.

⁸⁰ Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, s. 519.

⁸¹ Penâh Efendi, *a.g.e.*, s. 67-73.

⁸² Penâh Efendi, *a.g.e.*, s.

⁸³ Yuzo Nagata, “Muhsinzâde Mehmed Paşa”, *DİA*, c.31, Ankara, 2020, s. 49. Penâh Efendi, Muhsinzâde Mehmed Paşa’ya eserinde onun gayret, sabır, akıl gibi yeteneklerine vurgu yaparak övgülerde bulunmuştur. Penâh Efendi, *a.g.e.*, s. 83.

⁸⁴ a.g.y.

⁸⁵ Bulut, *a.g.t.*, s. 54.

⁸⁶ BOA, TS.MA.e, 509/28, 11.04.1185/24.07.1771.

⁸⁷ BOA, AE.SMST.III, 2/101, 08.12.1184/25 Mart 1771.

⁸⁸ Penâh Efendi Bükreş yolu için yanına “soğan, sabun, sirke, kahve” gibi erzak da almıştır. BOA, C.HR, 145/7213, 13.07.1188/19.09.1774.

⁸⁹ Ethan L. Menchinger, *İlk Modern Osmanlı Ahmed Vâsıf’ın Fikri Gelişimi*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022, s. 78.

1772’de Bükreş’e ulaşan heyet görüşmeleri 5 ay sürmüş ve bu esnada padişah tarafından Penâh Efendi ile yanındakilerin görevleri onaylanarak kaftanları Bükreş’e gönderilmiştir.⁹⁰ Görüşmeler neticesinde Kırım’ın bağımsızlığını ve bölgede bulunan bazı kalelerin yetkisini isteyen Rusya ile anlaşılammış, görüşmeler 22 Mart 1773 günü son bularak Osmanlı ordusunun zafer kazanması umuduyla tekrar savaşa dönülmüştür.⁹¹

1700’lerin başından itibaren girdiği savaşları arabulucu veya ateşkes anlaşması ile sonlandırmayı tercih eden Osmanlı, Rusya ile girmiş olduğu bu savaşı da Küçük Kaynarca Anlaşması ile sonlandırdı.⁹² Lakin Ruslar, bu anlaşma ile bir süre idare edilmiş özellikle Kırım’a yönelik teşebbüsleri yüzyıl sonuna doğru devam etmiştir. Bunun yanında 1774 senesinde sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın ölümü ile beraber Penâh Efendi de kısa süreliğine görevinden azledilmiştir.⁹³ Ardından şehreminliği yapmış bu sebeple kendisine malikâne suretiyle Sis (Kozan) livası ve tâbi mukataalar verilmiştir.⁹⁴ 1778 senesinin başlarına kadar bu görevine devam etmiş ardından azledilerek süvari mukabeleciliğine getirilmiştir.⁹⁵ Üç senenin ardından 23 Eylül 1781 tarihiyle Anadolu muhasebecisi olarak tayin edilmiş⁹⁶ ve yaklaşık iki yıl süren bu görevine takiben Eylül 1783’te matbah emini olmuştur.⁹⁷

Rusların Kırım üzerine aralıklarla süren akınları Küçük Kaynarca’dan sonra da devam etmiştir. Nitekim Penâh’ın matbah emini olarak atandığı 1783 senesinde, Tatar aşiretleri arasındaki anlaşmazlığı bahane eden Rusya Kırım’ı tamamen ilhak etmiştir.⁹⁸ Islahın ve reformların gerekliliğini savunan sadrazam Halil Hamid Paşa ve hizbin diğer tarafı olan Gazi Hasan Paşa çıkış noktası arama konusunda toplantılara katılmış, böylece Osmanlı aydınları imparatorluğu kurtarma yolunda hararetle tartışma

⁹⁰ “...ruhsatnâme-i hümayûnun vürûd eylediği günün irtesi mâh-ı recebin yigirmi beşinci ve teşrîn-i evvelin on ikinci günü efendi-i mûmâ-ileyh ma’iyyetinde olan efendiler ile huzûr-ı serdâr-ı ekremîye îsâl olunub takbîl-i dâmen ile merâsim-i tevdi’i ikmâl...” Muharrem Saffet Çalışkan, “Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi’nin I. Cildi Metin ve Tahlili”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 364-370.

⁹¹ Menchinger, *a.g.e.*, s. 79.

⁹² Virginia Aksan, “Ottoman War and Warfare 1453-1812”, *War in The Early Modern World 1450-1815*, ed. Jeremy Black, Routledge, London, 1999, s. 166.

⁹³ Vâsîf Efendi, 1994, s.363.

⁹⁴ BOA, C.ML, 734/31973, 02.02.1190/23.03.1776.

⁹⁵ Afyoncu, *a.g.m.*, s. 119.

⁹⁶ *a.g.y.*

⁹⁷ BOA, C.SM, 170/8510, 14.10.1197/12.09.1783.

⁹⁸ Menchinger, *a.g.e.*, s.115.

meclislerini toplamaya başlamıştır.⁹⁹ Söz konusu tartışma meclislerinde bulunan Penâh Efendi, savaş ve barış önerilerinin tartışıldığı esnada, Osmanlı'nın yalnızca tek değil iki büyük devletle karşı karşıya olduğunu dile getirmiş ardından en büyük tehlikenin imparatorluğun başkenti İstanbul'un saldırıya açık oluşu olduğunu yinelemiştir.¹⁰⁰

Rusya tehlikesine karşı yapılan tartışmalarda Gazi Hasan Paşa ve Dürrişâde Mehmed Atullah Efendi, Rus tehlikesine karşı protesto etmeyi savunsalar da sadrazam Halil Hamid Paşa bir arabulucu ile savaşı önleme konusunda ısrarcı olmuştur.¹⁰¹ Bununla beraber Penâh, Rusların Karadeniz'de yarattığı tehlikeye ve askeri üstünlüklerine dikkat çekerek olası bir savaş halinde İstanbul'un harap olacağı uyarısını yapmıştır.¹⁰² Devam eden görüşmeler neticesinde Rus krizi, her iki devletin Aynalıkavak'ta anlaştıkları mükâleme ile gerilim durdurulmuştur.¹⁰³ Bu olayların ardından Habsburgların Balkanlarda toprak talep etmesi ve Bosna sınırını ihlal eden tavırları yeni bir krizi gündeme getirmiştir. Mesele üzerine Penâh, 3 Haziran 1783 Salı günü Şeyhülislam'ın sâhilhânesinde yapılan meşveret toplantısına katılan Penâh, sadrazamın ve diğer ileri gelenlerin sözlerini bitirmesinin ardından Bosna dışında bir yerin verilerek sulh sağlanamaz mı sorusunu yöneltmiş, lakin olumlu bir cevap alamamıştır.¹⁰⁴

Balkanlarda yaşanan toprak krizinin çözümü için 15 ile 21 Haziran 1784 tarihlerinde tekrar toplanan istişâre kurulu, Aynalıkavak Sahilsarayı'nda Nemçe elçisi ile mülakat ederek orta yolu bulmaya çalışmıştır. Bu mülakat ile tartışma ortamında bulunan ve fikirlerini belirten Penâh, barış savunuculuğunu dile getirmekten çekinmemiştir.¹⁰⁵ Penâh Efendi, sorgulayan, öğrenen ve şüphe duyan

⁹⁹ Menchinger, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁰⁰ Menchinger, *a.g.e.*, s.120.

¹⁰¹ Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, 1994, s. 82-83.

¹⁰² "...Bahr-i siyâh'da düşman gemilerinin önüne çıkacak bir gemimiz yoğiken ale'l-gafle a'dânın birkaç teknesi boğazdan taşarlarda birkaç top atsa İstanbul'a gulgule düşüp ahâlisi birbirine girmekle cümlemizi şaşururlar. İşte bu sefer evvelki ile kıyâs olunmaz dediğimin sırrı budur. Geçen seferde ve eslâfda, Bahr-i siyâh'da Moskov'un donanması yoğidi. Benim akl-ı kâsırına kalur ise def'aten vâhideten ceng kapuları açılmamağa sa'y olunmak vâcib..." Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, 1994, s. 86-93.

¹⁰³ "...takrîr ve mûmâ-ileyh dahi senedi alup Aynalıkavak'a geldikde Rusya elçisiyle mübâdele ve şimdilik bu veçhile terk-i muhârebe ve mücâdele kılındı..." Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, 1994, s. 103-106.

¹⁰⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, c.3, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s.70-78; Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, 1994, s. 167-172.

¹⁰⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.78.

karakteri ve kendisine örnek aldığı tarihçi Naima ile İbrahim Müteferrika sayesinde fikri dünyasını genişletmiştir.¹⁰⁶ Lakin Osmanlı hizipleşmelerinden nasibini alarak 1785 senesinde idam edilen Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın ardından matbâh eminliği görevinden alınarak Anadolu muhasebeciliğine getirilmiştir.¹⁰⁷

Penâh Efendi'nin getirildiği son görev, 31 Temmuz 1786 Pazartesi günü mutat olan Şevval¹⁰⁸ atamalarında yapılmış olan Anadolu muhasebeciliği olmuştur.¹⁰⁹ Bu görevini icra ederken İstanbul'da yakalandığı veba hastalığından dolayı vefat etmiştir.¹¹⁰ Vefatının ardından hakkında az bilgiye ulaşabildiğimiz oğullarından küçüğü Ahmed Kâmil'e babasının timarlarından belli bir miktar akçe kalmıştır.¹¹¹ Öğrendiğimize göre Ahmed Kâmil de diğer oğulları gibi kalemiye sınıfına mensup olmasının yanında kesedârlık yaptığı zikredilmiştir.¹¹² Vefat ettiğinde, kayıtlarda otuz yaşını geçmiş ve hâcegân sınıfından olan iki oğlu ve yirmili yaşlarda bir oğlu olduğu yazılmıştır.¹¹³

Süleyman Penâh Efendi'nin yazmış olduğu *Mora İhtilali ve Tarihçesi*¹¹⁴ başlıklı eser, 1768-1774 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Rus harbinin Mora'da yansımalarını konu edinmekle beraber askeri ve siyasi nizama ilişkin ıslahat önerilerini de içinde barındırmaktadır.¹¹⁵ Penâh Efendi, cephede kaleme almaya başladığı eserini İstanbul'a dönmesinin ardından yapmış olduğu eklemelerle nihayete

¹⁰⁶ Hakan Erdem, "Osmanlı Avrupası'nda Kolonyal Esintiler", *Karar Gazetesi*, 27.05.2017. (<https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/osmanli-avrupasinda-kolonyal-esintiler-4102>)

¹⁰⁷ BOA, C.SM, 128/6425, 29.12.1198/10.11.1184; Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, 1994, s. 252.

¹⁰⁸ Tanzimat dönemi öncesinde memurların tevcihatları şevval aylarında yapılır ve bu atamaları "şevval tevcihati" denilmekteydi. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Şevval", *DİA*, c. 39, İstanbul, 2010, s. 34.

¹⁰⁹ Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi, *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, haz. Feridun M. Emecen, TATAV Yayınları, İstanbul, 2003, s. 157.

¹¹⁰ Vâsıf Efendi ise bu tarihi 12 Zilkâde Çarşamba olarak vermektedir. Vâsıf Efendi, s. 363. Penâh Efendi'nin vefat tarihi *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi* içerisinde 17 Zilhicce Pazartesi günü verilmektedir. Taylesanizâde, s. 168.

¹¹¹ Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II", s. 178.

¹¹² Afyoncu, *a.g.y.*

¹¹³ "...Süleyman Penâh Efendi hulûl-i ecel-i mev'uduyla irtihâl-i dâr-ı ahiret idüb üç nefer oğulları olmağla iki neferi hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûndan otuzar yaşlarını mütecâviz ve bir neferinin sinni tahmînen derece-i işrîne mütênâhiz idüğü..." BOA, HAT, 1451/64, 29.12.1200/23.10.1786.

¹¹⁴ Eserin ismi tam olarak tespit edilememiştir. Eser adına dair herhangi bir bilgi bulunmamasından dolayı Aziz Berker "Penâh Efendi Mecmuası" ismiyle zikretmiştir. Diğer yandan Osmanlı Müellifleri Bursalı Mehmet Tahir "Mora İhtilali Tarihçesi" başlığı ile geçirmiş ve Babinger de eserinde bu ismi aynen kullanmıştır. Berker, *a.g.m.*; Mehmed Tahir, *a.g.e.*; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, 1992, s. 359.

¹¹⁵ Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, c. 1, sy. 2, 2003, s. 163.

erdirmiştir.¹¹⁶ Penâh Efendi bu eseri elli dört başlıktan müteşekkil bir metin olup ilk otuz iki başlığı Mora İsyanı zamanında gördükleri üzerinedir.¹¹⁷ Mora’da uzun yıllar geçiren Penâh, buradaki Rum tebaa ile dostluklar geliştirmiş öyle ki isyan sırasında dahi devlete sadık kaldıklarını zikretmiştir.¹¹⁸ Onun geniş yelpazeye yayılan bu ilişkileri Osmanlı’nın askeri, ekonomik ve politik alanda yapacağı reformlara daha üretken bir yerden bakmasını da mümkün kılmıştır. Bu sebeple ıslah yolunda tavsiye ettiği maddeleri de zikretmek geçiş sürecinde olan Osmanlı’yı anlama yolunda önemli bir yerde durmaktadır.

Penâh Efendi, devletin görevini siyânet-i hazîne¹¹⁹, refâhiyet-i reâya ve berâya¹²⁰ ve son olarak nizâm ve rabita-i asker¹²¹ kavramlarıyla temellendirmiş, diğer işlerin de bunun üzerine bina edilmesini önermiştir.¹²² Penâh Efendi, aynı dönemde yaşadığı Ahmed Resmi Efendi ile örtüşen ıslah fikirlerine sahiptir. Nitekim her ikisinin de sunduğu layihalarda tebaanın huzur ve refahı için savaşların durması gerekmektedir. Bunu sağlamanın en iyi yolunu ise orduyu iyi bir eğitimden geçirerek disipline etmek olduğu düşünen Penâh, bu sayede huzur ortamında toplanan vergilerin de artacağını düşünmektedir.¹²³ Devletin ıslahının merkezine merkezi ekonomiyi yerleştiren Penâh’a göre halkın refahı gelirin artmasına bağlıydı. Bu gelir artışında ise devlet ilk olarak sahipsiz arazileri kayda geçirmeli ve uygun bir şekilde halka dağıtmalıydı.¹²⁴

Penâh Efendi, ilginç bir şekilde reformların askeri veçhesine değil ekonomi tarafına odaklanmış ve bu yönüyle klasik “batıcı” entelektüellerden de ayrılmıştır.¹²⁵

¹¹⁶ Aziz Berker, “Mora İhtilali ve Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası”, *Tarih Vesikaları*, c. 2,

¹¹⁷ Zararsız, *a.g.e.*, s.21.

¹¹⁸ Erdem, “Osmanlı Avrupası’nda Kolonyal Esintiler”, s. 253.

¹¹⁹ Hazinesinin korunması.

¹²⁰ tebaanın huzur ve refahının sağlanması.

¹²¹ ordunun düzen ve disiplinini sağlamak.

¹²² Fatih Ermiş, *A History of Ottoman Economic Thought Developments Before the Nineteenth Century*, Routledge, London, 2016, s.123.

¹²³ Ermiş, *a.g.e.*, s. 124.

¹²⁴ Laik düşünce ile örtüşen bu görüşle beraber Penâh devletin her alanda merkezi bir güç oluşturmasını ve halkın ise bunun etrafında ihya olması gerektiğini idealize etmiştir. Yavuz Cezar, “Osmanlı Aydını Süleyman Penah Efendi’nin Sosyal, Ekonomik ve Mali Konulardaki Görüş ve Önerileri”, *Toplum ve Bilim*, sy. 42, 1988, s. 118-119.

¹²⁵ Marinos Sariyannis, *A History of Ottoman Political Thought up to The Early Nineteenth Century*, Brill, Leiden, 2019, s. 344-345. Penâh Efendi’yi diğer aydınlardan ayıran bir diğer taraf ise ekseriyetle çareyi kanun-ı kadimde bulan düşünürlerin aksine eserinde bundan bahsetmemiştir. Sariyannis, s. 350.

Amerika’da oluşan İspanyol deneyimini politik açıdan incelemiş ve bu kolonyal deneyimi Osmanlı taşrasına uyarlamıştır. Özellikle Arnavutların “nizâm” a sokulması ve bu yolda taşraya dil öğretmek, kültür ve medeniyet götürmenin yol yordamını anlatması onu daha “Fransız” bir yere konumlamaktadır.¹²⁶ Dil bilmediklerinden diğer toplumlarla ünsiyet geliştiremeyen Arnavutların kendi içlerine kapanık olduğunu ve kontrol altına alınmaları için muhakkak Türkçe öğretilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹²⁷ Bu yönüyle anakronist bir yoruma düşmeden onun hayata geçirmek istediği pratiklerin İspanyol kolonyal tecrübeleri ile benzerliğini söylemek önemli bir yerde durmaktadır.¹²⁸

Penâh Efendi’nin görüşlerinde öne çıkan bir diğer husus onun hâcegânlığa getirdiği eleştiri ve tavsiyelerdir. 17. yüzyıl başlarından itibaren kullanılmaya başlanan hâcegânlık bir sonraki yüzyıla gelindiğinde devrin ileri gelen kâtiplerini içine alan geniş bir zümreyi ifade etmiştir.¹²⁹ Penâh bu zümreyi Osmanlı yönetiminin merkezine koymuş ve bu kimselerin ehil kişilerden seçilmesine özen gösterilmesini tavsiye etmiştir.¹³⁰ Öte yandan o taşrada ve merkezde kâtip olmuş ve rütbe kazanmış kimselerin belirli vasıfları haiz olmadığının tespit edilmesi halinde azledilerek başka bir göreve getirilmemesi gerektiğini düşünmektedir.¹³¹ Bu noktada Penâh Efendi, merkezi bürokrasiyi denetleme ve karar alıcı olarak özerk bir yerde görmektedir.¹³²

Osmanlı bürokrat sınıfında yer alan ve hatırı sayılır bir mal varlığına sahip olan Penâh’ın malikâne sistemine yönelttiği eleştiriler de dikkat çekicidir. Penâh’a göre kişiler sahip olduğu mukataaları çok fazla parçaya bölmeye başlamış ve bu durum toprak sistemini bozmasının yanında devletin gelirini azaltan bir sebep olarak görmektedir.¹³³ Bunun yanında 18. yüzyılda hanedan mensuplarının özel mülkleri ve vakıf arazileri üzerinde gelir toplaması gereken voyvodaların¹³⁴ birbirine ilhak olunan

¹²⁶ Hakan Erdem, “Penah Efendi: Bundan Sonra Arnavutça Konuşulmaya...”, *Karar Gazetesi*, 04.06.2017. (Erişim: 14.12.22 <https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/penah-efendi-bundan-sonra-arnavutca-konusulmaya-4155>)

¹²⁷ a.g.y.

¹²⁸ a.g.y.

¹²⁹ Mehmet İpşirli, “Hâcegân”, *DİA*, c.14, İstanbul, 1996, s.430.

¹³⁰ Cezar, “Osmanlı Aydını Süleyman Penah Efendi”, s. 121.

¹³¹ Sariyannis, *a.g.e.*, s. 350.

¹³² Sariyannis, *a.g.e.*, s. 331.

¹³³ Cezar, *a.g.m.*, s.144.

¹³⁴ Ali Yaycıoğlu, *Partners of The Empire: The Crisis of the Ottoman Order in The Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford, 2016, s. 217.

mukataalar neticesinde yerel bölgede seçilememesi reayayı korunmasız hale getirmektedir.¹³⁵ Malikâne uygulamasını en başından beri bir gaflet olarak değerlendiren Penâh, malikâne sahiplerinin yaptığı sürekli zamlardan reayanın büyük yük altına girdiğini de ekler.¹³⁶ Nispeten aykırı sayılacak bu görüşleri 1780’li yıllarda dile getirmekte ve “düzenin ıslahı” için toprak sisteminden başlayan bir revizyon önermekteydi.

Ekonomik, askeri, idari alanda önerdiği reformlarının yanı sıra Mora İhtilali’ne zeyl olarak anlattığı *Esbâb-ı Tedbir-i Nizâm-ı Ekâlim* başlığı ile yazmış olduğu metni onun ıslaha dair düşüncelerini ortaya çıkarmıştır.¹³⁷ Nitekim bu eserde bir “toplum mühendisi” gibi davranan Penâh, taşra halkının nizâm altında tutulmadığı müddetçe rahatlığa ve rehavete kapılacağını bu durumun ise yönetimi güçleştireceğini savunmuştur.¹³⁸ Kurulacak bu nizâm ise zorbalıkla olamayacağını eklemiştir. Bununla beraber düzen ve disiplin konusunda Osmanlı yönetimine ciddi zorluklar çıkarmaya başlayan yeniçerileri, Avrupa askeri sistemindeki alay talimlerini örnek göstererek disipline etmeyi önermiştir.¹³⁹ Batı askeri eğitimini de bildiği anlaşılan bu önerilerde, kurallara uymayan bir askerin cezalandırılması gerektiğini ve bu sayede komutanların askeri birlikleri rahatlıkla kontrol edebileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁰

Süleyman Penâh, Osmanlı’nın taşrada kontrol ve hakimiyetini yitirmesinde etkili olan ayanların kazalarda yönetimin tek sahibi olmasına karşı çıkmaktadır. Mora isyanından sonra yakın olduğu bir isim olan Muhsinzâde’nin ayanların devlet onayıyla tasdik edilmek suretiyle kontrol altına alınması fikriyle örtüşen bu öneride Penâh, bir adım daha ileri giderek taşrada Osmanlı hakimiyetinin sağlanması için kocabaşılık¹⁴¹, voyvodalık ve mütesellimlik gibi mahallî idarelerin yerli beylere bırakılmaması

¹³⁵ Cezar, *a.g.e.*, s.144.

¹³⁶ a.g.y.

¹³⁷ Hakan Erdem, “Süleyman Penah Efendi’nin *Esbâb-ı Tedbir-i Nizâm-ı Ekâlim*”, *Karar Gazetesi*, 20.05.2017. (Erişim: 14.12.2022 <https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/suleyman-penah-efendinin-esbab-i-tedbir-i-nizam-i-ekalim-adli-4047>)

¹³⁸ a.g.y.

¹³⁹ “...mülûk-ı nasârâ askerlerini regimend ta’bîr eyledikleri bin nefer veya ziyâde askerin başbuğlarının ta’limleriyle tüfenklerini birden alub ve birağub ve endâhte eylemeleri ve kıyâm ve ku’ûdları ve sâ’ir buna benzer ta’limleri külli yevmin müdâvemetlerini avâmm-ı nâss ve asker dahi kıyâs ederler ki bu ta’lim ile cenk esnasında cenk edüb hasmına mücerred gâlib olmak içündür.” Penâh Efendi, *a.g.e.*, s.86.

¹⁴⁰ a.g.y.

¹⁴¹ Osmanlı taşra eşrafının mahallî idareye katılmalarıyla gelişen bu yapı içinde Müslüman olanlara ayan, Hristiyan olanlara ise kocabaşı denmekteydi. 18. yüzyılda bu terim önceki kullanımlardan ayrılarak bir makamı ifade etmeye başladı. Yayınoğlu, *a.g.e.*, s. 215.

gerektiğini düşünmektedir.¹⁴² Bu konuda Osmanlı hükümetini kuvvetli merkeziyetçi bir tavır sergilemesini düşünmekte ve kaza idaresi için kadıların ruhsatı altında *ileri gelenler* meclisi ile yönetilmesini önermektedir.¹⁴³

18. yüzyıl Osmanlı aydınları devletin içine düştüğü çıkmazlar için yeni bir patika arayışına girmiştir. Öyle ki bu dönemde pek çok alanda reform önerileri getirilmiş ve imparatorluğun artık işlevsiz olan uygulamaları için eleştiriler yapılmıştır. Bu aydınlardan biri olan Penâh'ın öne çıkan ve farklı olan önerilerinden biri de coğrafya ilmine verdiği değerdir. Ona göre Avrupa, coğrafya ilmine verdiği kıymet sayesinde yeni kıtalar keşfetmiştir.¹⁴⁴ Bu sebeple Osmanlı'da ufkunu genişletmek ve dünyaya açılmak adına coğrafya alanındaki eserlerin dolaşıma sokulması gerekmektedir.¹⁴⁵ Diğer yandan güçlü bir edebi yönü olan Penâh'ın tarikat ehli bir kimse olduğu zikredilmekte, şiir ve ilahilerinin olduğu dile getirilmektedir.¹⁴⁶ Bu şiir ve ilahilerin nerede olduğu ise bilinmemektedir.

Âgâh Efendi'nin küçük kardeşi olan Osman Efendi (Moralı), abisi gibi üst kademelerdeki pek çok göreve getirilmiştir. Moralı olarak anılan Osman Efendi, Mustafa Paşa isimli bir kişinin kızıyla evlenmiş ve Derviş Efendi adında bir oğlu olmuştur.¹⁴⁷ Bununla beraber abisi gibi kendisi de maliyeden yetişmiş bir kâtip olarak tersane eminliği, baş defterdarlık, çavuşbaşılık, rikâb-ı hümayun kethüdalığı gibi pek çok göreve taltif edilmiş bir devlet adamıydı.¹⁴⁸ Ayrıca iki defa defterdarlık görevine getirilen Osman Efendi, veba salgını ile ilgili *el-Mâûn fî-Meseleti't-Tâûn* ismiyle bir

¹⁴² Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Study of Languages & Cultures of Asia & Africa Monograph Series, No.6, Tokyo, 1976, s. 94-95.

¹⁴³ a.g.y.

¹⁴⁴ Kayhan Atik, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan C. Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, c. 11, Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 49.

¹⁴⁵ a.g.y.

¹⁴⁶ "Süleyman Penah Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Yayın Kurulu: Ezel Erverdi-Mustafa Kutlu-İsmail Kara, c. 8, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998, s. 69; M. Cunbur, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. 7, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 233.

¹⁴⁷ Tekfurdağı'nda ikamet eden kayınpederini görmek üzere izin aldığı kayıtta zikredilen Moralı Osman Efendi'nin Yusuf Âgâh'ın kardeşi olması kuvvetle muhtemeldir. BOA, HAT, 240/13401, 29.12.1207/07.08.1793. Derviş Efendi'nin ise Âgâh Efendi'nin İngiltere maiyetinde Mehmed Tahir ile zikredilen kişi olması kuvvetli ihtimaller arasındadır. M. Alaaddin Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London", *OTAM*, sy. 5, 1994, s. 406.

¹⁴⁸ Asım Efendi, a.g.e., s. 340.

risale kaleme almıştır.¹⁴⁹ Osman Efendi bu eserinde veba salgının tıbbi boyutundan ziyade şer'î boyutuna dikkat çekmeye çalışmış ve gerekli kaynaklara başvurarak salgına ilişkin fukaha görüşünü ortaya koymayı amaçlamıştır.¹⁵⁰

Moralî Osman, babası gibi devletin istişâre meclislerinde bulunmuş ve etkili konuşmasıyla da tanınmıştır.¹⁵¹ Bunun yanında ıslaha dair fikirlerini babasının padişaha sunamamasının aksine¹⁵² ifade edebilmiş ve önerilerini bizzat padişah huzurunda dile getirebilmiştir.¹⁵³ III. Selim'e sunulan layihalardan birinin sahibi olarak babasının fikirlerine de hayat vermiş olabilir.¹⁵⁴ 30 Ocak 1808 günü I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'ın (1778-1848) kethüdası olmuştur.¹⁵⁵ Bu görevi icra etmesinden iki yıl sonra hakkında görevinde gevşeklik göstermesinden dolayı azledilmiş ve Ruscuk'a nefy olunmuştur.¹⁵⁶ Lakin burada sadece bir seneye yakın kalmış ve padişahın affı ile sahilhânesine dönebilmiştir.¹⁵⁷ Osman Efendi'ye dair pek çok anekdotu, Asım Efendi tarihinde anlatmaktadır. Bunlardan birinde Osman Efendi ile bir sohbet ortamında bulunan Asım, Âsitâne'de bulunan en *fazzan galîzan*¹⁵⁸ adamlardan biri olduğunu aktarmaktadır.

Moralî Osman'ın ölüm tarihi net olarak verilememektedir. Sicill-i Osmânî'de ölüm tarihi, 1232-1233 seneleri arasında değişmektedir.¹⁵⁹ Bununla beraber yazmış

¹⁴⁹ Mahmud Esad Kalıpçı, "Müsadere Kurumunda Islaha Dair Bir Teklif: III. Selim Dönemine Ait Bir Vesika", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, c. 21, sy. 2, 2015, s. 262. 1780-1790 yılları arasında Mora'da veba salgını beraberinde getirdiği ölümlerle beraber artarak yayılmıştır. Özellikle liman kentlerinde etki gösteren veba salgını Osman Efendi'nin memleketini ağır şartlar altına sokmuştur. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2018, s. 74-76.

¹⁵⁰ a.g.y.

¹⁵¹ "...ancak Penâh-zâde Moravî Osman Efendi mevcân-ı bahr-ı fazîlet-mendî ile miyâneye bu zemînde itlâk-ı zimâm-ı zebân eyledi ki..." Asım Efendi, a.g.e., s. 476.

¹⁵² Cahit Telci, "Bir Osmanlı Aydınının XVIII. Devlet Düzeni Hakkındaki Görüşleri: Penah Osman Efendi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 178-179.

¹⁵³ Kalıpçı, a.g.m., s. 263.

¹⁵⁴ Enver Ziya Kara, "Nizam-ı Cedîd'e Dair Layihalar", *Tarih Vesikaları*, sy. 6, Nisan 1942, s. 415.

¹⁵⁵ Asım Efendi, a.g.e., s. 1039.

¹⁵⁶ "...hâlâ kethüdâ-yı Esmâ Sultan Moravî Penâhzâde Osman Efendi dahi Rusçuğ'a nefy ü iclâ olunup gerçi ricâl-i vakt mûmâ-ileyhin idamı bâbında sadrazama ilhâh u ibrâm eylediler ise de..." Asım Efendi, a.g.e., s. 1314. Osman Efendi'nin idam edilme kararında Hâlet Efendi'nin payının olması muhtemeldir. Sürgün döneminde rikâb-ı hümayun kethüdası olan ve nüfuzu nice idam kararlarını çıkarmaya yetecek derecededir. Nitekim Osman Efendi ile arasındaki husumet sebebiyle onu uzak yerlere tayin ettirdiği de olmuştur. Süheyla Yenidünya Gürgen, *Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi Mehmed Said Hâlet Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 46.

¹⁵⁷ Asım Efendi, a.g.e., s. 1423-1424.

¹⁵⁸ Âli-İmrân Suresi'nin 154. ayetinde geçen bu tabir "kaba, katı yürekli" manasına gelmektedir. Âsım Efendi, a.g.e., s. 1476.

¹⁵⁹ Mehmed Süreya, a.g.e., s. 1291.

olduğu eserinde ölüm tarihi 1227 olarak kaydedilmiştir.¹⁶⁰ Doğum tarihi hakkında da net bir bilgi bulunmamakta ve babasının öldüğü tarihten yola çıkılarak kayıta geçen *otuz yaşı mütecâviz* ifadesinden tahmin yürütülebilir.¹⁶¹ Son olarak Âgâh Efendi'nin bir kız kardeşinin olup olmadığı konusunda net bir kaynak bulunamamıştır. Lakin 1796 senesinde Osmanlı'nın Fransa'ya gönderdiği ilk daimî elçi olan Seyyid Ali Efendi'nin damatları olduğu iddia edilmiştir.¹⁶²

Yusuf Âgâh'ın kendisine bıraktığı mal varlığından takip edebildiğimiz Mustafa Necib isminde bir oğlu vardır.¹⁶³ Âgâh'ın sahip olduğu sehim hisselerinin veya çiftliklerin bazılarının miras kaydından ismine ulaşabildiğimiz Seyyid Mustafa Necip Efendi'nin müderris olmasının dışında bir bilgiye sahip değiliz.¹⁶⁴ Bunun yanında gelini Lâtif Hanım'ın hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Yine de Lâtif Hanım'ın İstanbul'da Zincirli (Zencirli) Han denilen yerde dükkanının olduğu ve burada çıkan bir yangında dükkânı karşılıksız bir şekilde tamir ettireceğini söylediği kaydedilmektedir.¹⁶⁵ Bununla beraber Âgâh'ın mirasının bir kısmının torunu Nazif Bey ile gelini Lâtif Hanım'a kaldığı da çekirdek aile hakkında kısıtlı bilgiler arasındadır.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Kalıpçı, a.g.m, s. 261.

¹⁶¹ BOA, HAT, 1451/64, 29.12.1200/23.10.1786.

¹⁶² Maurice Herbet, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi Morali Esseyit Ali Efendi 1797-1802*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019, s. 48.

¹⁶³ BOA, C.ML, 526/21545, 20.01.1230/02.01.1815.

¹⁶⁴ BOA, AE.SMST.IV, 17/1264, 29.05.1223/23.07.1808.

¹⁶⁵ "...ricâl-i Devlet-i Aliyye'den Yusuf Âgâh Efendi merhûmun gelini Latîf Hanım ve Saraylı Fâtîma Hanım bt. Abdullah ile Artin v. Noradok ve Kuyumcu Ogaper v. Markos zimmîler ve İsak v. Fralto Yahûdî nâm kesânın bi'l-icâreteyn iştirâken ve şâyi'an taht-ı tasarruflarında olup ancak derûnlarında müşâhereten müste'cirleri olan mazbûtü'l-esâmî ehl-i İslâm ve re'âyâ bundan akdem Bâb-ı Âlî'ye takdîm eyledikleri arzuhâle sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen meclis-i şer'a gelip bizler odahâ-i mezkûrede müddet-i vâfirenden beri müşâhereten müste'cirler ve gedikleri dahi beynimizde mu'teber olduğundan mutasarrıf-ı evvellerinin temessükleriyle şirâen yedimizde emvâlîmiz ve mecmû'unun şehriye kirâ-yı kadîmî olan beş yüz sekiz guruşu mutasarrıflarının kabza vekîli olan hân-ı mezkûr bekçisine bilâ-cevr edâda kusûrumuz olmayıp lâkin bundan akdemce bi-kazâillâhi te'âlâ vukû' bulan harîkde hân-ı mezkûr derûnunda ahşâbdan olan peyke ve dükkânlar muhterik ve kârgir olan odaların yirmi dokuz adedi bi'l-küllîye münhedim ve yirmi bir adedi her ne kadar mevcûd ise de küllî ta'mîre muhtâc ve vakfeyn-i mezkûreyn gallesinden ta'mîr ve tecdîd olunmayıp fakat mutasarrıfları taraflarından her ne kadar ta'mîr ve tecdîd olunmak iktizâ eder ise de hân-ı mezkûr binâ ve inşâ eyle deyü mutasarrıflarına şer'an cebr olunmayıp bu sûrette odahâ-i mezkûrenin gedikleri bizim mülkümüz olmağla odaların bize lüzûmu olduğundan vakfeyn-i mezkûreyn mütevellîlerinin re'yi ve mutasarrıflarının izn-i i'âneleriyle bizler teberru'an li'l-vakf kendi mâlımızla ta'mîr ve tecdîd ve tekmîl ederiz..." *İstanbul Kadı Sicilleri*, İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (1241-1242/1826-1827), c. 90, 351/297.

¹⁶⁶ "Matbah-ı 'amîre emîni sâbık müteveffâ El-hâc Yusuf Âgâh Efendi'nin zûhûr iden nukûd ve memât ve sâ'iresiyle mûmâ-ileyhin hafidi Nazif Bey ve mîr-i mûmâ-ileyhin vâlidesi Lâtif Kadın ve iki nefer

1.2. MORAVİYUSLARIN MUHİTİ: MORA GASTUN KASABASI

Süleyman Penâh hayatının büyük bir bölümünü, Mora'da Gastun adıyla zikrettiği kasabada geçirmiştir. Yusuf Âgâh'ın babası ile beraber 1755'te İstanbul'a geldiği varsayıldığında doğduğu tarih olan 1744'te Mora'da olduğu söylenebilir.¹⁶⁷ Bu kanaat dikkate alındığında Âgâh Efendi'nin doğduğu ve hayatı boyunca bağlantısını koruduğu bir bölge olan Mora'yı anlamak önemli bir yerde durmaktadır. Bu sebeple bu bölüm Mora'nın Osmanlı topraklarına katılması ile başlayacak ve 17 ile 18. yüzyıllar içerisinde bölgenin siyasi-ekonomik durumu anlatılacaktır. Bu bilgiler ışığında Penâh ailesinin hangi dünyada yetiştikleri ve bölge üzerinden kimlerle bağlantı geliştirdikleri de aydınlatılmış olacaktır.

Yunanistan anakarasına bağlanan Mora yarımadasına Osmanlı ordusu ilk olarak Aralık 1446'da II. Murat önderliğinde gelmiş lakin tam kontrol sağlanamamıştı.¹⁶⁸ 1452'de İstanbul fethi için hazırlıklara başlayan II. Mehmed, Mora'nın yardım göndermesini engellemek üzere Turhan Bey'i bu bölgeye göndermişti.¹⁶⁹ İstanbul'un fethinin ardından vergi ödemeyi de reddeden Mora despotuna karşı sefer düzenleyen II. Mehmed, belli bir bölgeyi de ele geçirmiş ve Mora despotları sultana haraç ödemeyi kabul etmiştir.¹⁷⁰ Dağlık bir yapıya sahip olan bölgede, Osmanlı'nın kontrol ve disiplini sağlaması 1460'larda mümkün oldu.¹⁷¹ Bu tarihten itibaren bölge iki yüzyıl sürecek barış ve huzur dönemini de başlatmış oluyordu. Söz konusu huzurlu ortamı 1571 senesinde İnebahtı yenilgisi ile kesintiye uğramış ve ada kıyıları Hristiyan donanmasının tehdidi altında kalması üzerine bölge idari olarak ikiye ayrılmıştır.

odalıklarının isimlerine diyerek kezâlik zuhur iden ve memâtın defteridir." BOA, D.BŞM.MHF.d, 13301, 29.12.1238/06.09.1823.

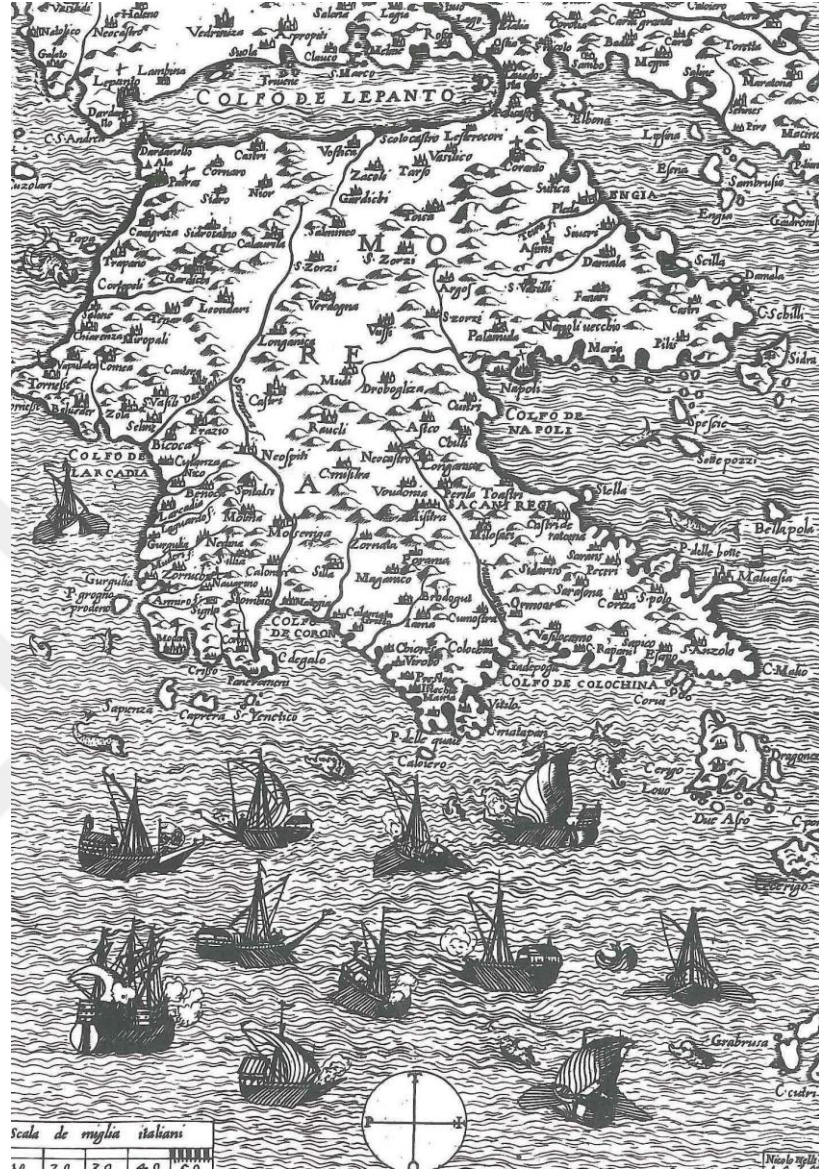
¹⁶⁷ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, s. 1685.

¹⁶⁸ Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", *DİA*, c. 30, Ankara, 2020, s. 280.

¹⁶⁹ *a.g.y.*

¹⁷⁰ Levent Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, s. 205.

¹⁷¹ Kayapınar, *a.g.t.*, s. 220.

Resim 1 1570 senesine ait Mora haritası¹⁷²

1670’te Eğribozlu Köse Ali Paşa kumandasındaki Osmanlılar adanın “orta parmağı”nı oluşturan yarı bağımsız dağlı kabilelerin yaşadığı Manya bölgesini de fethetmiştir.¹⁷³ Bölgede tam bir hakimiyet sağlayan Osmanlı Devleti, II. Viyana Kuşatması’nın yüzleştirdiği ağıt şartlar altında adayı istila eden Venedik ile savaşmak durumunda kalmıştır.¹⁷⁴ Osmanlı hakimiyetini tekrar tesis etmek üzere 1687-1715

¹⁷² Harita, Yunanistan Benaki Müzesi’nde sergilenmektedir. *Cartography of The Shores and Islands of Greece*, ed. Diana Zafiropoulou, Society for Hellenic Cartogphy, 1989, s. 35.

¹⁷³ Kiel-Alexander, a.g.m., s. 281.

¹⁷⁴ Ayşe Kayapınar, a.g.m., s. 79.

yılları arasında yapılan savaşlar, adanın nüfusunu da azaltmıştır.¹⁷⁵ Venedik yağma ve istilasından kaçan bölge halkını tekrar Mora'ya döndürmek isteyen Osmanlı, adaya sefere katılan yeniçerileri yerleştirmiştir. Ardından değişen toprak sisteminin de bir getirisi olarak adanın toprak yapısında çiftliklerin sayısında artış da görülmüştür.¹⁷⁶ Mora'nın stratejik öneminin yanında devletin tahıl üretici bölgelerinden biri olması ona olan önceliği arttırmış ve Rumlara mülklerinin geri verileceği teminatı da verilmiştir.¹⁷⁷ Bu sayede Mora şenlendirilmiş, bölgedeki çiftlikler genişletilmiş ve güven ortamının oluşması adına köylüler kendileri için kalıcı olarak gördükleri timarlarına bağlanmıştır.¹⁷⁸

Mora'nın II. Turkokratia dönemi (1715-1821) olarak anılan zamanda doğan Süleyman Penâh'ın doğduğu yıl bölgenin idari ve sosyal hayatında pek çok şey değişmiştir. Ada dahilinde ayan ve kocabaşlar bu dönem içerisinde daha çok güçlenmiş, Hristiyan nüfusunun kurduğu üstünlük ve Venedik adalarına yakınlığı ile beraber kontrolün elde zor tutulduğu bir bölge haline gelmiştir.¹⁷⁹ Bu şartlar altında Mora, herhangi bir tehdit altında kaldığında da kendi imkanları dahilinde karşı koyabilmiştir. Buradan hareketle Penâh'ın doğduğu yıllar Mora için bir toparlanma dönemiymi denilebilir. Bölgenin iç ve dış gerilimleri içerisinde yetişmiş olan Penâh Efendi'nin yaşadığı Mora coğrafyası, Akdeniz ve Osmanlı ticaretinde etkin konumunu da korumaktaydı.¹⁸⁰

Evliya Çelebi (ö. 1686) 1667 senesinde Manya sancağını ziyaret ettiğinde bölgenin yirmi dört kazadan müteşekkil olduğunu dile getirmektedir.¹⁸¹ Tek tek kazaları açıklayan Evliya, Gastun'u cami ve hanları ile mamur bir sahra olarak tarif etmektedir.¹⁸² Diğer yandan adanın uzun çiftliklerini üç saatte geçtiğini söylemekte ve bölgenin Venedik ile ticari ilişkilerine de dikkat çekmektedir. Bölgenin şeyhülislamı,

¹⁷⁵ Ayşe Kayapınar, a.g.m., s. 91.

¹⁷⁶ Fariba Zarinabaf-John Bennet-Jack L. Davis, *A Historical and Economic Geography of The Ottoman Greece The Southwestern Morea in The 18th Century*, American School Classical Studies at Athens, 2005, s.19.

¹⁷⁷ a.g.y.

¹⁷⁸ Zarinabaf-Bennet-Davis, a.g.e., s.29.

¹⁷⁹ Özlem Başarır, "Osmanlı Morası'nda İdari-Mali Düzeni Yeniden Yapılandırma Girişimleri Çerçevesinde Reaya ve Yönetim (1788-1829)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 39, sy. 68, 2020, s. 285.

¹⁸⁰ Başarır, a.g.e., s. 286.

¹⁸¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, c. 8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 130.

¹⁸² Evliya Çelebi, a.g.e., s. 133-137.

nakibü'l-eşrafi, nâib ve yeniçeri serdarı olduğunu ifade eden Evliya, halkın çoğunluğunun vebadan dolayı dağlara kaçtığını söylemektedir. Evliya'nın anlatımında Gastun şehri, bağ ve bahçeli evlerle kaplıdır. Mahalle mescitlerinin yanında çarşı içerisinde eski ve yeni camiler bulunmaktadır. Bununla beraber bir medrese, 2 mektep ve 100 dükkanı ile Gastun'da Kâdirî tarikatına bağlı tekkeler faaliyettedir.¹⁸³

Penâh ailesinin yaşadığı Gastun'un verimli toprakları ve mahsulü Venedik ile çevredeki diğer yerlere gönderilmektedir. Bal ve yağının övüldüğü bölgenin kirazının başka bir yerde bulunmadığı söylenmektedir. Evliya'ya göre Mora'nın en verimli ve büyük arazisi olan Gastun hem adaya hem Avrupa'ya ürün tedariki yapabilecek kapasiteye sahiptir.¹⁸⁴ Diğer yandan bölgenin Delikli Baba, Şeyh Ali, Şeyh Arâkî, eş-Şeyh Ebubekir isimleriyle anılan Kâdirî ve Halvetî ziyaretgâhları zikredilmektedir.¹⁸⁵ Tahminen üç yüz akçelik bir gelire sahip olan Gaston'da Evliya'ya göre "Urumşa" adını verdiği bir dil konuşulmaktadır.¹⁸⁶ Bununla beraber ada geneline yayılmış olan bağ ve bahçelerde nadir bulunan şarap üretimi yapılmakta, bunlardan en ünlüsü ise vişneden elde edilen vişnap içeceği.¹⁸⁷ Bir tür alkol olan vişnap için Gaston'un methedilen vişnelerinin kullanıldığını söylemek mümkündür.

¹⁸³ a.g.y.

¹⁸⁴ "...Gaston sahrâları kazâsıdır. Aslâ kar durmaz, gayet mahsûldâr fezâ-yı lâlezârdır kim cümle vilâyet-i Mora'yı ve vilâyet-i Venedik'i bu Gaston kazâsı besler..." Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁸⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁸⁶ Urumşa (Rumşa) terimi Evliya'nın terminolojisinde geçmektedir. Urumşa, 17. Yüzyıl Yunanistan'ında konuşulan Türkçe lehçelerinden biri olmakla beraber Mora şehir merkezinde Müslüman ahali tarafından konuşulmaktadır. Hayati Develi, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Verilerine Göre 17. Yüzyıl Yunanistan'ında Dilsel Dağılım", *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, haz. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 164-165.

¹⁸⁷ Evangelia Balta-Yücel Dağlı, "Evliyâ Çelebi'ye Göre Mora Yarımadası ve Girit'te Bağcılık ve Şaraplar," çev. R. Aslıhan Aksoy Sheridan, *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, haz. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 106-107.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÜROKRATLIKTAN DİPLOMATLIĞA: YUSUF ÂGÂH EFENDİ’NİN KARİYER HAYATININ İLK YILLARI

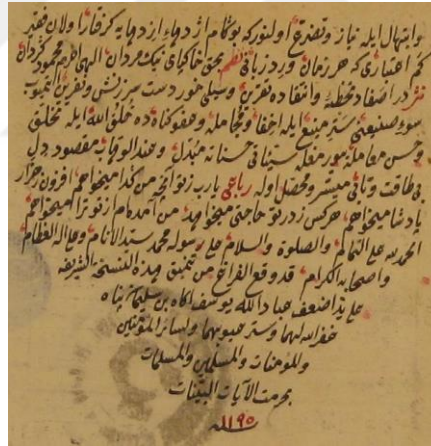
Yusuf Âgâh Efendi kayıtlara göre 1774 senesinde başladığı kariyer hayatında pek çok göreve getirilmiştir. Bu görevler arasında Londra elçiliği ile tanınmış olsa da katiplik onun asıl mesleğidir. Bu bölüm içerisinde 18. yüzyılda hâcegân sınıfına mensup bir kâtibin bürokratik hayatı, getirildiği görevler ve bu görevleri nasıl icra ettiğine odaklanılacaktır. Çoğunlukla hâcegânın dördüncü sınıfta yer alan ve maliye bürosu memuriyetlerini oluşturan görevlere atanan Yusuf Âgâh’ın Osmanlı arşiv kaynakları ve dönemin süreli yayınları çerçevesinde, etrafında vuku bulan olaylar ile kişiler üzerinde durulacaktır. Ayrıca Âgâh Efendi’nin büyükelçilik görevini merkeze alarak bir dönemlendirme yapılmış ve ilk olarak elçi olmadan önceki görevlerine ve faaliyetlerine değinilmiş; ardından İngiltere elçiliği dönemi (1793-1797) yolculuğu, maiyeti, diplomatik ve kültürel faaliyetleri etrafında ele alınmıştır. Son olarak vefatına kadar olan süreyi kapsayan 1824 senesine kadarki yaşamı ve çevresi ile vefatına ışık tutulmuştur. Böylelikle bir Osmanlı bürokratının kariyerine başlama serüveni ile bunu nasıl devam ettirdiği, bir bürokratin karakteristik özellikleri ve çalışma disiplini ile birlikte çevresini neye göre şekillendirdiği tartışılacaktır.

2.1. ERKEN DÖNEM KARİYER HAYATI (1774-1793)

Yusuf Âgâh Efendi Osmanlı’nın ilk daimî büyükelçisi sıfatıyla tanınsa da yaşadığı dönemde hem ailesi hem de bulunduğu görevler bakımından dikkat çeken Osmanlı bürokratları arasında yer almaktadır. Bürokrat olan babasının çevresinde yetişen Yusuf Âgâh, diplomasi işleri ile hemhal olmuş ve bürokrasi içerisinde karakteri oluşmaya başlamıştır. Yusuf Âgâh’ın bürokrasi içerisinde etkin olduğu dönem I. Abdülhamid (1725-1789), III. Selim (1761-1808), IV. Mustafa (1779-1808) ve II. Mahmut (1785-1839) zamanını kapsamaktadır. Yusuf Âgâh Efendi’nin aldığı eğitim

hakkında yeterli kaynağa sahip olamasak da babasından tevârüs eden çevre ve tecrübe ile kendini yetiştirdiğini söyleyebilmek mümkündür.

18. yüzyıl içerisinde Osmanlı kâtiplerinin eğitimi hakkında ayrıntılı bilgiyi giriş bölümünde ele alınmaktadır.¹⁸⁸ Âgâh Efendi, maliye bürosunda yetişen pek çok kâtip gibi medresede eğitimi almakta ardından kendisini yetiştirmesi beklenmekteydi.¹⁸⁹ Bununla beraber Âgâh'ın henüz kariyerinin erken dönemlerinde istinsah ettiği kırk ayetin tefsirini içeren *en-Nazmu 'l-Mubîn fî'l-Ayeti 'l-Erbâin*¹⁹⁰ isimli eserden hareketle Farsça ve Arapça eğitimi aldığını söyleyebiliriz.¹⁹¹ Ferağ kaydına gelmeden önce yazdığı beyitler ve kullandığı kelimelerden entelektüel bir kişiliğinin olduğu yorumunun yanında istek üzerine istinsah edildiğini söylemek de mümkündür.¹⁹² Ayrıca eserin ilk sayfalarında Süleyman Penâh'ın yazdığı bir sayfa yer almaktadır. Burada Âgâh'ın babası Penâh, kitabı takdim etmekte ve tefsirin önemi ile Okçuzâde'nin tefsirinin ne kadar mahir olduğunu da dile getirmektedir.¹⁹³

Resim 2 Âgâh Efendi'nin istinsah ettiği eserin ferağ kaydı¹⁹⁴

¹⁸⁸ Âgâh Efendi'nin kâtiplik eğitimi ile alakalı elimizde kısıtlı bilgiler bulunmaktadır.

¹⁸⁹ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA, 2013, s.192.

¹⁹⁰ Okçuzâde Mehmed Şâhî'ye (ö.1630) ait olan bu eser kırk ayetin tercüme ve şerhini içermektedir. Okçuzâde, reisülküttaplık ve baş defterdarlık gibi önemli görevlerde bulunan bir bürokrat olmasının yanında devrin önde gelen münşilerindendir. Christine Woodhead, "Okçuzâde Mehmed Şâhî", *DİA*, c.33, İstanbul, 2007.

¹⁹¹ Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu 'l-Mubîn fî'l-Ayeti 'l-Erbâin*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4967.

¹⁹² *en-Nazmu 'l-Mubîn fî'l-Ayeti 'l-Erbâin*, vr. 256a-b.

¹⁹³ *en-Nazmu 'l-Mubîn fî'l-Ayeti 'l-Erbâin*, vr. 1b.

¹⁹⁴ Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu 'l-Mubîn fî'l-Ayeti 'l-Erbâin*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4967.

Yusuf Âgâh Efendi kardeşleri ve babasıyla beraber 1755-56 senesinde İstanbul'a gelmiştir.¹⁹⁵ Aileden tevârüs eden bürokratik ve entelektüel bir çevrenin bir getirisi olarak Yusuf Âgâh'ın 1774'te kardeşi Moralı Osman Efendi ile beraber geldiği İstanbul'da¹⁹⁶ atandığı ilk büro, Mektubî-i Sadr-ı âli kalemidir. Sadaretin yazı işlerine bakan memurları niteleyen bu görev süresince Yusuf Âgâh, III. Selim dönemi sadrazamlarından olan İzzet Mehmet Paşa'nın (1743-1812) kâtibi olarak kariyerine başlamıştır.¹⁹⁷ Kalemîye sınıfının karakteristik özelliklerinden olan birine intisap etme geleneği içerisinde Âgâh Efendi'nin ilk görevinde, İzzet Mehmet Paşa'ya intisap ettiği de yoruma açıktır.¹⁹⁸ Bu görev ile Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn üyelerinden biri haline gelen Âgâh Efendi'ye ilk olarak haslar pâyesi de tevcih olunmuştur.¹⁹⁹ 1781 senesinde maliye kalemlerinden biri olan Mevkûfatî görevi tevdi edilen Yusuf Âgâh, bu görev esnasında vergiler, vilayetlerden toplanacak tahsisatlar, sefere giden asker için verilen iâşe ile devlet için toplanılan saman, yem gibi gelirlerin kalemini tutmuştur. Bu kalem, III. Selim döneminde İstanbul'a gelecek iâşelerin kaydını kolaylaştırmak amacıyla Zâhire Nezaretine bağlanmıştır.²⁰⁰

Yusuf Âgâh, 1785 senesinde Enderûn Kâğıd Emânetinde göreve başlamıştır.²⁰¹ Burada devlet dairelerinde kâğıt, vesair kırtasiye malzemelerinin her sene tedarik ve dağıtım işini yapacağı kâğıtçıbaşı emini olarak görev almıştır.²⁰² Kâğıtçıbaşı emini taşra hazinedarbaşısına karşı mesûldür. Âgâh Efendi ise özel olarak sarayın Enderun kısmına ait kâğıt masrafları ile ilgilenmiştir. İlk görevi olan mektûbî-i sadr-ı âli sırasında da evrak işlerinde tecrübeli olan Âgâh Efendi, özellikle 19. yüzyılda hâcegân

¹⁹⁵ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, yay. haz. Nuri Akbayar, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, c. 5, 1996, s. 313.

¹⁹⁶ A.g.y.

¹⁹⁷ Âgâh Efendi'ye tevcih olunan bu görev sadrazamın kalem müdürlüğünü yürütmek anlamına gelmiş çeşitli yerlere gönderilecek ferman, tahrirat gibi emirleri kaleme alan katipleri kapsamıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948, s. 260.

¹⁹⁸ Aksan, *Ahmed Resmî Efendi*, s. 25.

¹⁹⁹ Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I", s. 146-147. İbtidâ burada ilk geldiği görevi belirtmek anlamında kullanılmakla beraber pâye ise rütbe veya mertebe anlamında kullanılmaktadır. Tevcihât sırasında makamda başka biri olmasından dolayı aynı eşdeğerde Âgâh Efendi'ye maaş tahsis edildiği bilinmektedir. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarihi Lügati*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986, s. 56.

²⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 357.

²⁰¹ Afyoncu, a.g.m., s.146-147.

²⁰² *Osmanlı Tarihi Lügati*, s. 262.

sınıfına dahil olan ve dördüncü sınıf görevleri arasında görülen kağıt eminliği görevinde sarayın kırtasiyelik ihtiyaçlarını temin etme ve kaydını tutma gibi işlerden mesul olmuştur.²⁰³ Bununla beraber sarayın Birûn kısmı ile alakalı görevleri yürüten beş büyük bürokrattan biri olan kağıt eminleri yeni berat alan ya da beratlarını yenilemek isteyen kimselerin evrak işleri ile de ilgilenmiştir.²⁰⁴ Çoğunlukla mali işlerle vazifeli bu büro, yüksek dereceli memuriyetler arasında yer almıştır.

Enderun Kâğıd Emâneti'nde 2 sene boyunca görev yapan Yusuf Âgâh Efendi'ye 1787 senesinde Rikâb'da İstanbul Baruthânesi Nezâreti tevcih olunmuştur.²⁰⁵ Rikâb memuru defterdar, reisülküttap gibi devlet erkânının sefere çıkma vaktinde onların yerine vekalet eden kişidir. 1790 yılı itibariyle Yusuf Âgâh Efendi iki sene boyunca Baruthâne Nezareti ile tevcih olunmasının ardından Mevkûfatçı²⁰⁶ vekaletine getirilmiş olmalıdır.²⁰⁷ Aynı sene içerisinde Zâhire Nâzırı olan Yusuf Âgâh Efendi muhtemelen Mora'daki bağlantılarını kullanarak İstanbul'un zahire ihtiyacı için girişimlerde bulunmuştur. 9 Eylül 1790 senesinde geçen bu olayda Mora Valisi olan Ahmed Paşa'nın ve Zâhire Nâzırı olan Yusuf Âgâh Efendi'nin İstanbul'un ihtiyacı olan 7 bin kile buğdayı on beş bin kuruş olan ödemesiyle tahsis ettiği öğrenilmiştir.²⁰⁸

1791 senesinde Yusuf Âgâh'ın çarşıda yanan dükkanlar için bina eminliğine²⁰⁹ atandığı görülmektedir. Bu görevinin bedeli olan ücret ise mimar ağa vekili olan Ârif Efendi eliyle vasıtasıyla ödenmesi istenmiştir.²¹⁰ Nitekim bu görevi Beşiktaş Sahil Sarayı için İngiltere'den döndükten sonra da alacaktır. Âgâh Efendi hayatı boyunca

²⁰³ Hâcegân sınıfına dahil dört sınıfa ayrılan görev listesinde dördüncü sınıfa ait görevlerde bulunanlar 38 kişiden müteşekkildir. Bu kimselerden yirmi ikisi kalem amiri olup, dört piyade ve dört süvari mukabelecileri, kalyonlar kâtibi, tersane anbarları emini ve nazırları gibi görevlerde de bulunmuşlardır. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 69-70.

²⁰⁴ Gülден Sarıyıldız, "Kağıt Emni", *DİA*, c. Ek-2, Ankara, 2019, s. 2.

²⁰⁵ BOA, A.RSK.d, 1623, 19.10.1217.12.02.1803.

²⁰⁶ Mevkûfatçı, başdefterdâra bağlı olup beytül-mal, timar ve mevkuf olan muhallefata bakan kişidir. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 342.

²⁰⁷ Arşiv belgesindeki tarihllemeler neticesinde bu görevi üstlendiğini düşünmekteyiz. BOA, C. DH, 66/3292, 29.12.1255/04.03.1840.

²⁰⁸ Aynı şekilde belgenin işaret ettiği üzere Yusuf Âgâh'ın 1790 senesinde Mora'dan getirilecek tahıl için görevlendirildiğini söyleyebiliriz. BOA, C. BLD, 100/4984, 29.12.1204/09.09.1790.

²⁰⁹ Bina eminliği bir memuriyet veya makam olmamakla beraber padişahın gerekli gördüğü durumlarda yüksek dereceli bir memur başka görevlerde bulunsada dahi bu göreve getirilebilirdi. Cevdet Küçük, "Bina Eminliği", *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 179.

²¹⁰ "esmân-ı zuhurattan" karşılanan bu ücret BOA, C. BLD, 39/1948, 28.07.1205/02.04.1791.

pek çok farklı göreve tayin olmuştur. Bunlardan çoğu para yönetimi, gelir ve giderlerin kaydı veya arabuluculuk gibi onun özelliklerini ön plana çıkaran vazifeler olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin 23 Ekim 1792 tarihinde Ağrıboz sancaklarından talep edilen buğday gelirini toplayan Sadr-ı Anadolu muhızlılarından²¹¹ Acem Hacı Ali'nin vefat etmesi üzerine söz konusu gelir mirasçılara geçmiştir. Bunun üzerine zahirenin ölçülerek tekrardan devredilmesi için Yusuf Âgâh Efendi mübaşir tayin edilmiştir.²¹²

1793 senesinde İngiltere'ye görevine gitmeden önce kalyonlar kâtipliği yapan Yusuf Âgâh Efendi için verilen aylık ödeme olan bin kuruşu Tersane-i Âmire'den tahsis edilmiştir.²¹³ Merkezde yer alan bir büro olan²¹⁴ Kalyonlar kâtibi, kalyonculuğun kurulmasıyla oluşturulan kalem bürosunu yöneten kişiyi işaret eder. Bununla beraber tersanede bulunan esirlerin, tersanenin çeşitli ihtiyaçlarının ve gelir-giderlerinin kaydının tutulmasıyla görevlidir. Kalyonlar kâtibine bir muavin olarak kalyonlar halîfesi verilmiş ve bütün kayıt, kabul ve ücret işlerinin yürütülmesi bu heyetle sağlanmıştır.²¹⁵ Söz konusu memuriyet has odalılara verilmiş ve çok kârlı bir görev olarak görülmüştür.²¹⁶ Âgâh Efendi'nin de atandığı bu büro, onu kâtiplik kariyerinde üst basamaklara taşımıştır. Bu sayede yaptığı işlerde tanınmış ve Osmanlı'nın açacağı ilk daimî elçilik için kendisi uygun görülmüştür.

2.2. OSMANLI'NIN İLK DAİMİ ELÇİSİ YUSUF ÂGÂH EFENDİ (1793-1797)

Osmanlı Devleti ikamet elçilerinin kurulmasından önce de diğer devletlerle çeşitli yollarla ittifak kurarak imparatorluğun ikili ilişkilerine katkı sunmuştur. Padişahlar cülûs, doğum, barış yahut savaş ilanı gibi farklı vesileler ile dönemindeki diğer devletlerle elçiler vasıtasıyla ilişkiler kurmuştur. Lakin özellikle Fransız İhtilali sonrasında devletlerin birbirini tanıması daha elzem bir hal almış ve ikili diplomasi denilen yöntem siyasette kendisini göstermeye başlamıştır. Osmanlı daimi bir elçilik

²¹¹ Muhız, şer'î mahkemelerde dâvâ ile ilgili olanların duruşmada hazır bulunmasını sağlamakla görevli kimse.

²¹² BOA, AE. SSLM. III, 72/4337, 20.12.1207/07.08.1793.

²¹³ "Sabika Mevkûfâtı Vekîli Yusuf Âgâh Efendi'ye tevcih...", XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi Merkez ve Taşra Yöneticileri, yay. haz. Abdullah Sivridağ, Yılmaz Karaca, Ersin Kırcı vd., İstanbul, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2019, s. 507; BOA, C. BH. 201/9415, 07.01.1208/15.08.1793.

²¹⁴ XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi Merkez ve Taşra Yöneticileri, s. 39.

²¹⁵ Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilatı, s. 430-431.

²¹⁶ a.g.y.

kurmadan evvel Avrupa ile olan ilişkilerinde klasik anlayışla hareket ederek tek taraflı bir diplomasi anlayışı geliştirmiş ve kendi yöntemine göre bir yol izlemiştir. Bu yol, Rıfa'at Abou El-Haj'ın kavramsallaştırmasıyla *diktat rejimi* çerçevesinde değerlendirilmiştir.²¹⁷ Osmanlı Devleti'nin 1739-1768 yılları arasında Avrupa ile olan diplomatik ilişkilerini tanımlamak için *içtinap* (çekinme) ile *tecerrüd* (kendini soyutlama) kavramları kullanılmıştır.²¹⁸ 1768 yılını izleyen seneler boyunca savaşlar birbirini ardına gelmiş, bu durum ise Osmanlı Devleti'nin daha farklı bir diplomatik yaklaşım benimsetme fırsatından ziyade daha çekimser bir politika yürütmesine sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti daimi elçiliklerini, çekinme, kendini soyutlama ve kendi usullerini dayatma anlayışından çıktığı vakitte kurabilmiştir. Cevdet Paşa'nın eserinde de bahsettiği şekilde Avrupa devletleri, uzak beldelere gitme zahmetine katlanmış ve topladığı bilgiler neticesinde kendisini geliştirmiştir. Bunun karşısında Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ya da başka bir devlette uzun süreli elçilik bulundurma ihtiyacını daha sonra hissetmiştir. Bir diğer ifade ile Osmanlı bir ikamet elçisine ve Avrupa'yı yakından tanımaya lüzum görmemiştir.²¹⁹ Lakin artan yenilgilerle beraber devletlerin ikili diyaloglarını geliştirmek istemesine sebep olmuştur. Bu açıklamaların da ötesinde Osmanlı maliyesi bir ikamet elçisinin giderlerini karşılayamamış ve III. Selim döneminde kadar bu durum sürmüştür. Nitekim bu sebeple II. Mahmud döneminde ikamet elçileri yerine daha az masraflı olan maslahatgüzarların atanması uygun görülmüştür.²²⁰ Buradan hareketle Osmanlı Devleti, Avrupa'da çıkarlarını koruyacak, üç sene boyunca orada kalmalarının ardından yerlerine başka bir elçi tayin

²¹⁷ Selim Deringil, "II. Mahmud Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s. 59.

²¹⁸ Orhan, Koloğlu, "Fransız Devriminin Osmanlı Diplomasisinde Yarattığı Hareketlilik", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 13-14.

²¹⁹ "...Devlet-i Aliyye öteden berü kendüsini düvel-i Avrupa'dan bî-gâne tutarak Avrupa ahvaline ihâle-i enzâr-ı dikkat itmediğinden düvel-i sâ'ire nezdinde ale'd-devâm elçi ikamesine lüzûm görülmemiş idi. Avrupa'nın terakkiyât-o cedîdesi ve Devlet-i Aliyye'nin vakt ve hal iktizasınca düvel-i Avrupa ile peydâ olan revâbıt-ı adîdesi düvel-i Avrupa ka'idesince sefâret usulünün lüzûm ve vaz' ve te'sisini isbât idüp hususıyla bu avânda râbıta-i düveliyeyi bütün bütün başka bir hâle koyan Fransa ihtilâli zuhûr ile bi'l-cümle düvel-i Avrupa'yı tedârükât-ı ihtiyâtiyeye mecbûr ittiğinden Devlet-i Aliyye'nin dahi düvel-i fehîme-i Avrupa nezdinde birer ikâmet ilçisi bulundurması derece-i vücûbda görülmekle düvel-i merkûme nezdine birer ilçî gönderilüb ve üç sene müddet tekmîlinde anlar celb ve i'âde ve yerlerine başkaları irsâl ile minvâl-i meşrûh üzre..." Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1895, s. 307-308.

²²⁰ Alaaddin Yalçinkaya, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Diplomasisi", *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul, 2010, s. 180.

olunana kadar dönmeleri kararlaştırılmıştır. Bununla beraber elçi maiyeti ise bir sırkatib, hazinedâr, tercümanlar ve Müslüman olan kişiler olmak üzere revize edilmiş ve bu kimselerden lisan öğrenmelerinin yanı sıra çeşitli alanlarda kendilerini geliştirmeleri istenmiştir.²²¹

Bunun sonucunda “hem umûr-ı sefâret idâre itdirilmek ve hem de bu tarîk ile ahvâl-i düvele vâkıf ba‘zı zatlar yetiştirilmek üzere”²²² III. Selim Avrupa’da bir daimi elçilik açma kararını almıştır. İlk daimî elçilerden Avrupa’da geçen olaylara vâkıf kişiler olmalarının yanında gittikleri devletlere dair bürokrasi ve sanayi alanlarında raporlar sunmaları da beklenmiştir.²²³ Açılacak ilk daimî elçiliğin diğer devletler nezdinde kabul edilmesi için kadim dost olarak görülen Fransa yerine İngiltere tercih edilmiştir. Böylelikle Fransız devrimi dolayısıyla Avrupa’nın diğer devletlerinin itiraz ve tepkisini çekecek olan Fransa yerine daha uyumlu bir tercih olarak İngiltere devletine daimî bir elçilik açılması kararlaştırılmıştır.²²⁴ Bununla beraber İngiltere’nin Osmanlı nezdinde hem Rusya hem Fransa’ya karşı güçlü ve zengin bir müttefik oluşu tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur.²²⁵

Avrupa devletleri Osmanlı payitahtında daimî elçiler ya da maslahatgüzarlar bulundurmaya çok eski tarihlerden itibaren başlamıştır. Bunun yanında III. Selim döneminde Avrupa ile kurulacak ilişkiler, İstanbul’da ikamet eden yabancı elçiler ile sağlanmıştır.²²⁶ Bunun yanında, Osmanlı ise 16. yüzyıldan itibaren büyük elçi ve orta elçi olmak üzere gönderildikleri devletlerin önemine göre ayrılan memurlar görevlendirmiştir.²²⁷ Kimi zamanlar ise “*Nameres*” ismiyle yalnızca mektup götüren

²²¹ a.g.y.

²²² *Tarih-i Cevdet*, s. 308.

²²³ “her bir sefir mukîm olduğu devletin tanzîm-i umûr-ı mülkiye ve ihtirâ’-ı sanayi-i harbiyesine dair vesâir ahvâl ve keyfiyyetlerine mütedâ’ir tahsil-i vukuf eylediği mevâdd u havâdsi pey-der-pey Ders’âdet’e tahrîr ü iş’âr eylemek nefsü’l-emr...” Halil Nuri, *Nûri Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2015, s. 212.

²²⁴ “...Fransa Devleti’yle bi’l-müzâkere karâr virildiği halde düvel-i sâ’irenin dâhi kabûlde tereddüd ve i’tizâr idemeyecekleri tezâkür olunub bu hilâlde ise Fransa’da vukû’a gelan şûriş (karışıklık, kargaşa) ve ihtilâl ve adem-i râbûta-i hâl takrîbiyle Avrupa’ya ilçi gönderilse el-yevm Fransızlarla muhârib olan düvel-i Avrupa’nın inkisâr ve iğbirârını mûcib olacağından husûs-ı mezkûr ibtidâ kurûn-ı maziyyeden (geçmiş zamanlar) berü ehl-i İslâm ile silm ü sulh üzere bulunub devlet ile dahi kat’â muhârebesi vukû’ bulmayan İngiltere Devleti’nin Dersa’âdet’de mukîm ilçisi ile müzâkere kararlaştırılarak...” *Tarih-i Cevdet*, s. 308.

²²⁵ Virginia Aksan, *The Ottomans 1700-1923: An Empire Besieged*, New York, Routledge, 2022, s. 98.

²²⁶ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. 1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, 2013, s. 75.

²²⁷ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968, s. 19.

ya da ikinci dereceden görevler için “çavuş” adı altında hariciyeden elçiler seçilmiştir.²²⁸ Avrupa’da geçici bulunmayacak ve uzun süren görevin yanında raporlar tutacak, gittiği yerde bir maiyyete sahip olarak onları yetiştirecek bir “ikamet elçisi” ancak III. Selim döneminde hayata geçmiştir. III. Selim, savaş ve kargaşa ile dolu bir döneme ara verilen 1792’de Yaş Antlaşması’nın sağladığı sakin ortam sayesinde diplomatik faaliyetleri için elverişli ortamı bulmuş ve ilk fırsatında bir ikamet elçisi görevlendirmek için karar almıştır.²²⁹

III. Selim şehzâdeliği boyunca yeniliklere açık bir padişah olacağının sinyallerini vermiştir. Nitekim bu süreç boyunca arkadaşı olan İshak Bey²³⁰ sayesinde Fransa’nın coğrafyası, politikası, kültürü hakkında çeşitli bilgiler edinmiştir. Şüphesiz ki bu bilgiler, III. Selim’in ufkunu genişleterek değişen dünya siyasetini anlamasını sağlayan etkenlerden olmuştur.²³¹ Bununla beraber 1792 senesinde Rusya ile anlaşmak üzere Moskova elçisi tayin edilen Rasih Paşa’nın padişahın istediği bilgileri gönderememesi ve bazı konuları muğlak bırakması, III. Selim’i hem elçilik konusunda hem de ikili devlet ilişkileri hakkında düşünmeye sevk etmiştir.²³² Moskova’ya gönderilen Rasih Paşa’nın iki devlet arasındaki diyalog imkanını istenilen şekilde sağlayamamış olması ıslahatların gerekliliğini ve aciliyetini tekrardan gündeme getirmiştir. Bu noktada Osmanlı için bir elçiden beklentilerin ne olacağı sorusu gündeme gelmiştir. Ayrıca Osmanlı merkezine uzakta bir elçilik açmak ve giderlerini karşılamak Osmanlı için oldukça maliyetli bir durumdu. Bu sebeple, devlet hazinesinin yenilendiği bir sürecin seçilmiş olmasının yanında Âgâh’ın maaş ödemelerinin defterdâr olan kardeşi Moralı Osman’ın sağladığı kolaylık ile yapıldığı da söylenebilir.²³³

²²⁸ Unat, *a.g.e.*, s. 19.

²²⁹ Stanford Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.614.

²³⁰ Şehzâde Selim’in XVI. Louis ile mektuplaşmalarına aracılık eden ve III. Selim’in padişahlığında da ona yakın olan isimlerden biridir. Kemal Beydilli, “İshak Bey”, *DİA*, c.22, İstanbul, 2000.

²³¹ Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş”, s.614-515.

²³² Halil İncelik, “Yaş Muahedesi’nden Sonra Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *AÜDTCFD*, C. IV, Ankara, Tarih Kurumu Yayınları, 1946, s. 202.

²³³ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâ’iku’l-Ahbâr [Osmanlı Tarihi (1209-1219 / 1794-1805)]*, haz. Hüseyin Sarıkaya, İstanbul 2017, s. 28.

Bir elçi seçiminde Osmanlı Devleti'nin hassasiyeti ve nelere dikkat ettiği hususu çalışmada, cevabını arayacağımız bir sorudur. Osmanlı Devleti adına elçilik yapacak kimse yabancı dillere hâkim olma, güzel bir iletişim kurma ve Hristiyan toplumunun türlü hilelerinden haberdar olabilme gibi özelliklere sahip kimselerden seçilmişlerdir.²³⁴ 18. yüzyılda gelişen bürokrasi ile elçi olarak atanacak kimselerin hâcegân sınıfına dahil edildiği ve katiplikten yetişerek dış ilişkilere de hâkim olan kişiler olduğunu söylemek mümkündür.²³⁵ Ayrıca önceden yabancı bir devlette bu kadar uzun bir süre kalmayan Osmanlı bürokratlarının yabancı dil bilgisi, müzakere becerisi ve Batı kültürüne dair deneyimsizliğinden dolayı gayri müslim sefaret tercümanları maiyetlerine dahil edilmiştir.²³⁶ Fakat gayri müslim bu kimselere devlet meselelerinde güvenin az olmasından dolayı yanlarında yetiştirmeleri için Müslüman kişiler de gönderilmiştir.

Yusuf Âgâh Efendi de bu özellikleri taşımakla beraber onun ailesinin de bürokrasi içinden olması seçilmesinde etken olmalıdır. Nitekim Âgâh Efendi'nin babası Süleyman Penâh'ın İngiliz diplomatlarıyla kurduğu yakın ilişki ve Âgâh'ın elçi seçiminde İngiliz elçi Robert Ainslie (1730-1812)'in oynadığı rol göz önüne alındığında seçilme nedeni de biraz aydınlatılabilir.²³⁷ Nitekim Ainslie Yusuf Âgâh Efendi hakkında şu sözleri sarf etmektedir: *“yaklaşık 50 yaşlarında bir Mora yerlisi, orta boylu ve çirkin bir yüze sahip. Ancak cana yakın ve uyumlu bir mizaca sahip. Açık sözlü, yeni fikir ve planlara açık ve önyargılarından bağımsız (bir Türk'ün aksine).”*²³⁸

İngiltere'ye büyükelçi (ambassador) unvanıyla kimin gönderileceği hakkında yapılan ilk toplantı, İngiltere elçisi Robert Ainslie (1730-1812)²³⁹ ve Reisülküttap

²³⁴ “*tertîb-i muhaverât ve desâyis-i nasaraya ittîlâ hâsıl etmiş...*”

²³⁵ Yusuf Âgâh Efendi ilk daimi büyük elçi olarak hâcegân sınıfından gelmekte olup kendisinden sonra gelecek İngiltere elçileri olan İsmail Ferruh Efendi, Mehmed Sıdkı Efendi ve Fransa'da elçilik yapan Seyyid Ali Efendi, Abdurrahim Muhib Efendi gibi isimler de aynı kriterleri taşıdığı için tercih edilmiş olmalıdır.

²³⁶ Mehmet İpşirli, “Elçi”, *DİA*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 9-10.

²³⁷ Ali İhsan Bağış, *Britain and The Struggle for The Integrity of The Ottoman Empire Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul 1776-1794*, The ISIS Press, İstanbul, 1984. s.126. Bununla beraber Penâh'ın üst düzey bürokrat kimselerle olan tanışıklığı ve irtibatı özellikle Gazi Hasan Paşa ile olan ilişkisi Âgâh'ın seçiminde rol oynamış olabilir. Son olarak Âgâh'ın III. Selim'in yakın ortaklarından biri olması da seçilmesinde rol oynayan etkenlerden olabilir. Sariyannis, *a.g.e.*, s. 347.

²³⁸ Michael Talbot, *British-Ottoman Relation 1661-1807 Commerce and Diplomatic Practice in Eighteenth Century Istanbul*, The Boydell Press, Woodbridge, 2017, s. 52.

²³⁹ Ainslie İstanbul'da elçilik yaptığı dönemde Osmanlı adet ve kültürünü benimsemiş ve bürokrasi içerisinde pek çok dost da edinmiştir. Bununla beraber Osmanlı-Rus gerginliğini yatıştırma konusunda arabulucu olarak İngiliz hükümetinin sözcülüğünü yapmış olması Penâh ile tanışma ihtimallerini

Mehmed Raşid Efendi arasında geçmiştir. İlk olarak III. Selim'in Bebek'te bulunan sahil sarayında Londra'da bir elçilik açılacağına karar verilmiştir.²⁴⁰ 9 Temmuz günü Reisülküttap Mehmed Raşid İngiliz elçisi Ainslie'den daimî bir büyükelçi gönderme usul ve erkânı için tavsiyeler rica etmiştir.²⁴¹ Bu rica üzerine, padişahın rıza gösterdiğine karşı çıkmayacağını belirten İngiliz elçisi ile tekrardan bir toplantı gerçekleşmiştir. Bu toplantı, Reisülküttap Mehmet Raşid Efendi'nin Bebek'te bulunan yalısında gerçekleşmiş ve toplantıya hem İngiliz hem Osmanlı bürokratları iştirak etmiştir. Katiplerin, gözlemcilerin, reisülküttap ile elçinin yer aldığı görüşmede Ainslie, elçinin gönderilmeden önce İngiliz hükümetinin muvafakatının alınmasında ısrarcı olmasıyla Mehmet Raşid Efendi'nin araya girmesi üzerine İngiliz hükümetine haber mahiyetinde bir mektup gönderilmesi yeterli bulunmuştur.²⁴²

İlk daimi elçinin kim olacağı ve gönderilmeden önce gerekli diplomatik usulleri öğrenmek, Osmanlı nezdinde önem arz etmiştir. Nitekim görüşmeleri kaydeden mükâleme mazbatasında²⁴³ Mehmed Raşid Efendi de devletlerarası ikili diplomatik ilişkilere verdiği önemi dile getirmiş ve bunun ehemmiyetini vurgulamıştır.²⁴⁴ Reisülküttap Mehmet Raşid Efendi, Rumeli Kazaskeri Tatarcıklı Abdullah Efendi, İngiltere büyük elçisi ile tercüman Stephano Pisani'nin bulunduğu bu toplantıda ilk daimi büyük elçisini görevlendirecek olan Osmanlı usul ve erkan konusunda bilgi almıştır.²⁴⁵ Bunun yanı sıra Ainslie, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da

kuvvetlendirmektedir. Jeremy Black, "Sir Robert Ainslie: His Majesty's Agent-provocateur? British Foreign Policy and the International Crisis of 1787", *European History Quarterly*, c.14, 1984, s.253-283.

²⁴⁰ Bebek Kasrı Yavuz Sultan Selim döneminde yapılmış ve III. Selim'in selefi olan I. Abdülhamit döneminde daha aktif bir şekilde kullanılmıştır. Günümüze ulaşmayan bu sahil sarayında Reisülküttaplar ile bazı sefirler arasındaki diplomatik görüşmeler gerçekleşmiştir. Bu sebeple, saray konferans köşkü şeklinde de anılmıştır. Farklı şekillerde isimlendirilen yapı hakkında fazla bilgi bulmak oldukça güçtür. Haluk Şehsuvaroğlu, *İstanbul Yazıları Boğaziçi'ne Dair*, İstanbul, Turing Yayınları, 1986.

²⁴¹ Alaaddin Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy In Europe The Embassy of Yusuf Agah Efendi To London*, The ISIS Press, İstanbul, 2010, s. 50.

²⁴² Yalçinkaya, "Türk Diplomasinin Modernleşmesinde Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", s. 121.

²⁴³ Tanzimat'tan önce de Osmanlı'da olan ve herhangi bir mesele hakkında yabancı devlet elçileriyle reisülküttabın ya da Avrupa'da bulunan Osmanlı elçileri ve gönderildikleri devletin hariciye nazırları arasında geçen müzakerelerin özetini içeren belgedir. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s. 325.

²⁴⁴ "...elçi..(?) dostumuzun daimen mesleği iki devlet beyninde tezâyüd safveti mücib olacak hâlâta sa'î etmek ve hayurlu maslahatlarda bulunmak idüğü vükela-yı devlet-i aliyye indlerinde müsbet ve ayân olmağla bu güne..." BOA, HAT, 261/15090, 04.12.1207/13.07.1793.

²⁴⁵ BOA, HAT, 261/15090, 04.12.1207/13.07.1793.

açacağı bir elçiliğin diplomatik ilişkilerini geliştireceği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bâb-ı Ali bu tavsiyeleri dikkate almıştır zira; Osmanlı'nın İngiltere ile dostane ilişkilerini geliştirme yolunda atılacak diplomatik adımlarda Sir Ainslie önemli bir kişi olarak görülmüştür.²⁴⁶

Toplantı sırasında Reisülküttap Raşid Efendi bir elçinin görevinin iki devlet arasındaki maslahat ile dostluk ve muhabbetin artması için çalışması olduğunu yinelemiştir. Reis Efendi önceden bir ikamet elçisine ihtiyaç duymayı, devletler arası işleri yürütmenin yollarının artması sebebiyle olduğunu vurgulamıştır. Bunun üzerine bir ikamet elçiliği açmanın zamanı gelmiş ve elçilik payeleri (büyük elçi, fevkalade orta elçi, orta elçi, maslahatgüzar) olmak üzere tartışmaya açılmıştır. Bu toplantı özetinde Osmanlı ve İngiltere arasındaki diplomatik süreçlerde uygulanacak usul ve erkan belirlenmiştir. Aynı zamanda Osmanlı'nın Hollanda ve Fransa'ya göndereceği büyük elçiler de bu toplantıda tartışılmıştır.²⁴⁷

Yusuf Âgâh Efendi padişah tarafından bizzat himaye edilerek seçilmiş bir büyük elçi olarak sadrazam huzurunda kendisine hilatı giydirilmiş ve bir seremoni ile uğurlanmıştır.²⁴⁸ Netice itibarıyla 7 Ağustos 1793 senesinde padişahın hatt-ı hümayunu ile Avrupa devletlerinde daimî bir elçinin olması faydalı ve gerekli görüldüğünden Yusuf Âgâh Efendi İngiltere elçiliğine ve Seyyid Mehmed Naili Efendi de Nemçe elçiliğine atanmıştır²⁴⁹.

2.2.1. Londra'ya Yolculuğu ve Maiyeti

Yusuf Âgâh Efendi, Colombo Fortuna adıyla bilinen ve 15 bin kuruşa kiralanmış olan Ragusa gemisiyle 12 Ekim 1793'te İstanbul'dan ayrılarak yola

²⁴⁶ M. Alaaddin Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XXXI, İstanbul, 2008, s. 137.

²⁴⁷ BOA, HAT, 261/15090, 04.12.1207/13.07.1793.

²⁴⁸ "Sâbık-ı tevfiğ sâbık u sevk ittifâk-ı vikâye mutâbık olub nâgâh iftitâh-ı remâc-ı muhabbet agâh bu kemter bir taksîr ve günaha kusûr u fâiz olunur hazreti sadâret-penâhîde İlyas-ı hil'at-ı kâhire ve ihsân rütbe-i himâye ile sefâretle İngiltere'de ikâmete memûr ve pâk-ı (silik) beyne'l-emsâl ve'l-akrân Yusuf Âgâh bin Süleyman penâh ile nâmur ve meşhûr olduk..." Yusuf Âgâh Efendi'nin arkadaşına yazdığı mektuptan alınmıştır. BOA, C.HR, 95/4714, 29.12.1207/21.12.1793.

²⁴⁹ BOA, HAT, 221/12332, 29.12.1207/07.08.1793.

çıkıştır.²⁵⁰ 21 Aralık 1793'te Londra'ya ulaştığı²⁵¹ bu yolculuğuna çıkmadan önce Osmanlı Devleti tarafından yapılan bir merasim ile uğurlanmıştır. Yakın arkadaşlarından biri olarak bilinen ve Darphane Amiri olan Ebubekir Efendi'ye yazdığı mektupta yolculuğundan bahsetmiştir. Bir hayli yıpranmış olan bu mektupta, 21 Aralık 1793 senesinde Londra'ya nasıl ulaştığını anlatmıştır.²⁵² Bununla beraber İngiltere'ye varmalarının ardından bir tören havası ile alay eşliğinde topların ateşlendiğini ardından kendisini karşılayan kimselerle kahve içerek muhabbet ettiğinden bahsetmiştir.²⁵³

İngiltere'ye yolculuğunu kaleme aldığı eserinde anlatan bir diğer kişi, elçilik maiyetinde bulunan Sırkâtib Mahmud Râif Efendi'dir. İngiltere'ye dair gözlemlerini anlattığı eserin başında 9 günün ardından Rusçuk'a vardıklarını ve Eflak Beyi'nin elçilik heyetine verdiği araba ile Bükreş'e ulaştıklarını anlatmıştır.²⁵⁴ Bununla beraber Londra'ya varana kadar Viyana, Belçika gibi Avrupa şehirleri hakkında bilgi veren Mahmud Raif bu yerlerde yaşayan insan tiplerinden, bölgelerin coğrafyasından ve

²⁵⁰ BOA, D. BŞM. d, 6133, 20.04.1217/20.08.1802; A. Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü", *Toplumsal Tarih*, S. 32, İstanbul, 1996, s. 46.

²⁵¹ "Sefaretle İngiltere Devleti'ne ta'yîn olunan hâcegândan dîvân-ı hümayûndan Yusuf Âgâh Efendi ... bin iki yüz sekiz senesi mâh-ı cemâziye'l-evvelin on yedinci günü İngiltere (silinmiş) mahall-i ikâmeti olan Londra şehrine vâsıl olduğu şifre tahrîrât..." C. HR. 85/4550 13.07.208/14 Şubat 1794.

²⁵² "Beç Kal'asına vâsıl ve poliçemizde tahsîl için dört gün ikâmetle arâm hâsıl olub bundan dahi hareket ve yolcu yolda gerek müfâdını pîş-nihâd-ı fuâd ederek ve geceyi gündüze katarak ve bir yerde durmayarak ve yemîn ve yesâra sapmayarak ve (...) çıkmayarak rebherî hüda ve duçar-ı seniyye-i evliyâyı ni'me ile (...) yoldan Tass-i arza serr-i hâsıl ve on beş günde sâhil-i bahr-ı muhîtte vâki' Ostunde nâm kal'aya tamamen vâsıl olduk. Ger şevved berden ger (silik) rah germ revân beşi kat' tüvânger dünyâ bâkî-râ bahr-ı muhiti ubûr ve İngiltere Adasına mürura lazım gelen sefinenin tedarikiyle bunda üç gün ikâmet ve (...) sefineye himmet olunub ancak el-abdû'l-pezir vallahu mukârrer adem-i müsâade-i havadan ol mikdar zaman dahi limanda cânib-i sakf-himaye ref'-i ekef ve şeref-i mücece ve (...) bi-tevakkufu tevekkef ile mürur itdikde görececek var kurtulmuş yok istersek göge üç şiddet-i derya ve adem-i müsâdeten hava müsa'id(?) iken fekk-i lenger ve erhâmî şinâver olundukda bi-hamdillahi havaya şiddet ve telatama ve firt-ı terâdüf istitâb şebb-i tullâm zülemat ve kuzâ'af tâbi'-i sâ'ikâ-i barika tevâtir-i bârân mutakâtara birbirini veli itmekle bilâsı derd-mendân-ı ez daru civâr mi ayed ma'nâsı nümâyân olmağın bi-dermân mübtelâsı daruyı dermân gibi bi-dermân olduk bu hâl endûh melâl üç gün gicesiyle ale'l-ittisâl olub cenâb-ı hüdayı müte'âlden istigâşe ve kâdr ve fe'âlden istimdâd ve isti'âne istid'âsına iştigâl ve savr-ı bi tahammül ve şebîhi tahammül ve iştimâl ve selâmet-i hâle teveccühe bâl ile ümidvâr ve nesîm-i fevz ve necâret-i feyyâz (...) hebûb ve ez-bahte dîde-i hevz-i intizâr olduğumuzda ahvâl-i ehvâle halîm olan cenâb-ı merderis ve halîm-i selâmet hâli inâyet ve Duren nâm kal'aya çıkulub Lostrîyesine azimet..." BOA, C. HR. 95/4714, 29.12.1207/21.12.1793.

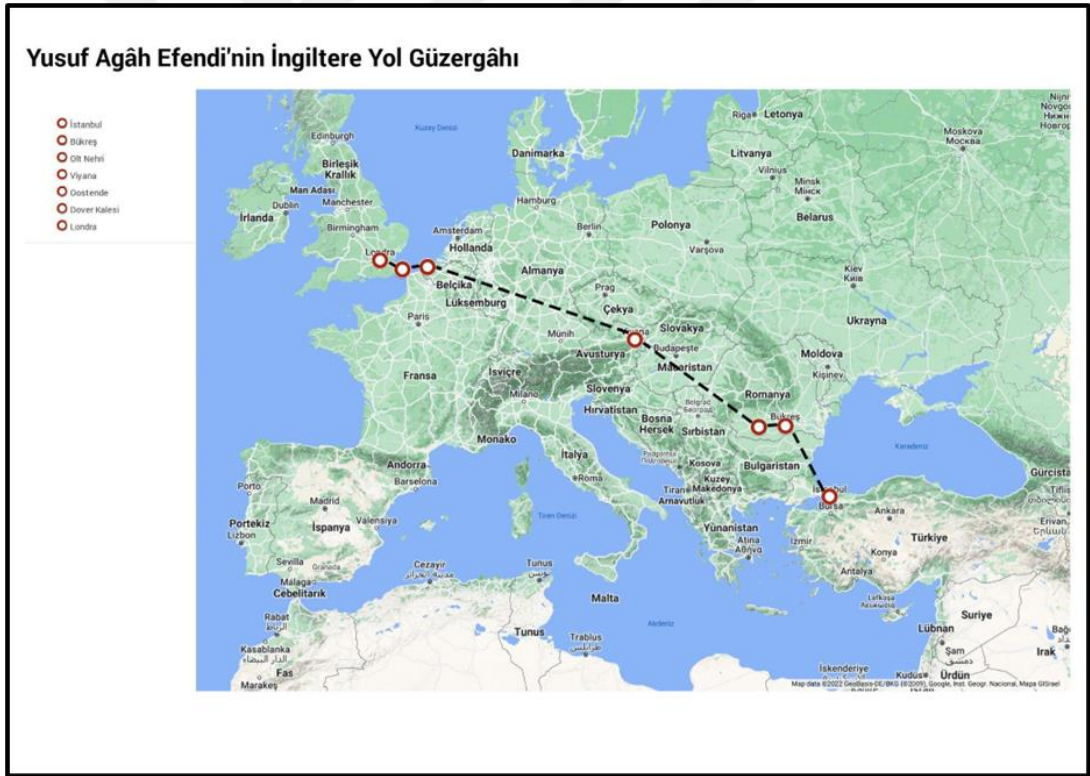
²⁵³ BOA, C. HR. 95/4714, 29.12.1207/21.12.1793.

²⁵⁴ "...14 Ekim 1793'te sefirle beraber İstanbul'dan hareket ettik. Dokuz gün zarfından Rusçuk'a vardık. Burada Tuna'yı geçip Eflâk beyinin bize göndermiş olduğu arabalara binerek iki günde Bükreş'e ulaştık. Seyahatimize devam etmek için bize gerekecek her şeyi temin etmek ve hazırlamak üzere burada bir hafta kaldık. Yedi gün sonra, on gün boyunca kaldığımız Erdel karantinasına vardık. Burası etrafını çeviren yüksek dağları ve Olta adı verilen akıntı suları ile zikredilmeye değer bir yer..." Engin, Vahdettin, "Mahmud Raif Efendi Tarafından Kaleme Alınmış İngiltere Seyahati", s. 140.

siyasi hayatından bahsetmeyi de ihmal etmez. Londra'ya ulaşan elçiyi General Simith karşılamış ve kahve ikramında bulunmuştur.²⁵⁵

İngiltere'ye varır varmaz Yusuf Âgâh Efendi yollardaki gerek pahalılık ve harcamalarından gerek Londra'da süren kıtlık ve yokluktan dolayı padişaha yazdığı bir arzuhalinde kendisi ve maiyeti için ek ücret talep etmiştir. On beş bini kendisine ve beş bini maiyetine olmak üzere istediği bu meblağın Doko nam İngiltere bâzırganına (tacir) Tecelli Efendi²⁵⁶ marifetiyle teslim edilmesini istemiştir.²⁵⁷ Bu arzuhal üzerine padişah, Tecelli Efendi eliyle elçi ve maiyetine istenilen yirmi bin kuruş miktarı Darbhane-i Amire'den tahsis etmiştir.²⁵⁸

Harita 1 Yusuf Âgâh Efendi'nin İngiltere Yol Güzergâhı

²⁵⁵ BOA, C. HR. 95/4714, 29.12.1207/21.12.1793.

²⁵⁶ Elçilik ödemelerini gerçekleştiren Morali Tecelli Efendi kalemden yetişmiş ve yeniçeri kâtibi olmuştur. *Sicill-i Osmani*, C. 5, s. 1627.

²⁵⁷ “meblağ-ı mezbûrun on beş bin guruşu dahi zaruretden kezâ mesârîfına medâr olmak ve beş bin guruşu ma'îyyeti olan sır kâtibi ve tercümânân ve müslim ve zimmi kişizâdegâna bâb-ı aliden kendîye tahrîr olunduğı üzere taksîm olunmak için gönderilmesi tashih ve ta'yîn olunmakla” BOA, C. HR. 102/5064, 25.07.1208/26.02.1794.

²⁵⁸ BOA, C. HR. 47/2307, 25.10.1208/26.05.1794.

Avâtıf-ı Atıyye-i Mülükâne'den İ'tâ Buyrulan		
İsim	Görev	Atıyye
Sır Kâtibi Mahmud Raif Efendi	Sır Kâtibi	1500
Derviş Efendi	Hazinedar ve Ataşe	750
Seyyid Mehmed Tahir Efendi	Ehl-i İslâm Kişizâdesi	750
Manolaki	Tercüman-ı evvel	1000
(?)	Tercüman-ı sâni	500
Yanko	Zımmî Kişizâdesi	500
		5000

Ahz Olunan	360
------------	-----

Tablo 1 Elçi ve maiyetine gönderilen ilk atıyyeler²⁵⁹

İngiltere'ye ilk defa gönderilecek ikamet elçisinin maiyeti de kalabalık olmuştur.²⁶⁰ Elçi beraberinde gidecek kişilerin harcırah ile yarı maaşları tek tek kaydedilmiştir. Buna göre bir sırkatib, tercüman-ı evvel ve sani olmak üzere iki tercüman ve Müslüman olan bir kişi görevlendirilmiştir.²⁶¹ Cevdet Paşa'nın eserinde de görülen bu kimseler Mahmud Raif (sır katib), Mehmed Derviş (sayman ya da ateşe)²⁶², Mehmet Tahir (Müslüman kişizade), Immanuel Persiany (Baş Tercüman), Gregoria Valerianus (İkinci tercüman) ve Yanko Savrud olarak anılmıştır.²⁶³ Elçi ve maiyetine maaşlarının iki taksit ile İngiltere tüccarıyla gönderilecek olan bir senet vasıtasıyla ödenmiştir.²⁶⁴ Altı aylık maaşları ve harcırahları olmak üzere iki ayrı ödenek şu şekilde düzenlenmiştir:

²⁵⁹ "...darbhâne-i âmireden ihsân-ı hümayûn buyrulan yirmi yirmi bin kuruş poliçe veçhiyle ol tarafa irsâl olmul olmakdan nâşi meblağ-ı mezbûr efendi-i mûmâ-ileyh tarafına vâsıl olub on beş bin kuruş elçi mûmâ-ileyhin ve bin beş yüz kuruş sır kâtibi Mahmûd Râif Efendi ve yedi yüz ellişer kuruş iki nefer ehl-i islâm kişizadelerine ve bin kuruş tercümân-ı evvelin ve beş yüz kuruş dahi tercümân-ı sâninin ve beş yüz kuruş Yanko nam ehl-i zimmi kişizadesinin makbuzu..." BOA, C. HR, 47/2307, 25.10.1208/26.05.1794.

²⁶⁰ *Norfolk Chronicle*, 18 January 1794.

²⁶¹ BOA, D.BŞM.d., 6133, 20.04.1217/20.08.1802.

²⁶² Mehmed Derviş Efendi'nin Âgâh Efendi'nin yeğeni olabileceği birinci bölümde zikredilmiştir. Nitekim İngiliz basını elçilik heyetini duyurduğunda Derviş Efendi'yi elçinin yeğeni olarak takdim etmiştir. *Norfolk Chronicle*, 29 July 1797.

²⁶³ Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy In Europe*, s. 51.

²⁶⁴ "iş bu maaşların her altı ayda bir nisfları bu cânibde İngiltere bâzirgâmî dük ma'rifetiyle ol tarafa poliçe veçhiyle irsâl olacaktır." NMH.d. 9. Nr. V. 302.

İsim	Maaş ve Harcırâh
Elçi-i Mûmâ-ileyh	15.000
Elçi-i Mûmâ-ileyhe Nısf Maaş	25.000
Harcırâh Berâ-yı Kâtib-i Sır	4.000
Nısf-ı Maaş Berâ-yı Kâtib-i Sır	5.000
Harcırâh Berâ-yı Tercümân-ı Evvel	3.000
Nısf-ı Maaş Berâ-yı Tercümân-ı Evvel	4.000
Harcırâh Berâ-yı Tercümân-ı Sâni	2.500
Nısf-ı Maaş Berâ-yı Tercümân-ı Sâni	3.000
Harcırâh Berâ-yı Kişizâde-yi İslâm	2.000
Nısf-ı Maaş Berâ-yı Kişizâde-yi İslâm	1.500
	65.000

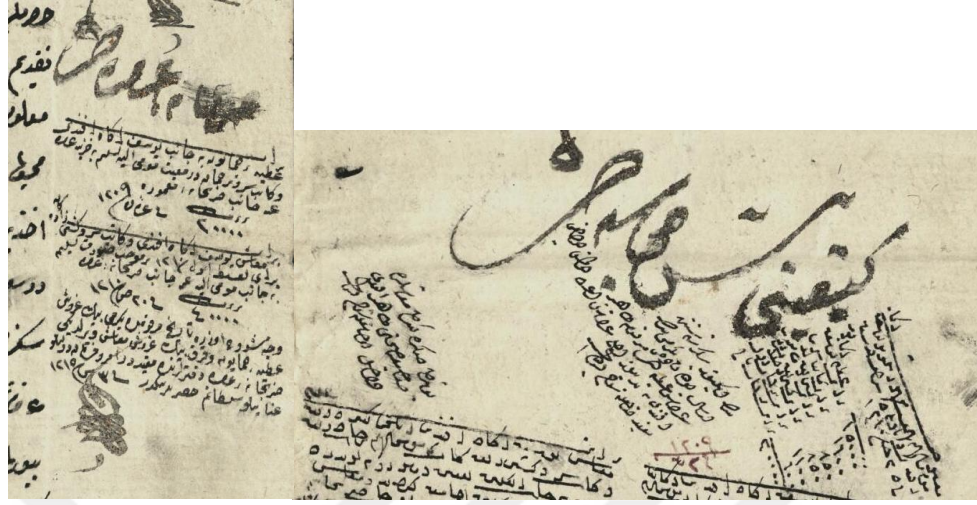
Tablo 2 Elçi ve maiyetin maaş ve harcırahları²⁶⁵

Zikredilen maaşların ödenme tarih ve şekline göre net kaynaklara ulaşılmasa da Derviş Efendi eliyle İstanbul'a ulaştırılan mektuplar maaşlarda kimi zaman karışıklık olduğunu da göstermiştir. Nitekim Mehmed Tahir Efendi 25 Temmuz 1795 günü izinli bir şekilde İstanbul'a döndüğü esnada 1209 Zilkade tarihli altı aylık maaşını alamadığını mektupla dile getirmiştir.²⁶⁶ Bunun üzerine elçi ile maiyetine verilmiş olan maaş kayıtları belge derkenarlarına düşülmüştür.²⁶⁷ Polişe kaydı diyebileceğimiz bu notlarda dönmeden önce tekrar atıyye gönderildiği ve 1210 Safer-1215 Şaban ödemelerinin kayıtlı olduğu makbuzlar zikredilmiştir.

²⁶⁵ BOA, D.BŞM.d., 6133, 20.04.1217/20.08.1802. "...Mektûbî-i Sadr-ı Âli hulefâsından Râ'if Mahmûd Efendi sır kâtibi ve Avrupaluların kişizadelerinden sefâretleri ma'iyetlerine me'mûr idegeldikleri ateşelere mukâbil Derviş Ağa nâmında biri dahi ma'iyet me'mûru ve iki nefer tercümân ve Hristiyan teba 'a-i Devleti-i Aliyye'den biri yine ma'iyet me'mûru tâ'yîn ve Yusuf Âgâh Efendi'ye on beş bin gurus harcırâh ve senevî elli bin gurus ma'âş ve Mahmud Efendi'ye dört bin gurus harcırâh ve senevî on bin gurus ma'âş ve Derviş Ağa'ya iki bin gurus harcırâh ve senevî sekiz bin gurus ma'âş ve ikinci tercümâna iki bin beş yüz gurus harcırâh ve senevî altı bin gurus ma'âş ve ehl-i zimmetten olan ma'iyet ve me'mûrine bin beş yüz gurus harcırâh ve senevî iki bin beş yüz gurus ma'âş i'tâ ve tahsis buyrulmuşdur." Tarih-i Cevdet, s. 308.

²⁶⁶ "iki yüz on senesi muharremin sekizinci günü İngiltere'den mezûnen avdet eylediğme binâen iki yüz dokuz senesi zilka 'desine mahsûben müstehak olduğım nısf maaşım ile medâr-ı maaşım olan mukâta 'a bin üç senesinin fâizi olan bin beş yüz gurusı sefir-i mumâileyh hazretlerinden âhz birle ol tarafda olan düyûnümü ba'de'l-edâ küsuri harc-ı râh ederek hezâr mahv ve meşâk ile iki yüz on senesi Rebi'ü'l-evvelinde bu kulları der-sa'âdete vurûd idüb iki mâh sonra da İngiltere'ye gönderilen maaş ve atıyyelerden der-sa'âdete geldiğim hîn maaşım tevkîf olunub hâlîme merhameten sekiz yüz elli gurus atıyyem ihsân buyrulmuş iken gerek avdet-i harç-ı râhım der-kenârda mestûr yediyüz elli gurus ile sâlifü'z-zikr verilen sekiz yüz elli gurus atıyyemin ahzına her ne alamadığımdan..." BOA, AE. SSLM. III, 81/4903, 29.12.1215/13.05.1811.

²⁶⁷ "Sâhib-i arzuhalin iki yüz senesi maaş ve atıyyesi Âgâh Efendi hazretlerinin bir güne hesabına mahsûb olunmuşdur başmuhasebede der-kenâr oluna" BOA, AE. SSLM. III, 81/4903, 29.12.1215/13.05.1811.

Belge 2 Elçi ve maiyetinin aldığı maaş kayıtları²⁶⁸

Sırkâtibi olarak atanan kişi olan Mahmud Râif Efendi ilk olarak hâcegân zümresine dahil edilmek istenmiştir. Diğer taraftan III. Selim'in kâtiplik kariyerinde henüz kıdem sahibi olmamış birinin bu pâyeyi almasını uygun görmemesi ve devlet kademelerine gereken ihtimamın gösterilmesi gerektiği sebebi üzerine bu sınıfa dahil edilmemiştir.²⁶⁹ Sırkâtibi olarak görevlendirilen Mahmud Râif kendi rızasıyla gitmek istemesinin yanında itibar sahibi ve güzel huylu olmasından dolayı da tercih edilmiştir.²⁷⁰ Daha sonra kendisine Londra görevinden dönmeden hemen önce Haremeyn Mukataâcılığı pâyesi verilmiş ve hâcegân sınıfına dahil edilmiştir.²⁷¹ Bununla beraber Mahmud Râif Efendi kariyerine Yusuf Âgâh Efendi ile aynı basamaklardan başlamıştır. Nitekim onun da babası hâcegân sınıfına mensup bir bürokrat olmakla beraber kendisinin Tahvîl Kalemindeki ilk görevinin ardından, Yusuf Âgâh gibi mektûbî-i sadr-ı âlî²⁷² kaleminde başlamıştır²⁷³.

²⁶⁸ BOA, AE. SSLM. III, 81/4903, 29.12.1215/13.05.1811.

²⁶⁹ “benim vezirim sırkâtib demek elçinin hidmetkârı demektir. Hâcegânlık divân-ı hümayûnûma mahsusdur. Bundan sonra her elçinin sırkâtibi ve her paşanın divân efendisi hâcegân olarak, cihân-ı hâcegân tutar. Ah şu rütbe-i devlet-i aliyyeyi niçün muhafaza eylemezsin bilmem” Belge üzerinde yer alan hatt-ı hümayûn, BOA, HAT, nr. 239/13387, 29.12.1207/07.08.1793. Afyoncu, “Mahmud Râif Efendi ve Ailesine Dair Kayıtlar, Vesikalar”, *Türk İncelemeleri Dergisi*, 2, İstanbul 2000, s. 90.

²⁷⁰ “...rızasıyla gider makûleden Mektûbî çâkeri hulefâsından Mahmud Efendi kulları zâtında müsta'id ve halûk ve ehl-i ırz bir bendeleri olmağla sırkâtâbetine mûmâ-ileyh kulları tasdim olunup...” BOA, HAT, nr. 239/13387, 29.12.1207/07.08.1793.

²⁷¹ BOA, C. DH. 299/14905 13.06.1211/14.11.1796.

²⁷² Bu görev sadrazamın özel kâtiplerine verilmiştir. Yusuf Âgâh Efendi'nin ilk görevlerinin açıklandığı yerde bu meslek ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

²⁷³ Afyoncu “Mahmud Râif Efendi ve Ailesine Dair Kayıtlar, Vesikalar”, s. 89-90.

Mahmud Raif Efendi, İngiltere’de bulunduğu süreç boyunca *Journal du Voyage de Mahmoud Raif Efendi en Angleterre (Mahmud Raif Efendi Tarafından Kaleme Alınmış İngiltere Seyahati Gözlemleri)* başlıklı Fransızca bir risale kaleme almıştır. Elçilik görevinin bittiği 1797 senesinde tamamlanan bu eser İmparatorluk nezdinde Müslüman biri tarafından yazılan ilk Fransızca risale olma özelliğinin yanında Osmanlı heyetinin Londra’ya yolculuğu sırasında yaşadıklarını ve İngiltere’deki gözlemlerini aktarması açısından önemli görülmüştür.²⁷⁴

Mahmud Râif’in Fransızca olarak kaleme aldığı bu eser, İngiltere’ye yolculuğun anlatılması ile başlamış ardından İngiltere’de kurumların nasıl işlediğini, Londra’nın nasıl bir şehir olduğunu ve siyasi hayatının hangi yönde ilerlediğine dair görüşlerini aktarmıştır.²⁷⁵ Osmanlı’da dönem içerisinde Avrupa’ya dair bilgiler yer alan eserlerin azlığı göz önünde bulundurulduğunda Mahmud Râif’in eserinin önemi daha çok artmıştır. Gözlemlerinde özellikle İngiltere’nin sosyal, siyasi ve kültürel hayatı ile coğrafya ve insan yapısını anlatmıştır. Raif Efendi, İngiltere’de bulunduğu dönemde coğrafya ile yakından ilgilenmiş Danvil Atlası içerisinde Asya, Amerika, Avrupa ve Afrika kıtalarını kapsayan dört haritayı tercüme ettirmiştir. Bu tercümesi ile III. Selim’in takdirini kazanmıştır.²⁷⁶

Bununla beraber *İcâletü’l-coğrafiyye* ismiyle bir eser neşretmiş ve bu eseri de III. Selim’in takdirini kazanarak *Atlas-ı Kebir* eseri ile beraber ciltlenmesi istenmiştir.²⁷⁷ Diğer yandan Mahmud Raif’in siyaset adamı olmasının yanında yenilikçi karakteri farklı eserler üretmesinin önünü açmıştır. Ürettiği bir diğer eser olan *Nümûne-i Menâzım-ı Cedîd Selîm Hânî* başlıklı kitabı 1798 senesinde Mühendishâne-i Berrî altında yer alan matbaada Fransızca olarak basılmıştır.²⁷⁸ Ardından Almanca,

²⁷⁴ Yalçinkaya, “Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)”, *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 5, s. 390.

²⁷⁵ Vahdettin Engin, “Mahmud Raif Efendi Tarafından Kaleme Alınmış İngiltere Seyahati”, s. 137-138.

²⁷⁶ “Aferin beğlikci Efendiye! Haz eyledim, güzel olmuş. Lâkin Danvil’in sâ‘ir resm tafsili olan sahîfelerini, terceme eylese dahi manfa‘atlü olur. Bu resm icmâlinden derecâtı açık basitçe haritalar gibi intifâ‘ olunmaz ve hem sahîfe küçük oldukça basılmada sühûlet olur zann ederim. Basdırılsun. Münâsib atıyye verilsün.” BOA, HAT, 34/1681, 29.12.1221/09.03.1807.

²⁷⁷ Kemal Beydilli, “III. Selim’in Bastırdığı Kitaplar ve Atlas-ı Kebîr”, *III. Selim İki Asrın Dönemecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul, 2010, s. 174.

²⁷⁸ Kemal Beydilli, İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd’e Dâir Eseri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001, s. 3.

Arapça ve Türkçe tercümelere yapılan eser, dönemin öne çıkan konusu olan Nizâm-ı Cedîd düzen ve kanunlarını ele almıştır.

Londra'dan dönmesinin ardından Haremeyn Mukataası payesi ile hâcegân sınıfına dahil edilen Mahmud Râif²⁷⁹, 1800-1804 seneleri arasında Reisülküttaplık görevini yürütmüştür. İlerleyen yıllarda Osmanlı dış politikasını eleştirmiş ve Fransız yanlısı bulmasından dolayı bu görevi bırakmıştır. 1807 senesinde Boğaz Nâzırlığı görevini icra ederken çıkan Kabakçı İsyanı'nda öldürülmüştür.²⁸⁰ Yenilikçi kişiliği ve hayati olarak gördüğü reformist anlayışıyla gelen üretkenliği ile Mahmud Raif Efendi, Osmanlı'nın yenilikçi ve önde gelen bürokratları arasında dikkat çeken bir şahsiyet olmuştur.

Yusuf Âgâh'ın maiyetinde bulunan bir diğer kişi İngiltere'ye lisan öğrenmek üzere giden Yanko ismindeki kimse olmuştur. Lakin bu kişi henüz Londra'ya gidişinden iki sene sonra rahatsızlanmış ve Dersaadet'e dönmek zorunda kalmıştır. 1 Mart 1795 tarihinde İstanbul'a ulaşan Yanko'nun kendisine ayrılan iki bin beş yüz kuruş maaşın ikinci taksit ile görevi yarıda bırakmasıyla beraber hazineye devredilmesi kararlaştırılmıştır.²⁸¹ Padişah ise Yanko'nun hastalığından duyduğu teessürü dile getirmiş ve yerine yeni bir memur atanmasını istemiştir.²⁸² Pera'da doğmuş ve Arapça, Farsça gibi dillerin yanında Fransızca, İtalyanca ve Latince biliyor olan Emanuel "Manolaki" Persiany, Osmanlı baş tercümanlarından biri olarak vazifeye atanmıştır. Hayatının bir döneminde muhtemelen Dragoman²⁸³ olarak tercümanlık yapan Persiany Reisülküttap tarafından seçilerek elçi maiyetinde görevlendirilmiştir.²⁸⁴

²⁷⁹ "Bundan akdem İngiltere'ye sefaret ile me'mûr Yusuf Âgâh Efendi'nin ma'îyyetinde sırâtibi olan Mektûbî-i hazreti sâdaret-penâhi hülefâsından Mahmud Raif Efendi erbâb-ı kalemden ve leyl ü nehâr tahrîrât ile meşgul ve her vechle mahalli-i ref'et ve şâyân-ı mekremet olduğuna binaen avâtîf-ı alîyye-i mülûkâneden mûmâ-ileyhe Haremeyn Mukataacılığı pâyesi tevcih ve rû'ûs-ı hümâyûn i'tâ olunmak" BOA, C. HR. 14905, 13.06.1211/14.11.1796.

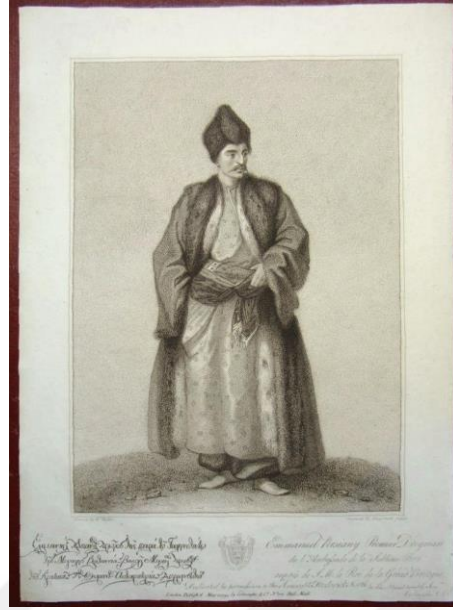
²⁸⁰ Afyoncu, "Mahmud Râif Efendi ve Ailesine Dair Kayıtlar", s. 91.

²⁸¹ BOA, TS. MA. e, 1267/82, 05.10.1209/25.04.1795.

²⁸² BOA, TS. MA. e, 255/47, 08.07.1209/29.01.1795.

²⁸³ Osmanlı bürokrasisinde görev yapan tercümanlara verilen isim. Mahmut H. Şakiroğlu, "Tercüman", *DİA*, c.40, İstanbul, 2011.

²⁸⁴ Yalçınkaya, Alaaddin, *The First Permanent Ottoman Embassy In Europe The Embassy of Yusuf Agah Efendi To London*, The ISIS Press, İstanbul, 2010, s. 55-56.

Resim 3 Yusuf Âgâh'ın maiyetinde bulunan ve Osmanlı dragomanlarından olan Emmanuel Persiany isimli kişi²⁸⁵

İngiltere'ye giden grup içerisinde iki arkadaş olan Derviş Mehmet ile Seyyid Mehmet Tahir Efendi gittikleri yerde lisan öğrenmiş ve Fransızca dilinde risaleler kaleme alarak eserlerini padişaha takdim etmişlerdir. İki arkadaşın mektup ve maaşlarını yansıtan kayıtlarda Seyyid Mehmed Tahir Efendi ve Derviş Efendi'nin belge ifadesiyle adem-i imtizacı yahut inhirâf-ı mizacından dolayı 25 Temmuz 1795 tarihinde geri dönmelerine izin verilmiştir. Eylül ayında İstanbul'a ulaşan Mehmed Tahir ile Derviş Efendi öğrendikleri lisan ile bir risâle kaleme almışlardır. Mehmed Tahir, dönüşleri sırasında İngiltere'ye ulaşan yarı maaşlarını alamadıklarını ve yolda çektiği türlü meşakkat sebebiyle zor duruma düştüğünü arzuhal ile padişaha bildirmiştir. Bunun üzerine şevkin artması için padişah tarafından tayin edilen atiyye Fransa'ya gönderilen ilk daimî elçi olan Seyyid Ali Efendi vasıtasıyla kişilere ulaştırılmıştır.²⁸⁶

²⁸⁵ Royal Collection Trust, 618614.

²⁸⁶ BOA, AE. SSLM. III, 81/4903, 22.10.1215/0803.1801.

Belge 3 Elçi maiyetinde bulunan zimmi kişizade Yanko Savrud, ..., tercüman-ı evvel Manolaki, Seyyid Mehmet Tahir, Derviş Mehmed Ağa, Mahmud Raif (sağdan sola)²⁸⁷

2.2.2. İngiliz Hükümeti ile Tanışma ve Hediyeleşme

Hediyeleşme usulü ülkeler ve kültürler arasında birbirini tanıtmaya ve iletişim kurmanın yollarından biri olmuştur. İlk intibakın bir göstergesi olan hediyeler sosyal ve diplomatik açıdan ilişkileri yapılandıran bir dinamik olmasının yanında kişisel ağların genişlemesine ve değerli malların dolaşımına da katkı sağlamıştır.²⁸⁸ Buradan hareketle bu başlık altında Yusuf Âgâh Efendi'nin götürdüğü hediyeler anlatılacak ve diplomatik ilişkiler içinde hediyeleşme kültürü karşılaştırmalı bir şekilde tartışılacaktır. Bu başlıkta Yusuf Âgâh'ın sunmuş olduğu hediyelerin neler olduğu ve kimlere takdim edildiği, gidecek hediyelerin nasıl seçildiği ve götürüldüğü, söz konusu hediyelerin diplomasiye yansımaları gibi sorulara cevap aranacaktır.

Hediyeleşme eylemi verme, alma ve karşılık verme yükümlülüklerini beraberinde getirmiş ve sahip oldukları önem, şekillendirdikleri ilişkiler ile geleneksel olarak kendini gösterme anlayışına dayanmıştır.²⁸⁹ Hediyeleşme farklı amaçlara hizmet etmesiyle çeşitli şekillerde yorumlanmış, muğlak bir alanı ifade etmesiyle net bir yorum barındırmamıştır. Bununla beraber boyun eğmeleri, anlaşmazlıkları ya da dostluğun yahut gücün bir ifadesi olma özelliğini korumuştur. Böylece beş farklı hediyeleşme türünden söz etmek mümkündür. Bunlar *yetkiyi tanımak üzere gönderilen hediyeler, ticaret aracı olan hediyeler, ilişkileri yumuşatma için kullanılan hediyeler, çatışma ya da boyun eğme anlamını taşıyan hediyeler* olmak üzere kategorize

²⁸⁷ BOA, C. HR, 47/2307, 25.10.1208/26.05.1794.

²⁸⁸ Werner, Birgit ve Hellman, Lisa ve Meersbergen, Guido, "Gift and Tribute in Early Modern Diplomacy: Afro-Eurasian Perspectives", *Diplomatica A Journal of Diplomacy and Society*, Brill, 2020, s. 186. (185-200)

²⁸⁹ Werner, Birgit ve Hellman, Lisa ve Meersbergen, Guido, *a.g.m.*, s. 193.

edilebilmiştir.²⁹⁰ Bu hediyeleşme kategorileri içerisinde başlığın konusu olan elçilerin hediyeleri gittiği yerin hükümdarına iletmesi, güç ve otoriteyi yansıtmaya dayanan bir değiş tokuş eylemi olarak okunabilir.

Resim 4 Âgâh Efendi nâme-i hümayûnu İngiltere Kralı III. George’a takdim ederken²⁹¹

Büyükelçiler aracılığı olan hediyeleşme öncesinde kapitülasyonlar ve tüccarlar sayesinde diplomatik ilişkiler sürdürülebilmiştir. 18. yüzyıldan önce ikili diplomatik ilişkiler ticaret anlaşmaları üzerinden gelişmiş, dostluğun ve barışın bir nişanesi olarak hediyeleşme ile kraliyet mektuplarına başvurulmuştur.²⁹² Örneğin 1606 senesinde Osmanlılar ve Habsburglar arasında imzalanan kapitülasyon anlaşmasında on, on bir ve on ikinci maddeler içerisinde yer alan hediyeleşme dostluğu ve barışı koruma amacıyla yapılmıştır.²⁹³ 18. yüzyıl öncesinde siyasi aktörler arası hediyeleşme ise elçiler aracılığıyla değil de kapitülasyonlar ve ticari ayrıcalıklar ile gerçekleştirilmiştir.

²⁹⁰ Werner, Birgit ve Hellman, Lisa ve Meersbergen, Guido, “Gift and Tribute in Early Modern Diplomacy: Afro-Eurasian Perspectives”, s. 195.

²⁹¹ Bu gravürde Âgâh Efendi, Mahmud Raif Efendi, Müslüman kişizadeler ve kuvvetle muhtemel Immanuel Persianny gösterilmiştir. Müslüman kişizadelerden birinin İngiliz hükümetinden biri ile konuşurken çizilmesi dikkat çekicidir. Gravür Daniel Orme (1766-1838) tarafından yapılmıştır. Royal Collection Trust, nr. 750575.

²⁹² Talbot, Michael, “A Treaty of Narratives-Friendship, Gifts and Diplomatic History in the British Capitulations of 1641”, *The Journal of Ottoman Studies*, C. 48, S. 48, 2016, s. 360. (357-398)

²⁹³ Bu maddelerden on ikicisine göre “Barışın, Ocak ayının ilk gününden sonraki yıllara kadar yirmi yıl süreceğini ve üç yıl sonra her iki [tarafın] karşılıklı olarak, hiçbir yükümlülük altına girmeden büyükelçiler [gönderecek] ve kendi iradeleri ve tercihleri ile hediyeler tayin edecekleri [. ..]” zikredilmiştir. Bu maddeye Osmanlı’nın cevabı ise “Ve Yüce Babialî’mize haraç hediyeleri

1793 tarihinde ilk elçiliğini açan yalnızca Osmanlı Devleti olmamıştır. Osmanlı'nın ilk daimi büyükelçisinin yeri olan İngiltere de aynı tarihte Çin'e ilk elçisini hediyeler ile uğurlamıştır. İngiliz elçisinin Çin'e gönderdiği hediyeler özellikle Asya ile yapılacak çay ve deniz ticaretini canlandırmak için seçilmiş ve söz konusu hediyeler verici ile alıcıların güç ve cömertlik göstergesi olarak okunmuştur.²⁹⁴ Bu hediyeler arasında, İngiltere için büyük meblağlarla alınan yünlü çuhalar, İmparator için yazlık ve kışlık olmak üzere araba, saat yapımcısı Alman Papaz Benjamin Vulliamy tarafından III. George için tasarlanmış bir saat, bir küre, avize ve kaliteli porselen ile duvar askıları bulunmuştur.²⁹⁵ Bu hediyeleşmenin bir getirisi olarak Çin İmparatorluğu'nun İngiltere'ye çay, ipek, pamuk ve porselen ihracının arttığı kaydedilmiştir.

Hediyeler, iktidarların neyi değerli gördüğüne göre de değişiklik göstermiştir. Öyle ki Osmanlı'nın çoğunlukla elçileri ile gönderdiği elbise, sorguç, bohça ya da kılıçlar onların neyi değerli gördüğü hakkında bir bilgi vermiş ve diğer devletlerden gelecek hediyelere de yön vermiştir. Nitekim 1790 senesinde III. Selim'in cülûsu için gelen Venedik elçisine Osmanlı'nın samur kürk ve hilat hediye etmesine karşılık elçi de mukabele ederek teşrîfâtî efendi²⁹⁶, telhîsî ağa²⁹⁷, padişahın yasakçısı²⁹⁸ için 100 ile 50 kuruş arasında değişen hilât²⁹⁹ armağan etmiştir.³⁰⁰ Hediyelerin ne olduğu kadar kime verildiğinin de bir anlam ve öneminin olduğu Osmanlı teşrifat işleyişinin bir göstergesidir. Padişaha verilen diğer eşyalardan ayrı olarak Venedik elçisinin bu

gönderdikten sonra, Zitava Nehri'nde [anlaşmanın] yazılmasından sonraki üç yıl boyunca başka bir şey talep edilemez. Bu tarihten üç yıl sonra, iki [taraf] arasındaki dostluğun gerekleri için haraç hediyeleri gönderilecek ve uygun hediyeler, Yüce Taburemize (Exalted Footstool) mektup taşıyan bir elçi ile birlikte gönderilecek..." şeklinde kaydedilmiştir. Michael Talbot, "A Treaty of Narratives-Friendship, Gifts and Diplomatic History in the British Capitulations of 1641", s. 361.

²⁹⁴ Harrison, Henrietta, "Chinese and British Diplomatic Gifts in the Macartney Embassy of 1793", *English Historical Review*, Oxford University Press, 2018, s. 66-69.

²⁹⁵ Harrison, Henrietta, "Chinese and British Diplomatic Gifts in the Macartney Embassy of 1793", s. 69-70.

²⁹⁶ Osmanlı'da protokol işleri ile görevli kimse.

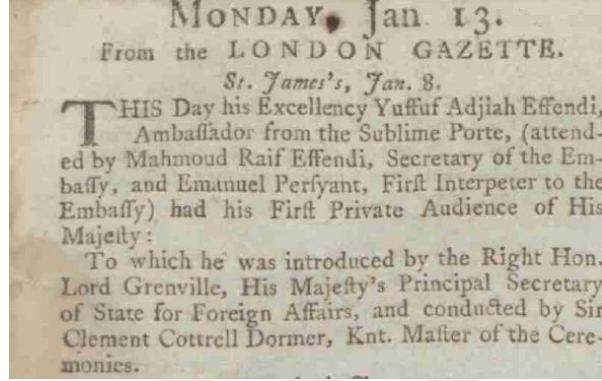
²⁹⁷ Arz odasına rapor vermeye yetkili olan görevli.

²⁹⁸ Bir devlet adamının önünden gidip ona yaklaşılmamasını önleyen görevli.

²⁹⁹ Osmanlı geleneği içerisinde hilat giyme uygulaması hanedana bağlılığı sembolize etmesinin yanında takdir, teşvik veya tebrik gibi farklı sebeplerle de taltif edilmektedir. Filiz Karaca, "Hil'at", *DİA*, c.18, İstanbul, 1998.

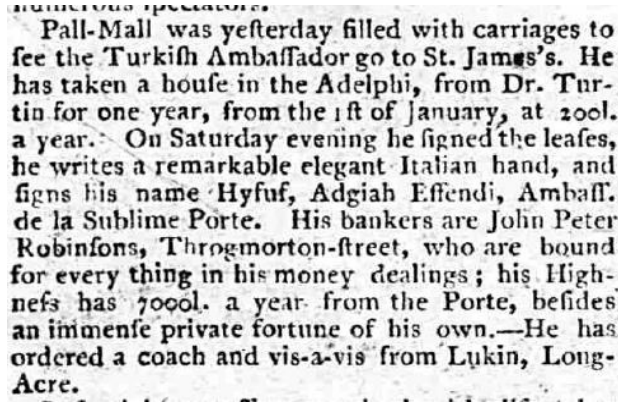
³⁰⁰ Karateke, Hakan, *An Ottoman Protocol Register Containing Ceremonies From 1736 to 1808: BEO Sadaret Defterleri 350 In The Prime Ministry Ottoman State Archives*, The Ottoman Bank Archive and Research Centre, 2007, s.145-146.

görevlilere hediye takdim etmesi, kendisine eşlik eden ve bizzat muhatap olduğu kimselere bir teşekkür sebebi olarak yorumlanabilir.

Resim 5 Elçilik heyetinin İngiltere'ye ulaştığı günün manşeti³⁰¹

Zorlu geçen ve aylar süren yolculuğun ardından Yusuf Âgâh Efendi, 21 Aralık 1793 tarihinde Londra'ya ulaşmıştır.³⁰² 8 Ocak 1794 tarihinde Kral III. George huzuruna St. James Sarayı'nda İspanya ve Hollanda elçileri ile beraber kabul edilmiştir.³⁰³ Ardından aynı hafta içerisinde Adelphi konutlarından bir ev kiralayarak Long-Acre'dan bir at arabası ile bir kupa arabası sipariş etmiştir. Kira sözleşmesinde imzası dikkat çekerken ödeme sağladığı bankerin adının John Peter Robinfons olarak zikredilmektedir.

Resim 6 Yusuf Âgâh'ın konut kiralama haberi³⁰⁴

³⁰¹ Kentish Gazette, 14 January 1794.

³⁰² "bin iki yüz sekiz senesi mâh-ı cumâziye'levvelin on yedinci günü..." BOA, C. HR. 85/4250, 13.07.1208/14.02. 1794.

³⁰³ Emre Aracı, Yusuf Agâh Efendi 18. Yüzyıl Londrası'nda İlk Türk Büyükelçi, Pera Müzesi Yayınları, 2013, s.25.

³⁰⁴ Aris's Birmingham Gazette, 13 January 1794.

İngiltere kral ve maiyeti için beraberinde gelen hediyeler Londra'ya gelişlerinden 8 ay sonra ulaşmış ve ancak 29 Ocak 1795³⁰⁵ gününde takdim edilmek üzere bir tören düzenlenmiştir.³⁰⁶ Bu töreni anlatan Sırkâtibi Mahmud Raif büyük bir alay halinde Chelsea Sarayı'na hareket ettiklerini ve kral tarafından verilen öğle yemeğine katıldıklarını aktarmıştır. Elçilik alayının St. James Parkı'nda yürüyerek yemeğe geçme süreci saray pencerelerinden bakan kraliyet ailesini oldukça meraklandırmıştır.³⁰⁷ Beraberinde İngiltere Kralı III. George (1738-1820) başta olmak üzere Kraliçe Mecklenburg-Strelitz'li Charlotte (1744-1818) ile veliahdına ve zevcesine ve Başvekil Pitt'e³⁰⁸ (1759-1806) ayrı ayrı hediyeler takdim edilmiştir. Bu hediyeler arasında kral için altın kaplamalı eski Horasâni bir kılıç, altın kaplamalı Yanyakâri piştov (..) gibi çeşitli değerli taş ve mücevherler ile kaplı eşyalar hediye edilmiştir.³⁰⁹ Kraliçeye ise kara kahvemsî ferve (üst elbise) ile bir adet tüylü ve ortası pırlanta elmas ile masnu tuğralı sorguç gönderilmiştir.³¹⁰ Bunun yanında veliahda, babasına verilen kılıcın aynısından verilmiş onun zevcesine ise kraliçe ile aynı hediye

³⁰⁵ “İşbu mâh-ı Receb-i şerîfin sekizinci pencşenbih günü şeref-yâb-ı hamûl olduğum nâme-i inâyet-mâye-i mülûkâne ve hediye-i behiyye-i hazret-i hüsrevânemin, bahren ve berren âlây-ı vâlâ-kemâl-ı terhîb-i bî-hemtâ ile tavsîl u teslimi...” Âgâh Efendi'nin takririnden alınmıştır. Halil Nuri Bey, *Nûri Tarihi*, s. 200.

³⁰⁶ At takımlarının sergilendiği ve bir alayın takip edildiği törene İngiliz halkı ve hanedanı büyük ilgi göstermiştir. Âgâh ve maiyeti alay töreninin ardından sarayda İngiliz hükümetinin yetkilileriyle tanışmışlardır. Âgâh bu konuşmalar esnasında Türkçe konuşmuş tercüman Persianny tercüme etmiştir. *Oxford Journal*, 31 January 1795.

³⁰⁷ “...Londra'ya gelişimizde 8 ay sonra padişahın İngiltere kralına gönderdiği hediyelerle, kıyafetlerimizi ve elçilik maiyetini taşıyan gemi İstanbul'dan geldi. Bu esnada kral taşraya gittiğinden, hediyeleri ve itimatnamemizi sunmayı kral ve çevresinin dönüşüne kadar erteledik ki bu olay 29 Ocak 1795 tarihine meydana geldi. Sadece büyük bir alay halinde girişimizi yaptık. Tören alayının uzun olması amacıyla, saraya iki mil uzaklıkta bulunan Chelsea'daki eski bir kraliyet evinden, kral tarafından verilen mükemmel bir öğle yemeği sonrası hareket ettik. Bu saraydaki bütün birlikler silahlı idi. Törende yirmiden fazla araba mevcuttu. Her arabayı altışar at çekiyor ve önlerinde iki yüz polis yer alıyordu. Hediye olarak gönderilmiş atlar zengin süslerle bezenmişlerdi. St. James parkını geçerken kralı ve bütün kraliyet ailesini kraliçenin sarayının pencerelerinden bakarken gördük...” Engin, s. 142.

³⁰⁸ Genç William Pitt olarak anılan Başvekil Pitt İngiltere'nin en genç başbakanı olarak bilinir. İlk başbakanlık görevi 1783-1801 tarihleri arasındadır. Bkz. Yahya Bağçeci, “İngiltere Başbakanı Genç William Pitt ve Özi Krizi”, *Tarihin Peşinde*, S. 12, 2014, s. 363.

³⁰⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar”, *Belleten*, c. 13, sy.51, 1949, s. 585.

³¹⁰ BOA, A. DVNSNMH. d, 9, 05.12.1208/04.07.1794.

uygun görülmüştür.³¹¹ Bu hediyeler ayrıntılı bir şekilde Nâme-i Hümâyûn³¹² 9 numaralı defterde anlatılmıştır.

Resim 7 Adelphi Terrace³¹³

³¹¹ “Kıra-ı mumaileyhe irsal olunan Altun donatmalı eski Horasanî seyf , Altun donatmalı Yanyakâri Piştov / Kıral-ı mumaileyhin zevcesi tarafına Kara kahvemsî ferve (üst elbisesi) ile Tüyleri âlâ ve ortası pırlanta elmes ve masnu tuğralı sorguç / Kıral-ı mumaileyhin oğlu ve veliahdı olan Prence hedaya: Altun donatmalı eski Horasanî seyf / Mumaileyh Prencin zevcesine Tüyleri âlâ ve ortası pırlanta elmes ve masnu tuğralı sorguç...baş boğçaya vaz’olunan eşya Kral cenaplarına, İstanbulkâri âlâ telli beten, İstanbulkâri âlâ telli tamgahâne, İstanbulkâri âlâ şal...Boğça-i sâniye vaz’olunan eşya kralın zevcesine İstanbulkâri âlâ telli beten, İstanbulkâri vasat telli beten, İstanbulkâri vasat tamgahâne, İstanbulkâri âlâ şalî, Kuzguncukkâri yemeni tâka...” A. DVNSHM. d, 9, 05.12.1208/04.07.1794.

³¹² Padişah tarafından Müslüman veya yabancı devlet adamlarına ve Osmanlı’ya bağlı Kırım hanları, Eflak-Boğdan voyvodaları gibi imtiyazlı yerler idarecilerine; Fas hakimleri ile Özbek hanlarına gönderilen mektuplara verilen isim. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s.146.

³¹³ Yusuf Âgâh Efendi’nin konutu olarak kiraladı bu yapı Adam Kardeşler olarak bilinen ünlü mimarlar tarafından yapılmış ve konumu itibarıyla moda, tiyatro gibi alanların merkezi olarak görülüyordu. <https://www.strandlines.london/2020/10/01/adelphi-robert-adam/> (E. T. 15.10.2022)

Resim 8 Yusuf Âgâh Efendi'nin İngiltere Kralı III. George'a takdim ettiği altın piştov (tabanca)³¹⁴

Bunun yanında kral için özel olarak yaptırılan at takımları da dikkat çekmiştir.³¹⁵ İngiltere'ye deniz yolu ile ulaşan elçinin sunacağı götüreceği beş at için dört aylık saman ve arpa ile lazım olan diğer eşyaların gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³¹⁶ Bu takımlar yola çıkmadan önce tamirden geçirilerek onarılmıştır.³¹⁷ Yola çıkan bu takımlardan her biri yine kral ve yakınlarına hediye edilmiştir.³¹⁸ Şüphesiz ki hediyeleşme, iki devlet arasındaki dostluk ilişkisini pekiştiren bir eylem olmuştur. Bu sebeple, devletler elçileri aracılığıyla yöneticilerine hediyeler göndererek kurdukları diyalogdan memnuniyetlerini ifade etmek istemiştir. Yusuf Agah Efendi'nin götürdüğü hediyelerin yer aldığı nâme-i hümayûn defterinde kendisinden sonra elçilik görevine atanan İsmail Ferruh Efendi'nin de götürdüğü

³¹⁴ Royal Collection Trust, nr. 62832.

³¹⁵ Bu at koşumları altı tane olmakla beraber iki tanesi kralın şahsına hediye edilmiş kalanı ise başta Galler ve York dukleri olmak üzere iki ayrı düke d verilmiştir. *Oxford Journal*, 31 January 1795.

³¹⁶ "Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûndan sefaret ile İngiltere'ye me'mûr olan Yusuf Agah Efendi kullarının takdim eylediği bir kıt'a takrir-i muhfûmunda hedâya-yı hümayûn olarak bu defa bahren İngiltere'ye isâl olunacak beş re's Mısırî ve Türkmânların(?) esnâ-yı rahda me'kûlât için dört ay kifâyet edecek mertebe iki yüz kile şa'ir ve yetmiş beş kantar saman ile beş aded cevval (ya da cebûl)ve ifsâd ve on takım payend(?) ve kösten ve miktâr-ı kifâye gübrenin arpa emini marifetiyle mübâyaa ve teslim olunmasını..." BOA, C. HR, 176/8785, 26.02.1208/03.10.1794.

³¹⁷ BOA, C. HR, 60/2963, 27.02.1208/04.10.1794.

³¹⁸ "beş takım beş re's esblerden iki re'si Mısırî esblerin takımların âlâsından ikisi ile tezyin ve İngiltere kralına îtâ ve bir re's-i Mısırî bâki takımların bir âlâsiyle veliahda ve bir re's-i Mısırî bâki takımlardan ehveniyle Başvekele ve bâki takım ile bir re's esb-i Türkmâni mersum Granvil nâm vekile îtâ olunacaktır." A. DVNSNHM. d, 9, 01.11.1208/31.05.1794.

hediyeler yer almıştır. Yusuf Âgâh'ın III. George'a gönderdiği hediyeler, Ahmed Vasıf Efendi'nin *Mehâsinü'l-âsâr* eserine de yansımıştır. Kronikte de rengarenk sorguç ve mücevherlerin olduğu ile bu hediyelerin tercüman vasıtasıyla krala iletildiği ayrıntılarıyla anlatılmıştır.³¹⁹

Hediyeleri vermesi sırasında nâmesini sunan Âgâh Efendi'ye karşı kral III. George teveccüh göstererek yerinden kalkmış ve memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Ardından Yusuf Âgâh Efendi, Kraliçe ve büyük kızı ile muhabbet ederek onlar için gönderilen hediyeleri takdim etmiştir.³²⁰ Hediyelerin verilmesinin ardından padişahın İngiltere kralına hitaben yazdığı ve yabancı devlet adamlarına gönderilen bir mektup olan nâme-i hümayunda takdim edilmiştir.³²¹ Takdim edilen bu hediyeler üzerine Kraliçe ile kızı öncelikle *padişah-ı İslam hazretlerine* teşekkür etmişler ardından kraliçe kendisine verilen mücevheri sol omzuna takmış ve Yusuf Âgâh Efendi'ye dönerek yakışıp yakışmadığını sormuştur.³²² Hediyeleşme ve tanışma ortamının getirdiği samimiyet ile Kral III. George'un kızı da kendi hediyesi olan sorgucu başına takarak kendisini Osmanlı kadınlarına benzetmiştir. Kral ise Yusuf Âgâh ile tekrardan görüşmüş ve İngiltere'de nadiren görülen güneşli havanın elçinin gittiği güne denk gelmesi üzerine *Devlet-i Aliyye'nin ikbâl ve bahtiyarlığına bu da*

³¹⁹ “Mûmâ ileyh berren ve ahmâl ve eskâli bahran seyr ü hareket eyleyerek makarr-ı Kırâl olan Londra şehrine vâsıl ve şehre bir sâ'at mesâfede vâki 'Celsi [Chelsea] nâm serâyda resm-i ziyâfet icrâ olunmak musammem olduğuna binâ'en, serây-ı mezkûra nâzil ve o gice şart-ı mihmân nüvâzî ifâ ve mülakatdan bir gün evvel hedâyânın ba'zısı Kırâl Serâyı'na irsâl olunmasının evleviyyeti o taraftan inbâ olunmağla, boğçalara ta'biye olunmuş akmişe-i reng-â-reng ve mücevher sorguç ve kahve ferdeleri tercemân vâsıtasıyla Kırâl tarafına irsâl ve 'ale's-sabah kezâlik hedâyây-ı Mülûkâne'den olan müzeyyen esbler dahi o tarafa isâl olup, resm-i alay tertîbi dahi âmâde olmağla, mûmâ ileyh Sır Kâtibi'ni ve Tercemânı'nı başka başka arabalar ile ma'iyetine istîshab ve Feldmerşâl'in olduğu mahalle tahrîk-i rikâb edüp, hâric ü dâhil-i serâyda süvârî vü piyâde saff-beste vü kıyâm ve tabl u sûrnâlarını darb ile resm-i terhîb ve hûş-âyendegîyi itmâm ve ba 'dehu zikr olunan serâyâ nüzûl ü ilmâm olup” Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsin*, s. 41.

³²⁰ “...bundan sonra avdet ve Kırâlçe ile sohbet olup, kendüsine ve büyük kızına lutfen ihdâ olunan mücevher sorguçlardan kemâl-i mahzûziyyet ü iftihâr hâsıl olduğunu iş'âr edüp, resm-i mülâkât bu vechile resîde-i hayyiz-i gâiyât olduğunu mufassal tahriratıyla mûmâ ileyh ifade etmekle, ber-vech-i ihtisâr kayd-ı mecelle-i âsâr kılındı.” Ahmed Vasıf Efendi, s. 42-43

³²¹ BOA, TS. MA. e. 255/47, 08.07.1209/29.01.1795.

³²² *Resimli Tarih Mecmuası*, “İlk Londra Elçimiz Yusuf Âgâh Efendi İngiliz Sarayındaki Kabulünü Anlatıyor”, Salahattin Güngör, s. 416.

yeni bir delildir. Ayağınızın uğuruyla Londra sislerden ayrıldı! diyerek memnuniyetini dile getirmiştir.³²³

Hediyelerin verildiğini bildiren ve bizzat Yusuf Âgâh Efendi tarafından yazılan haber, padişaha ulaştırılmıştır. Bu haberin yanında Ressam Kostantin tarafından yapılmakta olan III. Selim'in altmış adet tasvirinin sipariş edildiğini ve bunlara ek olarak 10 tane daha tasvirin ilave edileceği bildirilmiştir. Portrelerin basılmasının ardından Eflak voyvodasına gönderileceği ve kalan 10 tanesinin ise elçilik nezdinde tutularak Padişahın irade buyurduğu kimselere ücretsiz bir şekilde verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu tasvirler, İngiltere'nin gerekli görülen ileri gelenlerine takdim edilmiştir.³²⁴ Buradan hareketle padişah portrelerinin iki devlet arasındaki dostluk ve ittifakın pekiştirilmesi adına siyasal ve diplomatik amaçlarla kullanıldığını söylemek mümkündür. Öyle ki, Avrupa'ya gönderilen elçiler bu portreleri yanında birer hediye olarak götürmüş ve bu durum diplomatik ilişkilerin sanatı nasıl dönüştürdüğünün de bir yansıması olarak kabul edilmiştir.³²⁵

Hediyeleşme bir taraftan ticari kaygılar ile yapılan süreci ifade ederken diğer taraftan kurulan ittifakı pekiştirme aracı olarak da görülmüştür. Otorite figürleri, hediyeler vasıtasıyla birbiri ile diyalog kurmakta ve güç ile iktidar alanlarını ifade etmektedir. Bununla beraber hediyeler dünyaya olan bakışın da bir yansıması olarak izah edilebilir. İngiltere'nin Çin'e gönderdiği hediyeler daha mekanik eşyalar olmasının yanında aynı tarihte Osmanlı'nın İngiltere'ye gönderdiği hediyeler kılıç, hil'at ve çeşitli mücevherlerden oluşmaktadır. Bu durum neyin kıymetli olduğuna dair algıyı göstermekle beraber liderlerin dünyaya olan bakışının ve güç gösterimini neler üzerinden yaptığının da bir yansımasıdır. Osmanlı güç ve zenginliğini mücevherler ve kılıç üzerinde göstermekle beraber İngiltere araba ve ticari mallar ile ifade etmiştir.

³²³ Selahattin Güngör, "İlk Londra Elçimiz Yusuf Âgâh Efendi İngiliz Sarayındaki Kabulünü Anlatıyor", *Resimli Tarih Mecmuası*, s. 416.

³²⁴ "...on dane resm dahi ziyade basılıb nezd-i çâkeride tevkif ve küberâdan iktiza edenlere teberrüken münâsebetle i 'tâsı emrine mübâderet kılınacağı..." BOA, TS.MA.e, 255/47, 08.07.1209/29.01.1795.

³²⁵ Günsel Renda, "Sultan III Selim ve Resim Sanatı", *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, s. 644-645.

2.2.3. Diplomatik Girişimleri

Yusuf Âgâh'ın Londra hazırlıkları yaptığı dönemde, Avrupa devletleri Fransız devriminin ardından patlak veren bir dizi savaş ile karşı karşıya kalmıştır. Avrupa kendi içerisinde Osmanlı Devleti'ni geniş cephelerde savaşmak zorunda bırakmış; bunun karşısında Osmanlı ise içine çekildiği savaşları bir kenara bırakarak diplomasinin önemini bir kez daha anlamıştır.³²⁶ 1774 senesinde tahta çıkan I. Abdülhamid kendisinden önce başlayan Osmanlı-Rus Savaşı için yeni yollar aramasına rağmen Rusya ile 1774 senesinde Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır.³²⁷

Osmanlı ve İngiltere arasındaki ilk temaslar İngilizlerin Uzak Doğu'da ticaret yapmak üzere doğu yollarını keşfetmek istemesi üzerine meydana gelmiştir. Hindistan ile yapılmak istenen ticaret ihtiyacının neticesinde 1580'li yıllarda İngiltere Venedik ve Fransa ile mücadele etme pahasına Osmanlı ile diplomatik ilişkilerini başlatmıştır.³²⁸ İngilizler ticaret ağlarını geliştirmek üzere Osmanlı coğrafyasına *komisyoncu tüccarlar* olarak adlandırdıkları kişileri yollamış ve bu kişiler özellikle 17. yüzyılın başlarında, *İngiliz ticarethanesi* ismiyle farklı gruplar oluşturarak atanmış konsolos, haznedar ve rahipleri ile görevlerini sürdürmüştür.³²⁹

16. yüzyıldan itibaren gelişen ticari ilişkiler iki devlet arasındaki diplomatik temasları da arttırmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise İngiltere, dünya siyasetinde gerek ekonomik gerek politik açıdan ön planda olan devletler arasında yer almıştır. Yusuf Âgâh Efendi elçiliğinde siyaset alanında önemli bilgiler edinmiş ve Osmanlı Devleti'nin diplomatik ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim Mikonos Olayı olarak kaynaklarda geçen hadisede elçilik dönemi boyunca İngiltere ve Osmanlı arasındaki haber akışını sağlayarak iki devlet arasındaki ittifakı korumaya

³²⁶ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, c.1, IRCICA, 2013, s. 62.

³²⁷ Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s.65.

³²⁸ Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. IX, S. 1-2, 1951, s. 3-4.

³²⁹ Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2001, s. 13.

çalışmıştır.³³⁰ Devletlerin birbiri ile çatışmamak kaydıyla Osmanlı karasularına girme hakkının olduğu bu süreçte yaşanan Mikonos Olayı, Mikonos Adası limanında İngiliz gemilerinin baskınına uğrayan bir Fransız fırkateyni ve üç ticaret gemisi arasında cereyan etmiştir.³³¹ Bu olay üzerine Osmanlı Fransa'nın yanında olarak İngilizler bu hatadan dönmeleri için ikaz edilmiş ve İzmir açıklarında gereken önlemlerin alınması sağlanarak Yusuf Âgâh Efendi'den gerekli kişilerle diyalog kurması istenmiştir.³³² Girdiği temaslarda İngiliz hariciye bakanından Fransız gemilerinin iade edilmesini ve İngiliz komutanının cezalandırılmasını istese de bu istek kayıtsız kalmıştır.³³³

18. yüzyılın güçlü devletlerinden bir diğeri olan Rusya Osmanlı'nın diplomatik girişimlerinden rahatsız olmuş ve yayılmacı politikalarını sürdürmek adına propagandalarına hız vermiştir.³³⁴ Rusya'nın yayılmacı politikaları karşısında İngiltere ile ittifak kurmak isteyen Osmanlı Devleti diplomatik girişimlerde bulunmuş ve bu yolda kararlı duruşundan vazgeçmemiştir. Yusuf Âgâh Efendi de Osmanlı'nın diplomasi araçlarını genişletmek ve aradığı yolları bulmak için yardımcı konumda olmuştur. Rus tehdit ve propagandasına karşı mensup olduğu devletin çıkar ve faydasını gözeten büyükelçi, Rusların Osmanlılar hakkında çıkardığı asılsız haberleri doğru bir şekilde İngiltere dışişleri bakanı olan Lord Grenville (1759-1834)'e iletmiştir. Nitekim Osmanlı'nın Fransa ile müttefik olduğu yahut Osmanlı iç işlerine müdahale ettiği gibi Rus propagandasının söylentilerine karşılık Yusuf Âgâh Efendi Grenville'e mektup yazarak Osmanlı'nın tarafsızlığını vurgulamıştır.³³⁵ Bütün bu çabanın karşısında İngiltere ise Osmanlı'nın kendi düşmanlarına yardım etmeyeceğine dair güveninin olduğunu dile getirerek cevap vermiştir.

18 Şubat 1795 tarihli İngiliz-Rus savunma anlaşmasının ardından Osmanlı seri bir şekilde İngilizlerin büyükelçisi olan Liston'a haberi teyit ettirmek üzere haber gönderdi.³³⁶ Bu haberle beraber Yusuf Âgâh ile iletişime geçen Osmanlı hükümeti, sık sık “dostumuz” olarak çağırılan ve İngiltere'nin dışişleri bakanı olan Lord Grenville

³³⁰ Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy In Europe*, s. 92.

³³¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, s. 73.

³³² BOA, HAT, 196/9784, 29.12.1208/28.07.1794.

³³³ Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy In Europe*, s. 95.

³³⁴ Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 235.

³³⁵ Alaaddin Yalçinkaya tarafından İngiliz kaynakları merkeze alınarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bkz. Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy In Europe*, s. 89-90.

³³⁶ Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy In Europe*, s. 105.

ile konuşmasını istedi. Söz konusu meseleyle alakalı uzunca bir rapor yazan ve yaptığı diplomatik görüşmeleri anlatan Yusuf Âgâh İngiltere ile Rusya'nın yaptığı anlaşmanın ayrıntılarını sorgulamıştır. 21 Ocak 1796 tarihinde Osmanlı'dan çıkan talimatın 2 Mart 1796 tarihinde elçiye ulaşmasıyla beraber Grenville ile temaslar başlamıştır.³³⁷

Bu temaslar neticesinde bir sonraki gün İngiliz bakana ziyarette bulunan Yusuf Âgâh, yapılan anlaşmanın Fransa'ya karşı topyekûn bir karşı koyuş olduğunu ve anlaşmada geçen Asya ülkeleri kısmının Osmanlı'yı değil İran ve Çin'i kast ettiğini bildirmiştir.³³⁸ Yusuf Âgâh ile yapılan bu görüşme, İngiltere'nin Osmanlı elçisi olan Liston'un söylediklerini onaylamıştır.³³⁹ Yapılan anlaşmaya göre ise Osmanlı bir Asya devleti olarak değil Avrupa devleti olarak kabul edilmiş ve Grenville'in de zikrettiği şekilde İngiltere devleti Osmanlı ile dostluk bağlarının koparmadığını, devletin toprak bütünlüğüne zarar vermeyeceğini dile getirmiştir.³⁴⁰

Âgâh Efendi'nin tuttuğu raporlar içerisinde ele alınan bir diğer konu, Osmanlı'nın denge politikasını gözetmesi açısından Avrupa devletleri ile kurmak istediği yeni ilişkilerdir. Bu doğrultuda Danimarka ve İsveç ile kurulan diplomatik ilişkiler yeniden gündeme gelmiştir. 1794 senesinin Ekim ayında Fransa'nın Fevkalade Orta Elçisi olarak Osmanlı topraklarında görevli Verninac, Polonya meselesini öne sürerek Rusya'ya karşı savaşma konusunda Reisülküttab Ebubekir Ratib Efendi ile müzakerelerde bulunmuştur.³⁴¹ Osmanlı'nın savaş konusunda tahrik olmasını isteyen Fransız sefir, İsveç ve Danimarka'nın da Rusya'ya karşı Osmanlı'dan güç alarak savaşa girebileceğini de düşünmüştür.³⁴² Bütün bu savaş çabalarına rağmen Reisülküttab Ratib Efendi, Rusya ve Avusturya'ya karşı İsveç, Danimarka, Hollanda ve Prusya'yı da içine alan geniş bir ittifak anlaşmasından yana olduğunu dile getirmiştir.³⁴³ Bu amaç doğrultusunda Yusuf Âgâh Efendi'ye 19 Nisan 1796 tarihli bir

³³⁷ *Havadisname-i İngiltere*, 14a.

³³⁸ "...ve Asya memâlikinden murâd Anadolu cânibi olub devlet-i aliyye Avrupa'da dâhildir. Ve'l-hâsılı ittîfâk-ı mezkûr zikr olunan maslahata maksûd ve Avrupa devletleri dâhil olub İspanya ve Portekiz ve İtalya'da istisnâ ancak tesyîr asker maddesidir..." *Havadisname-i İngiltere*, 14a.

³³⁹ *Havadisname-i İngiltere*, 14a.

³⁴⁰ a.g.y.

³⁴¹ Soysal, a.g.e., s. 134-135.

³⁴² a.g.y.

³⁴³ Buradan hareketle Osmanlı'nın İsveç ve Danimarka devletlerinin Avrupa devletleri ile olan siyasetini ve dış politikasını yakından takip ettiği söylenilmektedir. Çünkü Danimarka Rusya taraftarı olan tutumunu bu dönemde değiştirmiş ve Fransa devleti ile yakın diplomatik ilişkiler kurma yoluna

tenbihnâme gönderilerek –Danimarka’nın Osmanlı maslahatgüzarı Elbisi ile müzakere edilememiştir- Danimarka elçisi ile müzakerelerde bulunması ve Osmanlı’nın güçlü bir müttefiki olduğunu göstermesi istenmiştir.³⁴⁴

Âgâh Efendi’ye gönderilen bu tenbihnâme aralarında husumet bulunan Avrupa devletleri için Osmanlı’nın arabulucu rolünü ön plana çıkarmıştır. Nitekim Danimarka ve İsveç devletlerinin arasındaki husumetin sonlandırılarak ortak paydada birleşen bir savunma anlaşması önerilmiştir.³⁴⁵ Konuyla alakalı görüşmelerinin cevabını ve kendi düşüncelerini de ileten Yusuf Âgâh, Danimarka elçisini dünyayı gezip görmüş, ileri görüşlü bir kimse olarak tanıtmıştır.³⁴⁶ Danimarka elçisine olan sempatisinin aksine İsveç için uyarılarda bulunan Yusuf Âgâh Efendi, İsveçlilerin herhangi bir savaş esnasında müttefik gibi davranmayacağını düşünmüştür.³⁴⁷ Bununla beraber İspanya ile ilişkilerin daha çok geliştirmenin daha faydalı olacağını raporlamıştır.

Yusuf Âgâh Efendi’nin elçilik görevi boyunca yapmış olduğu faaliyetler siyasi krizleri çözmekle sınırlı kalmamış Osmanlı’nın teknik ilerlemesi için de çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Marshall Hodgson’ın *barut imparatorlukları* olarak adlandırdığı³⁴⁸ 19. yüzyıla geçiş dönemi içerisinde Osmanlı İmparatorluğu da Safeviler veya Babürlüler gibi ateşli silah ve toplar aracılığı ile merkezi imparatorluklarına geniş toprakları katmayı amaçlamıştır.³⁴⁹ 18. yüzyıl sonunda Avrupa’nın parlayan yıldızına karşılık Müslüman “barut imparatorluklarının” batı

gitmiştir. Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi 1750-1799*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 398-403.

³⁴⁴ *Havadisname-i İngiltere*, 13b.

³⁴⁵ “...ol tarafta Danimarka elçisi ile mülakatınızda ifâde buyuracağınız akvâl şudur ki zikr olunan devlet-i aliyyenin Danimarka devleti hakkına öteden beru bir hüsn-ü teveccüh ve muhabbat ve kemâl meyl ve rağbeti derkâr olub ale’l-husus bu esnada İsveç devletiyle meyânlarında ... istikrâr olan ... ve nevâl ve yek ciheti ve ittihâd ve devlet-i aliyyenin hâhiş ve irâdesine gayetle muvafık iki devletin maslahat-ı mülkiyyelerine ...olub beynlerinde rû’yet ve mübâyeneti mücib bir hâlet olmadığından İsveç devleti ile Danimarka devletinin ... ittihadından saltanat-ı seniyye ... Danimarka devleti tarafına dahi mütehâyyil ve ... olub Fransa cumhuruyla dahi Danimarka devletinin nevbenev(?) muhabbet-i derûniyyesi mezdâd olmakda olmağla bu hâlet dahi devlet-i aliyyeye mahzûziyyet mücib olmaktan nâşi...” *Havadisname-i İngiltere*, 13b.

³⁴⁶ “...Danimarka elçisi fi’l-hakika ... ve dünyayı gezmiş ve çok şey görmüş bir ademdir ve dostumuzdur...” *Havadisname-i İngiltere*, 20b.

³⁴⁷ *Havadisname-i İngiltere*, 20b.

³⁴⁸ Marshall Hodgson, *İslamın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, çev. Berkay Ersöz, Phoenix Yayınevi, İstanbul, 2021, s.25.

³⁴⁹ Gabor Agoston, “Knowledge, Technology and Warfare in Europe and the Ottoman Empire in the Early Modern Period”, *Osmanlılar ve Avrupa Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s.472.

sistemine ayak uydurması zorunluluk haline gelmiştir.³⁵⁰ Bu amaca yönelik olarak imparatorluk teknolojisi için Batılı bilir kişiler bilgi ve tecrübeyi Osmanlı'ya aktarmak üzere davet edilmiştir. Âgâh Efendi de İngiltere'de bulunduğu esnada çoğunluğu Fransız devriminden kaçan bilim insanlarını bir “tavsiyenâme” ile İstanbul'a bildirmiştir.³⁵¹

1800'lü yıllara gelmeden Osmanlı'ya çağrılan yabancı teknik elemanlar mühendislik ve askeri alandaki boşlukları doldurmak üzere gelmiştir.³⁵² Bunlardan biri de Mühendis Kofer olarak bilinen kişidir. Bu kişinin kral taraftarı olduğunu iddia edilmesiyle diğer Fransızlar ile imtizaç edemeyeceği düşünülmüştür.³⁵³ Bu sebeple Mühendis Kofer ve beraberindekilere yol paraları verilecek geri gönderilmeleri istenmiştir.³⁵⁴ Diğer yandan Âgâh Efendi tavsiyeleri ile Osmanlı topraklarına gelmiş bulunan Daniel isimindeki İngiliz asıllı mühendis 400 kuruş maaş ile istihdama layık görülmüşken bu işe ehil olmadığı anlaşılarak görevden alınmıştır.³⁵⁵ Bir diğer kişi ise gemi makinisti olan Richard White isimdeki kişidir. Âgâh Efendi tavsiyesi ile İstanbul'a getirilen bu mühendis sayesinde Karadeniz limanlarında iyileştirmeler yapılmıştır.³⁵⁶ Bununla beraber en az mühendisler kadar önemli görülen kalifiye işçiler de Âgâh Efendi aracılığı ile Osmanlı topraklarına gelerek marangoz, demir ustası, dökümcü gibi işlerde istihdam edilmişler ve kendilerine yabancı para birimleri üzerinden maaşlar bağlanmıştır.³⁵⁷

³⁵⁰ Agoston, a.g.m., s.473.

³⁵¹ Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 87.

³⁵² Alaaddin Yalçınkaya, “Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi (1774-1807)”, *Osmanlılar ve Avrupa Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 424.

³⁵³ BOA, C. HR. 32/1555, 07.12.1210/13.06.1796.

³⁵⁴ “Vürudı tarihinden itibar ile mâhiye beşer yüz gurus virilmek üzere İngiltere'de mukim devlet-i aliyye elçisi ma'rifetli bâ-irâde-i seniyye isticâr ve irsâl olunmuş olmak takribiyle bu tarafta kaleme kayd ve yedine suret ita olunması mahalinde olan mukaveleyi feshi idemeyeceği ve kendünün iddiasına göre inhâ olunduğu üzere topdan üç bin kuruş itasıyla iadesi nef'-i mîrî kabilinden idüğü lede'l-... olmağla izzetlü Mustafa Raşid efendinin takriri balasına ferman olunduğu üzere heman tanzim ve itasında ibtidar eyleyesin deyu” BOA, C. HR. 32/1555, 7.12.1210/13.06.1796.

³⁵⁵ İdris Bostan, “Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819)”, *Tarih Dergisi*, S. 35, 1994, s. 186. Yine bir diğer İngiliz mühendis ve havuz mimarı olan Olaf isimdeki kimse kendisinden istifade edilecek yer bulunamadığından ve gereksiz harcamaların önünü almak amacıyla geri gönderilmiştir. Bkz. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, s.89.

³⁵⁶ Tuncay Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey Sultan Selim III and The Modernisation of The Ottoman Navy*, Tauris Academic Studies, London, 2008, s. 95.

³⁵⁷ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, s.90.

İngiltere'nin hem Osmanlı hem de diğer devletlerle olan ilişkilerini de raporlayan Yusuf Âgâh, Tunus'un İngiltere ile olan ticari ve diplomatik ilişkilerine de yer vermiştir. Sunduğu raporlardan birinde Tunus büyükelçisinin kral ve kraliçe ile görüşeceğini ve kendisinin bundan haberdar edildiğini söyleyerek durumu takip ettiğini bildirmiştir.³⁵⁸ Bunlar ışığında Yusuf Âgâh Efendi, kurmuş olduğu ilişkiler ve diyaloglar neticesinde Osmanlı'nın başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri ile olan ilişkilerini iyileştiren bir rol oynamıştır. Nihayet görev süresinin dolmasıyla beraber İngiliz hükûmetine gideceğini üç dört hafta öncesinden haber vermiş³⁵⁹ üç seneyi aşan görev süresinin ardından yerine İsmail Ferruh Efendi getirilmiştir.³⁶⁰ Maiyeti de onunla ya da ondan önce dönen Yusuf Âgâh'ın maiyetindeki ikinci tercümanın İsmail Ferruh Efendi'nin maiyetine birinci tercüman olarak en az altı aylık bir süre ile geçmesi istenmiştir.

2.2.4. *Havâdisnâme-i İngiltere* Eseri ve Osmanlı-İngiltere İlişisine Katkısı

Yusuf Âgâh'ın diplomatik faaliyetlerinin yansıması parça parça notlar halinde hazırladığı ve sonrasında birleştirilen *Havâdisnâme-i İngiltere* isimli eseridir.³⁶¹ Bu eserde elçinin gözlemlediklerinin yanı sıra diplomatik girişimleri hakkında da bilgiler derlenmiştir. Eserin ilk sayfasındaki okuyucu notunda Yusuf Âgâh'ın elçilik görevlendirme senesi ve eserin içeriğinde Âgâh'ın dönem içerisinde edindiği verilerin ve olayların kısa bir özeti yer almıştır.³⁶² İlk 24 sayfasında Âgâh'ın gazetelerde okuduğu olayların kısa kesitlerini içeren eser toplamda 78 vakayı ele almıştır. 1795-

³⁵⁸ "...elçi-i mûmâileyhin gerek kral ve gerek kraliçe cenâblarıyla resmen mülakat ettirileceği ihbâr ve ifâde edilmiş olmağla elçi mûmâileyh dahi bu keyfiyeti taraf-ı çâkeriye haber verdi..." *Havâdisname-i İngiltere*, 15a.

³⁵⁹ *Hampshire Chronicle*, 21 January 1797.

³⁶⁰ "...üç seneyi mütecâviz olub el-hâleti hazihî birinize ahzının nasbı lâzım geldiğine binâen Tersâne-i Âmire anbarları emîni olan İsmail Ferruh Efendi'nin pâye ihsanıyla terfi ve tarik-i hâcegâna idhâl ve taraf-ı devlet-i aliyyeden İngiltere'ye müceddeden elçi nasb ve ta'yîn olunmağla..." Yusuf Âgâh Efendi, *Havâdisname-i İngiltere*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, nr. 840, 22a.

³⁶¹ Eserin nüshası Millet Yazma Eserler Kütüphanesinde Ali Emiri Tarih Tasnifinde bulunmaktadır. Ayrıca sadeleştirilmiş metni Faik Reşit Unat'ın Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri başlıklı eserinde yer almaktadır. Zeki Pakalın'ın "Londra'da İlk Osmanlı Sefiri" makalesi içerisinde de Âgâh Efendi'nin eserinden kısa pasajlar yer almaktadır.

³⁶² "bin iki yüz dokuz senesi İngiltere devletinde bir elçi nasb ve tayin kılınmış. ... ve muktez, olmağla İngiltere devleti tarafında üç sene meks ve ikamet üzere me'mûren ol tarafa sefir kılınan Yusuf Agah Efendi hazretleri cânib-i devlet-i Osmaniyye'ye ol taraftan ikâmeti esnasında vûku'u ...olan havâdis-i güniiyyeyi tahrîr ve ifâde ve beyân etmeleriyle zikr-i âtî müfred andır ki zikr ve beyân ve şerh ve ayân kılınur." *Havâdisnâme-i İngiltere*, 1a.

1797 senelerini kapsayan bu eserin ikinci bölümü denilebilecek kısmında ise Âgâh Efendi'nin İstanbul ile çeşitli yazışmaları bulunmuştur. Yusuf Âgâh, Babialî'ye sunduğu raporlarda bizzat III. Selim ile de yazışmıştır. Bu durum onun, Osmanlı'nın diplomatik anlayışını Avrupalı modellerle yeniden şekillendirmeye karşı duyduğu yoğun ilginin bir karşılığı olarak da okunmuştur.³⁶³

Paragraflar halinde olay ve vakaların anlatıldığı eseri ilk bölümü Fransa ve İngiltere'nin savaştaki konumlarını, askerlerini ve aralarında cereyan eden olayları aktarmıştır. Bu bölümde Avrupa devletleri arasında vuku bulan savaş ve muharebelerin gidişatına, askeri teçhizatlara dair edindiği bilgileri derlemiştir. Bu bölüm Avrupa'ya dair kısa kısa malumatların derlendiği bir bölüm olmasının yanında Âgâh Efendi'nin Avrupa kıtasında süregelen olaylara duyduğu ilginin ve bu olayların kaydedilmesine verdiği önemin bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Bir büyükelçiden istenen en önemli hususlar onun görevlendirildiği yerin siyasi, ekonomik ve sosyal kurumlarını inceleyerek düzenli raporlar tutması, çeşitli olaylar ve gündemlerle alakalı gerekli görüş ya da düşüncelerini bildirmesi yahut mensubu oldukları devletin çıkarlarını koruması ve her türlü propaganda için önlemler alması şeklinde özetlenebilir. Bu şekilde arttırılabilecek beklentilerin icrası hem büyükelçinin görevini yapmak niteliği hem de Osmanlı Devleti'nin dış politikasını geliştirerek dönemin imkân ve koşullarına adapte olmasını kolaylaştırmıştır. Yusuf Âgâh Efendi'nin özellikle yazdığı eserinde ortaya çıkan bu durum onu diğer elçilerden de ayırmıştır. Nitekim eserinde doğru ele aldığı raporlar bizzat III. Selim tarafından önemli görülmüş ve cevap yazılmıştır. Bu raporlardan biri III. Selim tarafından “*benim vezirim evrakı ben mütalaa eyleyeyim sen bugün saat yedide reis efendiyi alub Topkapı'ya gelesiz söyleyelim deyu hatt-ı hümayun...*” şeklinde cevaplanmıştır.³⁶⁴

İngiltere'de gerçekleşen Parlamento açılışına olan davetini ve kralın konuşmasını da raporlayan Yusuf Âgâh, mecliste konuşulan meseleler hakkında da kimi zaman tercüme kimi zaman kendi görüşlerine yer vermiştir.³⁶⁵ Ayrıca parlamento açılış düzeni ve konuşma yapanların da ne hakkında konuştuklarına da raporlarında

³⁶³ Aksan, *The Ottomans 1700-1923*, 2022, s. 98.

³⁶⁴ *Havâdisnâme-i İngiltere*, 14b.

³⁶⁵ “...bin yedi yüz doksan altı senesi teşrin-i evvelinin altıncı günü haşmetlü İngiltere kralı cenâblarının ber mu ‘tâd parlamentoya azîmet birle mevcûd olan mîlorân ve sâir söz sâhiblerine hitâben vukû’ bulan ifadesinin tercümesidir...” *Havâdisname-i İngiltere*, 16b.

yer vermiştir.³⁶⁶ Bunun yanında acil olacak bazı görüşmelerin kralın sahilhanesinde yapıldığı ve meclis üyelerinin burada toplanıp konu hakkında istişarelerde bulunduğunu da Osmanlı'ya aktarmıştır.³⁶⁷ İngiliz parlamentosu ile beraber kraliyet ailesinin Ağustos ve Eylül aylarında tatil yaptığını ve bir raporunda burada yedi hafta kadar kaldıklarını da bildirmiştir.³⁶⁸ Yazdığı raporların yanında sır kâtibi Mahmut Râif Efendi'nin aktardığı üzere İngiltere kralının her hafta Çarşamba günü St James Sarayı'nda maiyeti ile yaptığı görüşmelere Yusuf Âgâh ve maiyeti de katılmıştır. Toplantı düzenini de anlatan Mahmut Raif, sefir olanlarında daha ön sıralarda oturduğundan ve ikinci, üçüncü derece diplomatların kendilerine ayrılan yerlerde teşrifata uygun olarak katılım sağladığından bahsetmiştir.³⁶⁹

Yusuf Âgâh'ın gönderdiği raporlar ekseriyetle dönem içerisinde yaşanan siyasi ve diplomatik krizler hakkında yazılmıştır. Elçilik yaptığı süreç boyunca kendisini meşgul eden Mikonos Olayı bunlardan bir tanesidir. Bu olay esnasında Âgâh Efendi Osmanlı'nın istek ve niyetlerini İngiltere'ye bildiren taraf olmasının yanında İngiltere hükümetinden aldığı cevapları da Bâbıalî'ye tercüme ederek ulaştıran kimse de olmuştur. 1796 senesinin Eylül ayının son günlerinde Yusuf Âgâh, Lord Grenville'e Osmanlı'nın isteklerini tercüme ettiğini bildiren bir rapor yazmış ve Osmanlı'nın talimatlarına iki gün içerisinde yapacağı görüşmeler neticesinde yanıt alacağını da eklemiştir.³⁷⁰ Yine bu raporlardan aktarılanlara göre Osmanlı Mikonos Olayı'nda Fransızların zararını tazmin etmek için ödediği 400 kise akçe kadar bir meblağı adil bulmayarak tutarın bir kısmını İngiliz hükümetince karşılanması talep etmiştir.³⁷¹

Diplomatik krizlerden bir diğeri olan Aglo-Rusya ile olan ilişkileri Osmanlı'ya doğru bir şekilde iletmesinin ardından kendi görüşlerini dile getiren Yusuf Âgâh,

³⁶⁶ “bu def’a bu cânibde ber veçhi mu’tâd parlamentoları tekâmül olub geçen pencşembe günü haşmetlü kral cenâbları alay ile parlamentoya azîmet ve parlamentoda olan bi’l-cümle mîlorlar ve sâir erbâb-ı meşveretin umûr-ı mülkiyye(?) ve husûsât-ı sâirede vukû’a gelen sa’y ve gayretlerinden ve husûsa madde-i ticâret gün be gün tezâyüd ve tevâfir(?) bulmakda olduğundan bigâyet(?) memnûn ve mesrûr olduğunu cümlesine ifâde ve beyân birle meclise hitâm virilüb yine alay ile sarayyan avdet eylemiştir.” Havâdisname-i İngiltere, 5b.

³⁶⁷ “...iş bu haber bu canibe vürüd eyledikte İngiltere devleti vükelâsı kral cenabının sâhilhânesine cem’ birle meclis-i meşveretleri vukû’ bulub frenkî hesabıyla iş bu eylülün yirmi yedinci günü parlamentonun küşâdına karar vermeleriyle...” Havâdisname-i İngiltere, 8a.

³⁶⁸ Havâdisname-i İngiltere, 4a.

³⁶⁹ Engin, a.g.m., s.143.

³⁷⁰ Havâdisname-i İngiltere, 14b, 9.

³⁷¹ Havâdisname-i İngiltere, 15a, 10.

Rusya'nın Osmanlı'ya saldırıda bulunması halinde İngiltere'nin Osmanlı yanında bulunacağını teminatını da vermiştir.³⁷² Bununla beraber gönderdiği raporda Avusturya'da çıkan haberlerde bu anlaşmanın nasıl karşılandığını yazmış ve Avusturya'nın, Osmanlı'nın saldırıya uğraması durumunda bu anlaşmaya uyacağını da dile getirmiştir.³⁷³ Bu bakımdan Yusuf Âgâh, Osmanlı'nın hem İngiltere ile hem de Avrupa'nın diğer devletleri ile iletişimini sürdürmüş; dönem içerisinde meydana gelen ya da gelebilecek olan çeşitli meselelerin nasıl karşılanabileceğine dair Osmanlı politikalarını geliştirmek ve doğru yönde ilerlemesini sağlamak üzere fikirlerini belirtmiştir.

Osmanlı topraklarında ikamet eden Avrupalı elçiler, bulundukları coğrafyanın dil ve kültürüne dair geleneklerini öğrenmelerinin yanında Osmanlı memurlarıyla yakın ilişkiler kurarak devlet politikasına dair alınan kararları ve bu kararlara verilen tenkitleri raporlamıştır. Bu sebeptendir ki Avrupalı elçi raporları Osmanlı kaynaklarının kimi durumlarda sunamadığı ayrıntıları içerisinde barındırmıştır.³⁷⁴ Yusuf Âgâh'ın sunduğu raporlar da İngiltere'nin politikalarına ve siyasi işleyişine dair fikirleri aktarması açısından önemlidir. Bu sistem içerisinde Yusuf Âgâh Efendi İngiltere'de toplanacak parlamentoyu ve ele alınacak konu ve verilebilecek kararları zikretmiştir.³⁷⁵ Bunun yanında tuttuğu raporlarda İngiltere'den Dersaadet'e gidecek elçileri *dostu* olan dış işleri bakanı Grenville aracılığı ile öğreneceğini ve görüşlerini de İstanbul'a yazacağını bildirmiştir.³⁷⁶

Âgâh Efendi'nin önemli gördüğü diğer bir husus ise İngiliz ekonomisidir. İngiltere hükümetinin koyduğu vergilerden savaşta harcanılan yüksek meblağların hepsi raporlarında yer almıştır. Fransa ile girdiği savaşların ağır masraflarını karşılamak isteyen İngiliz hükümetinin tüccar ve bankerlerden borç alma yoluna gitme ya da vergilerin arttırılması gibi seçenekleri tartıştığını aktarmıştır. Bunun sonucunda hem belirli miktarda borç alınmış hem de bazı ürünlerin vergisi de arttırılmıştır. Lakin içki, hayvan veya sair eşyalar için alınacak olan vergi meblağını çok bulan Yusuf

³⁷² *Havâdisname-i İngiltere*, 14b.

³⁷³ *Havâdisname-i İngiltere*, 14a.

³⁷⁴ Stanford Shaw, *Between Old and New The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, Harvard University Press, 1971, s. 191.

³⁷⁵ *Havâdisname-i İngiltere*, 14b.

³⁷⁶ *Havâdisname-i İngiltere*, 16a.

Âgâh, bunun kabul edilmemesini ve daha makul vergilerin konulması gerektiği önerisinin parlamentoda konuşulmasından memnun olmuştur.³⁷⁷ Sıradan insanların da mesele edildiğini ortaya koyan bu raporda bu insanların üretime yaptığı katkı ile vergi ödeme şartları da gündeme getirilmiştir. Kendi fikirlerini de açıkça belirttiği bu raporlarda Yusuf Âgâh Efendi, İngiliz hükümetinin mali bir krizde olduğunu ve yeni kaynaklar aradığının farkında olarak bu raporları kaleme almıştır. Âgâh Efendi'nin yeni mali kaynaklar arayan İngiltere'yi raporlarında uzun uzadıya bahsetmesinin bir sebebi de İngiltere ile benzer olarak Osmanlı'nın uzun süren savaşların ardından mali krize girmesi olabilir.³⁷⁸

Sonuç olarak bu eser, Londra'da görev yaptığı süreç boyunca Yusuf Âgâh'ın Osmanlı ile İngiltere ve Avrupa Kıtası arasındaki diyalog ve diplomasiyi sürdürme çabalarının bir ürünü olmuştur. Eserinde dönemin askeri ve diplomatik krizleri esnasında yaptığı görüşmeleri eklemiş ve birbiri ile sürekli olarak savaşmakta olan Avrupa Devletleri'nin yeni bir arabulucuya duyduğu ihtiyacı Osmanlı ile doldurabileceğini öne sürmüştür. Ayrıca İngiltere meclisinin ve parlamentosunun işleyiş ve gündemine dair verdiği bilgiler de bu sistem hakkında yeni bilgi sahibi olan Osmanlı diplomasisi için önem arz eden bir yeredir.³⁷⁹ Bununla beraber Danimarka elçisi ile kurduğu kendi ifadeleriyle garip olan diyalog ve evinde satranç oynadığına dair verdiği bilgiler Âgâh Efendi'nin farklı yönlerine de bakmamızı sağlayan ipuçlarını bize sunmuştur.³⁸⁰ Son olarak İngiltere dış işleri bakanı olan Lord Grenville ile kurduğu dostane diyaloglar Osmanlı-İngiltere ilişkilerini pekiştiren bir araç olmuş ve bunların bir yansıması da yazmış olduğu eserinde gözler önüne serilmiştir.

³⁷⁷ *Havâdisname-i İngiltere*, 11b.

³⁷⁸ Âgâh Efendi'nin İngiliz vergileri ve aldığı borçlarla alakalı tutmuş olduğu raporlar için bkz. *Havâdisname-i İngiltere*, 11b-12a.

³⁷⁹ *Havâdisname-i İngiltere*, 5b-7a.

³⁸⁰ "...elçi-i mersûm birkaç def'a mukâddemlerde ve bu aralıkda davet itdi. Hânesine vardık, satrinç oynadık, ağıyardan hâli evkât oldu ol makûle akvâli koyun kaval dinler gibi dinler..." *Havâdisname-i İngiltere*, 20b-21a.

2.2.5. İngiltere'nin Toplumsal ve Kültürel Hayatı İçerisinde Yusuf Âgâh Efendi

Bu bölüm içerisinde de Osmanlı'dan gelen ilk daimi elçi olarak Yusuf Âgâh'ın İngiltere'nin sosyal ve kültürel hayatı tarafından nasıl karşılandığına odaklanılacaktır. Bunun yanında Âgâh Efendi'nin de bu kültürel hayata nasıl uyum sağladığı, hangi cemiyetler içerisinde bulunduğu ve hangi toplantılara katıldığı anlaşılmaya çalışılacaktır. Bunun bir sonucu olarak Âgâh Efendi'nin nasıl bir mizaç ve karaktere sahip olduğu da gün yüzüne çıkarılmaya çalışılacaktır.

Yusuf Âgâh Efendi dilini, sosyal hayatını ve ortamını çok iyi bilmediği İngiltere'ye gittiğinde yaşadığı bu zorlukların ötesinde İngiliz kültür çevresine dahil olmaya çalışmıştır. İngiltere'ye varmasının ardından kendisinden önce ve sonraki pek çok elçi gibi sosyalleşmek amacıyla tiyatro ve operaya katılmıştır. İngiltere'ye ulaşmasının ardından çok geçmeden kraliçenin doğum günü partisine Mahmud Râif ve birinci tercüman Persianny ile katılmış ve yaklaşık saat on bire kadar süren bu baloda İngiliz sosyetesine ile tanışma fırsatı da bulmuşlardır.³⁸¹ Öyle ki yazmış olduğu eserinde tiyatro ve operaya gitmek için aldığı maaşın az geldiğini söyleyerek sitemde bulunmuştur.³⁸² Bununla beraber İngiltere'nin sosyal hayatı içerisinde Osmanlı'dan gelen ve uzun süreli burada bulunan biri olarak İngilizlerin oldukça dikkatini çekmiştir. Nitekim konakladığı yerde onu pek çok İngiliz hanımefendi ziyaret etmiştir.³⁸³

Yusuf Âgâh'ın İngiltere'ye geleceğini duyan İngiliz kamuoyu onun hakkında düşüncelerini yazmaya başlamıştır. Elçinin dış görünüşü, karakteri veya beraberinde kimleri getireceği üzerine pek çok senaryolar kurulmuştur. Londra'ya gelişinden 3 ay önce kendisiyle alakalı dedikodu ve şakalar üretilen elçi için *çirkin* yakıştırmaları dahi yapılmıştır.³⁸⁴ Elçinin kıyafetleri hakkında da henüz gelmeden gazetelerde yazılar çıkmıştır. Gazetelerin Âgâh Efendi'ye ayırdığı bu ilk kısımlar onun moda anlayışının İngiliz kadınlarını nasıl etkileyeceği ve Müslüman Osmanlı adetlerinin Londra

³⁸¹ Hampshire Chronicle, 27 January 1794.

³⁸² "...bu abd-i âciz bazı kere yüz gurusu komedy ve opera seyirlerinde sarfeder, abd-i âciz bâzîrân olmayub aslından dahi sâhib-i servet ü sâmân olmadığın mâ'lûm-ı âlemiyândır ve bu akçenin her bir gurusu indimde bir kîse gibidir. Diyâr-ı küffârda kime muhtâc olayım..." Havadisname-i İngiltere, 15b.

³⁸³ Bahsedildiğinden daha genç olduğu da burada vurgulanmıştır. Kentish Weekly Post-Canterbury Journal, 25 July 1797.

³⁸⁴ The Times, 23 Eylül 1793.

cemiyetlerine nasıl yansiyacağı hakkında olmuştur.³⁸⁵ Yusuf Âgâh'ın İngiltere toplumunda sönmeye yüz tutmuş sigara ve nargile alışkanlıklarını tekrardan canlandırıldığını yazan Times Gazetesi'ne göre elçi kadınların dikkatini bir hayli çekmiştir.³⁸⁶ Düzenli olarak toplanılan kart partilerinde Âgâh Efendi'nin favori içeceklerinden olan şerbet ikram edilmesi İngiliz partilerine şerbetin dahil olduğunun bir göstergesi olabilir.³⁸⁷

Yusuf Âgâh'ı görmek isteyen kalabalık gruplar kaldığı otel olan Royal Otel'in önünde beklemiş ve gazete elçinin hediye ve eşyalarının içinde bulunduğu gemi olmadan kalabalıklar önüne çıkmak istemediğinden bahsetmiştir. Bununla beraber kalabalıkların önüne çıkabileceği tarihin bir sonraki Çarşamba olacağı da bildirilmiştir.³⁸⁸ Yusuf Âgâh aslında her elçinin yapmak zorunda kaldığı eylemleri gerçekleştirmiştir. Dilini ve sosyal hayatını hiç bilmediği bir yerde topluma entegre olabilmeyi kolaylaştırmak ve görevini de en iyi şekilde icra edebilmek adına operalara, tiyatrolara veya ziyafetlere gitmeyi ihmal etmemiştir. Bundandır ki elçinin cemiyet tarafından ilk görüldüğü yer Covent Garden Tiyatrosu oldu. Salonun ön taraflarına oturan elçi ve maiyeti Noel zamanına özel gösterileri izlemenin yanında kendilerine şarap ve pasta ikram edilmesi istenmiştir.³⁸⁹ Âgâh Efendi İngiltere'den ayrılacağını Mahmud Râif duyurmuş ve gerekli ziyaretlerin ardından Adelphi'de ki konutunda bir veda yemeği de düzenlemiştir.³⁹⁰

³⁸⁵ *The Times*, 24 Eylül 1793.

³⁸⁶ *The Times*, 26 Aralık 1793.

³⁸⁷ "...Sherbet is introduced at every card party as the favourite beverage of his Highness..." *The Times*, 26 Aralık 1793. Londra'da şerbet o kadar yaygınlaştı ki gazete de İngilizlerin "Imperial Tokay" ismini taşıyan şarap adının artık "Sublime Port (Babı Ali)" olarak değişeceği yazılmıştır." Emre Aracı, 18. *Yüzyıl Londrası'nda İlk Türk Büyükelçi*, s.21.

³⁸⁸ *The Times*, 26 Aralık 1793.

³⁸⁹ *The Times*, 31 Aralık 1793.

³⁹⁰ *Reading Mercury*, 31 July 1797; *Ipswich Journal*, 29 July 1797. Bu veda yemeği basında çok anlatılmıştır. Akşam yemeğinde ikram edilen kavunların lezzeti de zikredilmiştir. *Saunders's News Letter*, 28 July 1797.

Resim 1023 Şubat 1794 tarihinde satranç turnuvasına katılan Yusuf Âgâh Efendi³⁹⁶

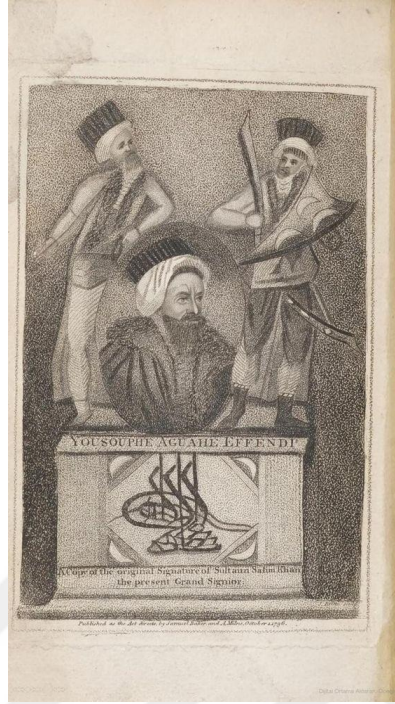
Osmanlı elçisine ithaf edilen diğer bir eser W.P.R. Cope tarafından “The Turkish Ambassador’s Grand March (Türk Büyükelçisinin Marşı)” başlığı ile bestelenen marştır. St. Saviour Kilisesi’nin orgcusu ve müzik aletleri sattığı küçük bir dükkanı olan Cope, bu besteyi 3 Kasım 1794 tarihinde işlemiştir.³⁹⁷ Bu marş, Osmanlılar için İngilizler tarafından yaptığı ilk marş olarak tanımlanmıştır.³⁹⁸ Oldukça canlı ve hareketli geçen elçilik döneminde Âgâh Efendi için Müslüman adetlerini konu alan bir kitap da yazılmıştır. Samuel Baker (tarafından 1796 senesinde “*Musleiman Adeti or Description of the Customs and Manners of the Turks, with a Sketch of their literatüre (Müslüman Adeti ya da Edebiyatlarında Yer Alan Bir Skeç Eşliğinde Türklerin Adetlerinin ve Geleneklerinin Açıklanması)*” başlığı ile yayımlanan bu eser Türk geleneklerinin yanında Yusuf Âgâh Efendi’nin dünya görüşünü de içinde barındırdığını iddia etmiştir.³⁹⁹

³⁹⁶ “23 Şubat 1794’te Türk büyükelçisinin huzurunda Parsloe’s’deki satranç maçı” başlıklı görsel Peter Jackson koleksiyonuna aittir.

³⁹⁷ Aracı, 18. Yüzyıl Londrası’nda İlk Türk Büyükelçi, s. 53.

³⁹⁸ Hikmet Toker, “The Musical Relationship Between England and the Ottoman Empire”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, sy. 7, 2019, s. 1970.

³⁹⁹ Aracı, 18. Yüzyıl Londrası’nda İlk Türk Büyükelçi, s. 41.

Resim 11 *Musleiman Adeti* kitabının girişinde yer alan Yusuf Âgâh portresi ve altında III. Selim'in tuğrası⁴⁰⁰

Elçinin dönem içerisinde pek çok yerden yayınlanan portreleri de dikkat çekicidir. Tip olarak 18. yüzyıl anatomisi çalışanların dahi dikkatini çeken Âgâh, anatomi uzmanı olan Johann Friedrich Bluemanbach (1752-1840) tarafından Kafkas ırkını temsilen 18. yüzyılın en ideal insan tipi olarak görülmüştür.⁴⁰¹ Bu portre İsveçli bir ressam olan Carl Fredrik Von Breda (1736-1819) tarafından yapılmış, yalnızca elçiyi değil temsil ettiği hükümdar ve devletin de gücünü yansıtır şekilde resmedilmiştir. Arka planında muhtemelen Londra parklarından birinin yansıtıldığı bu portrede Yusuf Âgâh elinde tespih ve oturur pozisyonda “doğulu” olarak tasvir edilmiştir. III. Selim'in portresi ile de benzerlikler taşıyan bu görsel Âgâh Efendi'nin en bilinen portresidir ve Pera Müzesi'nde sergilenmektedir. Dönemin pek çok dergi ve gatezesinde de resmi basılan ve dolaşıma sokulan Yusuf Âgâh Efendi'nin portrelerinden biri de 5. Guilford Kontu Frederick North (1766-1827)'a sunulmuştur.⁴⁰² Yusuf Âgâh ve maiyetinin resmedildiği gravür onun İngiltere'ye

⁴⁰⁰ İmzanın altında “a Copy of the Original Signature of Sultan Selim Khan the Present Grand Signior” yazmaktadır.

⁴⁰¹ Londa Schiebinger, “The Anatomy of Difference: Race and Sex in Eighteenth-Century Science”, *Eighteenth-Century Studies*, c. 23, sy. 4, 1990, s. 398-399.

⁴⁰² Aracı, *a.g.e.*, s. 38-39.

gelişinden hemen hemen bir sene ardından Chelsea Hastanesi'nden Buckingham Sarayı'na geçerek St. James Sarayı'na ulaştığı geçit töreni esnasında bir seyirci tarafından çizilmiştir. Bu gravürde elçi ve maiyeti için yapılan hazırlıklar göze çarparken III. Selim'in İngiltere kralı için gönderdiği dört atın da koşulduğu yer almıştır.⁴⁰³

Resim 12 Âgâh Efendi'nin Daniel Orme (1766-1837) tarafından yapılan bir portresi⁴⁰⁴

Sonuç olarak 18. yüzyıl İngiltere toplumunun sanat, moda ve edebiyat çevrelerine çeşitli sebeplerle girmiş olan Osmanlı imajı yüzyılın son on senesinde elçiler vasıtasıyla kendisini daha çok hissettirmiştir. Bu elçilerden ilki olan Yusuf Âgâh Efendi de aristokratik çevrelerde süregelen pek çok eğlenceye katılmasının yanında civar kasabaları da ziyaret ederek şehrin dışına da çıkmıştır.⁴⁰⁵ Bununla beraber maiyetinde olan Mahmud Raif Efendi de Badford Meydanı'nda okçulukla vakit geçirerek İngilizlerin dikkatini çekmiştir. Böylelikle Yusuf Âgâh ve maiyetiniin sergilediği Türk adet ve zevklerinin de etkisiyle İngiliz çevrelerinde yankı bulan Türk-Osmanlı imajı bir ikon gibi çeşitli eserlere yansımaya devam etmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Emre Aracı, *Londra'da Türk İzleri*, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 2020, s. 52.

⁴⁰⁴ İskoç Ulusal Portre Galerisi içerisinde sergilenmektedir. National Galleries Scotland, FP IV 136.1.

⁴⁰⁵ Netice Yıldız, "Turkish Britons and Ottoman Turks In England During The Eighteenth Century", *Ottoman Empire and European Theatre*, c. 2, Michael Hüttler-Hans Ernst Weidinger (ed), Hollitzer, 2014, s. 566.

⁴⁰⁶ Yıldız, a.g.m., s. 566-574.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ELÇİLİK SONRASI DÖNEM

3.1. SÂBIK ELÇİNİN YENİ GÖREVLERİ (1797-1824)

Bu bölümde, elçilik geçmişi olan bir bürokratin yurda dönmesinin ardından tecrübelerini iş ve çevresine aktarabilme kabiliyeti üzerinde durulacaktır. Buradan hareketle aktardığı bir tecrübe var ise bunu nasıl yaptığına açıklık getirilecektir. Ayrıca Osmanlı katiplerinin sık aralıklarla değişen görevleri ve bir göreve getirilirken neyin göz önünde tutulduğu da bölüm içinde yer alan meseleler arasındadır. Elçilik görevinin ardından 53 yaşlarında İstanbul'a dönen Yusuf Âgâh, yaş almış ve tecrübe görmüş bir bürokrat olarak dönemin hizipleşmeleri içerisindeki yerine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Ardından muhallefâtı ortaya çıkarılarak nasıl elde ettiği ve kendisi vefat ettikten sonra kimlere ya da nerelere aktarıldığı incelenecektir. 30 yaşında başladığı katiplik kariyerinde nişancılık gibi büyük görevleri sıgdıran Âgâh Efendi'nin 80 yaşına kadar süren hayatı boyunca olaylara bakışı, meslek anlayışı, karakteri kaynaklar el verdiği ölçüde tartışılacaktır.

3 yılı aşkın görevinin ardından İstanbul'a geri çağırılan Yusuf Âgâh Efendi, 19 Temmuz 1797 senesinde kral III. George ve kraliçe ile görüştü.⁴⁰⁷ İngiliz hükümeti, yabancı bürokratlara vermiş olduğu 1000 sterlin değerinde bir meblağı, Yusuf Âgâh Efendi'ye vermiştir.⁴⁰⁸ 27 Temmuz 1797 günü yola çıkan elçi ve maiyeti, 14-15 Eylül civarında İstanbul'a varmıştır.⁴⁰⁹ 11 Mart 1799 günü kendisine yeniçeri kitabeti tevcih edilen Yusuf Âgâh, bu görevi yaklaşık bir sene icra ederek 1 Mart 1800 senesinde azledilmiştir.⁴¹⁰ 1 Mart 1800 senesinde anbarlar emaneti görevine devam eden Yusuf Âgâh Efendi için yeni bir teklif gelmiştir. Yeniçeri katipliği olan bu görev için Âgâh Efendi ile birlikte Arpa Emni sâbık Memiş Efendi de düşünülmüştür. Lakin kitabet

⁴⁰⁷ *The Times*, 20 July 1797.

⁴⁰⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 155.

⁴⁰⁹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 157.

⁴¹⁰ BOA, A. RSK. d. 1623/20, 19.10.1217/12 Şubat 1803; Ahmet Vasıf Efendi, s. 342.

görevinin eskiden beri süregelen haftanın iki günü kitabet konağının açılması ve mekânda ‘kalem odası’ tertip etmeleri ile burada kalınması da istendiği için Âgâh Efendi, bu göreve daha uygun bulunmuştur. III. Selim tevcihat kaydı olarak geçen bu kayıttın üst tarafına, “Âgâh olsun” yazarak seçimini yapmıştır.⁴¹¹

Bâb-ı Defterî (Defterdârlık) bir diğer ifade ile Maliye Dairesi olarak anılan kurum isminden de anlaşıldığı üzere Osmanlı’nın malî işlerinin yürütüldüğü birimdir. Defterdârlık müessesinin ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgiler olmasa da 14. yüzyılda kurulduğu ve 15. yüzyılda tamamen şekillendiği tahmin edilmektedir.⁴¹² Diğer yandan 18. yüzyılda teşkilatlanma açısından şubelere ayrılan kalemiye içerisinde Âgâh Efendi’nin de görev yaptığı büro, Başmuhasebe birimine bağlanarak farklı kalemleri bünyesine toplamıştır.⁴¹³ Âgâh Efendi, başmuhasebe kalemine bağlı olan birimlerden olan Matbah Emaneti’ne 18 Şubat 1801 senesinde görevlendirilmiştir.⁴¹⁴ Söz konusu birimde emin olarak görev yapan kimse hâcegân rütbesinde olmakla beraber kurumun gelir-giderlerinden sorumlu tutulmuş ve yıl sonlarında ise bir hesap dökümü çıkarmıştır.⁴¹⁵ Osmanlı maliyesinin en mühim kalemi olan başmuhasebe biriminde darbhane, matbah, tersane ve arpa eminliklerinin tutmuş olduğu îrâd, masraf ve mukâtaa kayıtlarını bünyesi altında toplamıştır.⁴¹⁶ Toplanan bu kayıtlar ise Rumeli Muhasebesi Kalemi aracılığı ile yönetilmiş ve hazineye bağlı kalemler arasında yer almıştır.⁴¹⁷

⁴¹¹ “...Mûlahaza olundukda Lala Mehmed Efendi ve hâlâ anbarlar emini Yusuf Âgâh Efendi ve arpa emini sabık Memiş Efendi kulları hatıra gelüp lakin kitâbet-i mezkûrun pek de mağrurun(mağdur?) taayyüşüne medar olur kabilden olmadığından başka yeniçeri kalemlusu haftada iki gün katib konağına gelüp kalem odası tertib eylemeleri bir mutad ve kadim cari olduğuna binaen Yeniçeri Katibi olanlar sahib-i daire ve sükna olmak lazımeden idüğü malum olan halattan ve muma ileyhimden Yusuf Âgâh Efendi bendeleri sahib-i daire olduğu vazihatten (?) olmağla bu surette kitabet merkumun gerek muma ileyhimden ve gerek sairiden hangi kullarına tevcihine irade-i seniyyeleri müteallik olur ise defter-i maruz-ı mezkurda açık bırakılan kitabet-i mezkure ol vechle doldurulmak iktizâ edeceği karin-i ilm-i âlileri buyruldukda emr u ferman...” BOA, HAT, 107/4238, 29.12.1220/20 Mart 1806.

⁴¹² Mübahat Kütükoğlu, “Defterdar”, *DİA*, c. 9, 1994, s. 95.

⁴¹³ *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792*, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, 2019, s. 38-40.

⁴¹⁴ “...Matbah Emaneti ile Yusuf Âgâh Efendi tecdid câh...” Vasıf Efendi, s. 527.

⁴¹⁵ Arif Bilgin, “Matbah-ı Amire”, *DİA*, c.28, Ankara, 2003, s. 118.

⁴¹⁶ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 346.

⁴¹⁷ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 266.

Matbah Eminliği görevinin tevcih olunduğu günün ertesinde Âgâh Efendi, donanma ve kara askeri için İngiltere Devleti'nden talep edildiği üzere gönderilen bin dokuz yüz on altı kantar peksimedinde gemilere yüklenerek getirilmesi ve ödemesini kayda geçmiştir.⁴¹⁸ İngiltere'nin Osmanlı askeri için yardım yapmasının sebebi ise 1798 senesinde Mısır'ı işgal eden Napolyon Bonapart'ın karşısında imzalamış olduğu ittifak anlaşmasıdır. Rusya, İngiltere ve Osmanlı'dan oluşan ittifakı kapsayan bu anlaşmaya göre Fransız tehdidine karşı Mora ve Arnavutluk sahilleri savunulacaktı.⁴¹⁹ Yapılan bu üçlü ittifaktan ayrı olarak Âgâh Efendi'nin eniştesi olan Fransa elçisi Moralı Seyyid Ali Efendi, Osmanlı adına Mısır'ın boşaltılmasını talep etmiştir.⁴²⁰ Bununla beraber yakın arkadaşı olan ve fikirlerine güvendiği aynı zamanda Âgâh Efendi'nin sır kâatibi olarak İngiltere'ye gitmiş olan Mahmud Raif Efendi'yi reisülküttap yapmıştır.⁴²¹

Reisülküttap Mahmud Raif Efendi'nin gayretleri ve İngiltere'yi arabulucu olarak araya sokması Fransızların Mısır'ı boşaltmasını sağlamıştır. Lakin bu noktada Osmanlı için yeni bir problem meydana gelmiştir. Mısır'ın boşalması ile oluşan iktidar boşluğu, Memlukler ve Osmanlılar arasında hizipleşmeleri ve siyasi çekişmeleri de tekrardan gündeme getirmiştir.⁴²² Bu sebeple, bölgede hakimiyeti elinde tutmak isteyen Osmanlı Devleti vergilerini toplamaya da devam etmiştir. Bu süreçte, Matbah Eminliği görevini sürdüren Yusuf Âgâh Efendi toplanan vergiler içerisinden Yafa İskelesi'ne gönderilmek üzere otuz bin kile buğdayı taşıyacak gemiyi kiralamakla görevlendirilmiştir.⁴²³ Ayrıca Matbâh-ı Âmire görevini icra ettiği dönemde kalyoncu masrafları için Kütahya Sancağından otuz bin kuruş tahsil etmiş lakin bunun yalnızca yirmi bin kuruşunu kullanarak kalan on bin kuruşun sancak dahilinde saklanmasını istemiştir. Kalan meblağ, 3 yıl saklanmış ardından 1803 senesinde Kütahya

⁴¹⁸ BOA, AE. SSLM. III. 220/12867, 11.11.1215/26.03.1801.

⁴¹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, c. 5, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 31.

⁴²⁰ Shaw, *Between Old and New*, s. 272.

⁴²¹ Shaw, *a.g.e.*, s. 273.

⁴²² Shaw, *a.g.e.*, s. 275.

⁴²³ "...zıkr olunan otuz bin kile şa'ır dahi tersâne-i âmire anbarlarından ve kapan vâridâtından tertib ve tesmim olunub Yusuf Âgâh Efendi ma'rifetiyle isticârı ferman buyrulan sefâine vaz' ve tehmilen..." BOA, AE. SSLM. III. 224/13076, 5.10.1215/19.2.1801.

Sancağından toplanmak istenmiştir. Diğer taraftan bu tahsilat Kütahya dahilinde yaşayan halkın fakirliği dolayısıyla pek mümkün olmamıştır.⁴²⁴

17 Ocak 1804 senesinde Tersâne-i Âmire Emâneti'nde görevine devam etmiştir.⁴²⁵ Tersane Emaneti görevinde iken yüksek meblağlara ihtiyacı olduğunu dile getiren bir arzuhal yazan Âgâh Efendi, kendinden önceki emirlere yapıldığı gibi kendisine de yeterli ödemelerin yapılmasının önemini vurgulamıştır. Bununla beraber önceki senelerden beri süregelen bir adet olan emirlerin muhallefatlarından bu ödeneklerin karşılanması istenmiştir. Söz konusu uygulama, mukâtaalardan elde edilen peşinat fazlasının sehimler halinde bölünerek “muaccele” denilen nakit karşılığında satılmasıdır.⁴²⁶ Âgâh Efendi ve önceki tersâne amirlerine yapılan ödenekler de mukâtaa peşinatlarından bölünmüş “sehimler” ile muaccele halinde yapılmıştır.⁴²⁷ Yapılan bu ödemeler dört yüz bin kuruş ile elli bin kuruş arasında değişmekle beraber Âgâh Efendi'ye üç yüz bin kuruş ödemenin yapılması istenmiştir.⁴²⁸

Osmanlı Devleti 18. yüzyılda tersanelerinde ıslahat çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalar neticesinde 1775 senesinde Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun kurulmuş, kullanılmayan on beş tersane faaliyete geçirilerek Osmanlı donanmasına modern tekniklere uygun olarak kırk beş gemi inşa edilmiştir.⁴²⁹ Dahası, İsveçli mühendislerin de desteğiyle yapılmış kârgir havuzun yanına yenisi yapılmıştır.⁴³⁰ Bu yeni havuzun inşa ve imar süreçlerini yöneten Yusuf Âgâh Efendi, burada çalıştırdığı işçiler için bin üç yüz seksen dört buçuk kuruş ödeme yapmıştır.⁴³¹ Havuzun diğer giderleri için ise bin yetmiş üç kuruşu aşan bir meblağın aylık olarak kendisine ödenmesini ve deftere kaydedilmesini istemiştir.⁴³² Bu havuzun inşası Sultan III.

⁴²⁴ BOA, C. SM, 32/1622, 11.02.1218/02.06.1803.

⁴²⁵ “...Tersâne-i ‘âmire Emâneti, Morali Yusuf Âgâh Efendi'ye tahvil...” Vâsıf Efendi, s. 843.

⁴²⁶ Mehmet Genç, “Esham”, *DİA*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 376-377.

⁴²⁷ BOA, C. BH, 220/10212, 26.12.1227/31.12.1812.

⁴²⁸ BOA, C. BH, 220/10212, 26.12.1227/31.12.1812.

⁴²⁹ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, s. 412; Beydilli, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun”, *DİA*, c. 31, Ankara 2020, s. 513-514.

⁴³⁰ a.g.y.

⁴³¹ BOA, C. BH, 210/9817, 03.07.1219/08.10.1804.

⁴³² BOA, C. BH, 219/10206, 15.10.1219/17.01.1805.

Selim nezdinde çok önemli görülmüş, işçilerin nöbet esnasında yahut çalışırken herhangi bir eşyayı zâyi etmeleri halinde katline sebep olacağı uyarısı yapılmıştır.⁴³³

Osmanlı Devleti 18. yüzyılda takındığı reformist tutumunu devletin etkin olduğu her sahada kullanması gerektiğine inanmıştır. III. Selim'in sürdürdüğü reformlar İmparatorluğun muzdarip olduğu sosyal gerilimleri, toplumsal eşitsizliği ve kaynaklar karşısında artan rekabeti derinleştirmiştir.⁴³⁴ "Riskli ama tutarsız" olarak görülen bu reformlar, özellikle Fransa'nın Mısır'ı işgali ile tetiklediği uluslararası çatışmalar içerisinde III. Selim'in reformları güç kaybetmeye başlamıştır.⁴³⁵ Dış politikada Babıali'nin Rusya karşısında savunmacı tavrı, III. Selim devrinin sonuna kadar sürmüştür. Bu sebeple, Rus yanlısı oldukları düşünülen Eflak-Boğdan voyvodaları Aleksandre İpsilanti ve Aleksandre Mavrozi azledildi ve yerlerine Fransız taraftarı kişiler getirilmiştir.⁴³⁶ Bu durum karşısında Rusya ve İngiltere'nin ağır baskısı ile yüzleşen Osmanlı Devleti geri adım atmak zorunda kalmıştır.⁴³⁷

III. Selim'in saltanatı taşra ve merkezde pek çok isyanı yaşamıştır. Bu isyanlardan sadece biri merkezde meydana gelmiş ve bu isyan sonucunda tahtın sahibi değişmiştir. 1805 yılından beri Nizâm-ı Cedîd askerleri ile yeniçeriler arasında artan gerginlik dönem içerisindeki çeşitli olaylar neticesinde kendisini hissettirmeye başlamıştır.⁴³⁸ Etkisini gittikçe arttırmaya başlayan gerginlik, 1807 senesinde yeniçerilere Nizâm-ı Cedîd üniforması giydirme ve onları bu orduya dahil etme söylentileri merkezdeki isyanın kıvılcımını çakmıştır.⁴³⁹ Elbette ki bu isyanın tek sebebi muhafazakarlık değil, III. Selim'in azalan meşruiyeti ile beraber devletin içinde yaşadığı buhranın kesif bir hal alarak güvensiz bir ortamı doğurmuş olmasıdır.⁴⁴⁰ İsyân Âgâh Efendi'nin elçilik sır katipliğini yapan Mahmud Raif Efendi'nin öldürülmesi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Netice olarak III. Selim tahttan indirilmiş yerine

⁴³³ Câbî Ömer Efendi, *Câbî Tarihi*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 48.

⁴³⁴ Aysel Yıldız, *Crisis and Rebellion in The Ottoman Empire The Downfall of a Sultan in The Age of Revolution*, I.B.Tauris, London, 2017, s. 6-7.

⁴³⁵ Aysel Yıldız, *Crisis and Rebellion in The Ottoman Empire*, s.7.

⁴³⁶ Yenidünya, *a.g.e.*, s. 150.

⁴³⁷ *a.g.y.*

⁴³⁸ Aysel Yıldız, "Kabakçı İsyanı ve III. Selim'in Katli", *III. Selim İki Asrın Dönemecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul, 2010, s. 228.

⁴³⁹ Aysel Yıldız, "Kabakçı İsyanı ve III. Selim'in Katli", s. 232.

⁴⁴⁰ *a.g.y.*

şehzadeliğinde kendisine çok şefkat gösterip yetiştirdiği IV. Mustafa (1779-1808) getirilmiştir.⁴⁴¹

III. Selim, 29 Mayıs 1807 Cuma günü Kabakçı İsyanı neticesinde tahttan indirilmiştir. IV. Mustafa'nın 14 ay sürecek olan saltanat yılları hem isyancılara hem topluma III. Selim dönemini aratmış, böylece devrik padişahın taraftarları Alemdar Mustafa Paşa etrafında toplanarak onu tekrar tahta çıkarmak istemiştir.⁴⁴² Lakin III. Selim'i tahta çıkarmak üzere saraya yapılan baskın neticesiz kalmış ve III. Selim öldürülmesi neticesinde, 28 Temmuz 1808 günü II. Mahmud tahta çıkmıştır.⁴⁴³ Âgâh Efendi, II. Mahmud saltanatının ilk dönemi olan yeniçeri ocağının kaldırılmasına (1826) kadarki süreçte maliye kaleminde çalışmıştır. III. Selim'in hal edilişinden bir ay sonra 10 Haziran 1807 Çarşamba günü Yusuf Âgâh Efendi'ye şıkkı sanîlik kâdimi vech üzere tevcih edilmiştir.⁴⁴⁴ İkinci defterdâr anlamına gelen şıkkı sanîlik on altıncı asrın ortalarında genişleyen toprakların idaresini sağlamak amacıyla kurulmuş, bu suretle hiyerarşik sıraya göre merkezde baş defterdarlık, Anadolu defterdarı ve şıkkı sanî defterdarı olmak üzere üç defterdarlık ihdas edilmiştir.⁴⁴⁵

Âgâh Efendi, seksen yıllık hayatı boyunca pek çok farklı göreve getirilmekle beraber kimi zaman aynı görevlere birkaç defa getirilmiştir. Ömrü boyunca değişkenlik gösteren görev pozisyonları Osmanlı'nın sıklıkla değişen mansıp ve görevlerinin de bir tezahürü olmuştur. Nitekim kendisi 4 Aralık 1807 günü tekrardan Tersâne Emâneti'nde görevlendirilmiştir.⁴⁴⁶ Bu görevinde de oldukça kısa bir süre zarfında bulunmuş ve 6 Ocak 1808 Çarşamba günü Rikâb Defterdârı Râgıb Efendi azledilerek yerine Tersâne Emîni olan Yusuf Âgâh Efendi getirilmiştir.⁴⁴⁷ Rikâb Defterdârı, serdâr-ı ekrem ile beraber sefere giden sadrazamın geride vekil olarak

⁴⁴¹ Kemal Beydilli, "III. Selim Aydınlanmış Hükümdar", *Osmanlı'da Devletlerarası İlişkiler Siyaset-Yaşam-Yenileşme*, c.1, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s. 290.

⁴⁴² Beydilli, "III. Selim Aydınlanmış Hükümdar", s. 292.

⁴⁴³ Kemal Beydilli, "II. Mahmud Yüzyılın Müceddidi (1808-1839)", *Osmanlı'da Devletlerarası İlişkiler Siyaset-Yaşam-Yenileşme*, c.1, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s. 299.

⁴⁴⁴ Asım Efendi, *Asım Efendi Tarihi*, c. 2, s. 855.

⁴⁴⁵ Mübahat Küçükoglu, "Defterdar", *DİA*, c. 9, İstanbul, 1994, s. 95; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 328.

⁴⁴⁶ Afyoncu, "Tevcihat", s. 147.

⁴⁴⁷ Asım Efendi, s. 1031.

bıraktığı kimsedir.⁴⁴⁸ Bu kişi cephede olan başdefterdarın vekili olarak merkezde rikâb ahkâm defterlerinin kaydını tutmuştur.⁴⁴⁹

Âgâh Efendi de bu görevi dört ay icra etmiş lakin bu görevin gerektirdiği karakteristik özelliklere sahip olmadığından azledilmiştir. 1 Mayıs 1808 Pazar gününe kadar Rikâb Defterdârı olan Yusuf Âgâh, becerikli ve işini doğru bir şekilde yapan (rast-girdâr) biri olmasına rağmen, aceleci ve dilinin çok keskin olması sebebiyle azledilmiştir. Onun yerine ise Defterdâr Emâneti'nde görev yapan ve yumuşak huylu başka bir ifade ile daha uyumlu ve orta yolu bulabilen olan küçük kardeşi Osman Efendi tayin edilmiştir.⁴⁵⁰

II. Mahmud döneminde kendinden önce gelen ve güç sahibi ayan ile derebeyliklerin çoğunlukla öldürülmesi merkezi otoriteyi sağlama yolunda etkili olmuştur.⁴⁵¹ Bununla beraber imparatorluğun 28 Mayıs 1812 tarihli Bükreş Antlaşmasına kadar Ruslarla savaşı devam etmiştir.⁴⁵² II. Mahmud ayanlar konusunda temkinli tavrını devam ettirmesinin yanında Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetini güçlü tutmak adına yardım almaktan çekinmemiştir. 4 Şubat 1810 senesinde Varna'ya ordu nazırı olarak görevlendirilen Yusuf Âgâh Efendi⁴⁵³, ordunun çeşitli ihtiyaçları ile ilgilenmiştir. Bergos⁴⁵⁴ Ayanı Çilesizzâde tarafından Varna'ya gönderilen bin üç yüz kantar peksimedi teslim almış ve Varna'nın muhasara edilerek Galata Burnu denilen yerdeki evleri yaktığını dile getirmiştir.⁴⁵⁵ Varna'ya erzak ve ihtiyaç sevkiyatından yavaşlıktan şikâyet edilmesi üzerine II. Mahmud bu göreve Yusuf Âgâh Efendi'yi tayin ederek beyaz üzerine yazdığı hattı hümayununda herhangi bir gevşeklik gösterilmemesi konusunda uyarmıştır.⁴⁵⁶ 66 yaşında bu göreve getirilen Yusuf Âgâh,

⁴⁴⁸ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 71.

⁴⁴⁹ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 373.

⁴⁵⁰ Asım Efendi, s. 1124.

⁴⁵¹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020, s. 112.

⁴⁵² Beydilli, "II. Mahmud Yüzyılın Müceddidi (1808-1839)", *a.g.e.*, s. 299-300.

⁴⁵³ "...Varna'da olan asâkir ta'yînâtı ve husûs-ı sâirelerine ve nüzul emini ve kasab başlarından nezâret ve idâresine Yusuf Âgâh Efendi'yi defterdâr nasb ve şimdi ilbâs-ı hil'at eyledikten sonra..." BOA, HAT, 473/23167, 29.12.1224/04.02.1810.

⁴⁵⁴ Bu yer Rumeli Eyaletlerinden Burgaz (Ahyolu Burgazı) olarak anılmaktadır. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017, s. 138.

⁴⁵⁵ BOA, HAT, 1005/42137, 20.05.1225/23.06.1810.

⁴⁵⁶ BOA, HAT, 473/23167, 29.12.1224/04.02.1810. Bir diğer hattı hümayunda ise padişah Varna'ya asker sevkiyatı yapıldığını ve zahire tertibine dikkat edilmesi konusunda uyarılmaktadır. "Varna'ya dahi asâkir-i külliye varmış üzere olmağla anın tertibine hâlel gelmesün." BOA, HAT, 977/41504, 13.06.1225/16 Temmuz 1810.

7 Mart 1811 tarihli yazdığı arzuhalde hasta ve iş görmeye muktedir olmadığından vazifeden affıyla İstanbul'a dönmeyi talep etmiştir.⁴⁵⁷

Belge 4 Âgâh Efendi'nin mührü⁴⁵⁸

Varna'dan İstanbul'a gelen Yusuf Âgâh, 19 Mart 1811 tarihinde sadrazam ve serdarıekrem huzurunda hilat giyerek sadaret kethüdalığına getirilmiştir.⁴⁵⁹ İstanbul'a gelmesinin ardından Varna yakınlarında Ahyolu'nda Haseki Sultan Camii'ne otuz tane cüz için dört yüz kuruş vakfetmiş ve hüccetinin baş muhasebeye kaydedilmesini istemiştir.⁴⁶⁰ Lakin yaşlılığına rağmen tekrar uzun süre İstanbul'da kalamamış bir senenin ardından Mora'ya teftiş amacıyla memur olarak tayin edilmiştir.

II. Mahmud döneminde iç ve dış hadiseleri etkilemekle beraber dönüştüren önemli isimlerden biri olan Hâlet Efendi (1760-1822)'nin nüfuzu öyle genişlemişti ki halk arasında “devlet kâhyası” olarak anılmaya başlamıştır.⁴⁶¹ Bu döneminin mühim hadiselerinden biri olan 1821 Yunan İsyanının başlangıcı 1812'lerde vuku bulan Tepedelenli Ali Paşa İsyanında rol oynayan Hâlet Efendi, devlet kademelerindeki

⁴⁵⁷ BOA, HAT, 981/41620, 11.02.1226/07.03.1811.

⁴⁵⁸ “Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Yusuf Âgâh Efendi” BOA, HAT, 717/34209, 27.02.1226/23.03.1811.

⁴⁵⁹ BOA, HAT, 717/34209, 27.02.1226/23.03.1811. “Mezbûr Yusuf Âgâh Ordu-yı Hümayûn'da Vezir Kethüdâsı oldu. Fi 28 SA sene 1226.” Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018, s. 152.

⁴⁶⁰ “Hüccet-i mezkûr baş muhâsebeye kayd olunmak için Dersââdet'e göndermesini efendi-i müşârun-ileyh kâtibi hâcegândan Ahmed Zeki Efendi'ye tenbîh etmiş olduğunu...” BOA. C. EV, 300/15269, 300/15269, 03.06.1226/25.06.1811.

⁴⁶¹ Abdülkadir Özcan, “Hâlet Efendi”, *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 250.

hizipleşmeleri kontrol eden bir bürokrattır.⁴⁶² Tepedelenli Ali Paşa'nın, II. Mahmud dönemine ulaşmış, taşranın nüfuz ve iktidar sahibi sayılı ayanlardan biri olarak, Osmanlı Devleti'nden bağımsız hareket etmesi Babıali'yi çeşitli önlemler almaya sevk etmiştir.⁴⁶³ Bununla beraber Ali Paşa'nın oğlu Mora Valisi Vezir Veli Paşa, Moralılar ve burada yaşayan Rumlar tarafından sayısız arzuhallerle merkeze şikayet edilmiştir.⁴⁶⁴ Artmakta olan huzursuzluğun önünü almak isteyen II. Mahmud şikayetlerin teftiş edilmesi amacıyla Yusuf Âgâh'ı Mora'ya memur etmiştir.⁴⁶⁵ Bu teftiş ve kargaşa ile geçen günlerin iyileştirilmesi adına "bakalım maslahat neye müncer olur"⁴⁶⁶ diyerek gönderilen Âgâh Efendi, Veli Paşa'nın fukaradan almış olduğu fazla paranın iadesi ve aldığı diğer rüşvetleri hususunda bir rapor yazmıştır.⁴⁶⁷

Âgâh Efendi'nin yazdığı raporlar ve Hâlet Efendi'nin kanaatleri neticesinde II. Mahmut Veli Paşa'yı azletmiş, İçelli Ahmet Paşa'yı yerine tayin etmiştir.⁴⁶⁸ Şânizâde'ye göre Rumların Veli Paşa'yı şikâyet etmesinin sebebi isyan hazırlıklarına engel olması idi.⁴⁶⁹ Nitekim Hâlet Efendi Tepedelenli'nin azledilme görüşüründe yalnız kalmış kendisi dışındaki vükela bu azlin Rumeli'de daha büyük sıkıntılar çıkaracağını düşünmüştür. Bu işin peşini bırakmayan Hâlet Efendi, 1820 Haziran'ında amacına ulaşmış ve Ali Paşa üzerine askeri güç sevk edilmiştir. Tepedelenli Ali Paşa isyanı ve yandaşlarının başlattığı isyan kıvılcımı gittikçe büyüyerek bütün Mora bölgesindeki isyancılara da cesaret vermiştir.⁴⁷⁰ Tripoliçe'de başlayan isyan haberleri İstanbul'a kadar gelmiş ve o esnada hapis altında tutulan Veli Paşa'nın yazıcısı Dimitri ile Âgâh Efendi arasında ilginç bir diyalog kaydedilmiştir. Bu konuşmaya göre Dimitri Babıali'yi isyanın büyümesi konusunda Âgâh Efendi'yi uyarmış ve gerekli mercilere

⁴⁶² Gabriel Remerand, *Tepedelenli Ali Paşa*, çev. Ali Kemal Aksüt, İstanbul, s. 9-19.

⁴⁶³ Süheyla Yenidünya, "Halet Efendi'nin Tepedelenli Ali Paşa İsyanındaki Rolü", *Uluslararası Balkan Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri*, Arnavutluk, 2010, s. 263.

⁴⁶⁴ *Şânizâde Tarihi*, s. 535.

⁴⁶⁵ "Bundan akdem Mora ahâlisinin saadetli Veliyyüddin Paşa hazretleri hakkında vâki istikâlarına mebnî rikâb-ı hümayûn cânîbine izzetli Yusuf Âgâh Efendi tahkik-i maddeye me'mur buyurularak Mora'ya gönderilmiş olmakdan nâşi efendi-i mûmâ-ileyh dahi muktezâ-yı me'muriyeti üzere Mora'ya vâsıl olarak madde-i istikânın sebebini lede'l-tahkik ol-babda ahâli tarafından tertib ve tastir olunan mahzar ve evrâk-ı sâireyi der-saadete göndermiş..." BOA, C. DH, 84/4187, 05.07.1227/15.07.1812.

⁴⁶⁶ "...mes'ûlleri karîn-i kabûl olmak esbâbına sa'y ü ihtimâm eylediklerinden: "Bakalım maslahat neye müncer olur" deyü kudemây-ı küberâ'-i ricâl-i Devlet-i 'aliyye'den Moravî Yûsuf Âgâh Efendi tahkik-i mâdde ve tevfiik-i mâ-beyn için Mora'ya ta'yîn olundu." *Şânî-zâde Tarihi*, s. 536.

⁴⁶⁷ BOA, C. DH, 211/10511, 15.11.1227/20.11.1812.

⁴⁶⁸ Yenidünya, *a.g.e.*, s. 239.

⁴⁶⁹ *Şânizâde Tarihi*, s. 534.

⁴⁷⁰ Yenidünya, *a.g.e.*, s. 280-290.

haber vermesini istemiştir. Lakin Âgâh Efendi Ali Paşa'yı sıradan bir asi olarak görmemiş aksine, Hâlet Efendi'ye karşı duranlar gibi onun nüfuz ve gücünü Osmanlı lehine kullanabileceğini düşünmüştür.⁴⁷¹ Önlemlerin netice vermemesi ve Ali Paşa'nın özerk davranması asi olarak görülmesine sebep olmuş ve devletin mali-idari-askeri kaynaklarını perde arkasından yöneten Hâlet Efendi, Ali Paşa'nın kovulmasında etkin rol oynamıştır.⁴⁷²

Âgâh Efendi, 1821 yılında patlak veren Rum İsyanı'nın sebebini Hâlet Efendi olarak görenler arasında olmuştur.⁴⁷³ Bu sebeple böyle düşünen diğer kişiler gibi Hâlet Efendi'nin gazabına da maruz kalmıştır. II. Mahmud'un azletmekte dahi uzun süreler düşünüp tereddüt ettiği Hâlet Efendi, çok güvendiği yeniçerilerin şikâyeti üzerine azledilmiştir. Hâlet Efendi'nin azli ve ölümünün ardından yandaşlarının olduğu devlet kadroları da değişmiştir. Bu süreçte Yusuf Âgâh Efendi vefatının öncesinde matbah eminliğine tekrar tayin edilmiştir.⁴⁷⁴ Yusuf Âgâh Efendi'nin özellikle yaşlı ve hasta olduğunu belirtmesine rağmen merkezden uzak yerlere atanıyor olması Hâlet Efendi'ye olan muhalefetinden kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Yusuf Âgâh, Veli Paşa hakkındaki şikayetleri teftişten dönmesinin ardından tekrardan merkezden uzakta bir göreve surre eminliğine atanmıştır. Zaten Hâlet Efendi'nin, Yusuf Âgâh'ın kardeşi Osman Efendi'ye olan kindar tavrı da dönem içerisinde çoğu kimse tarafından dile getirilmiştir.⁴⁷⁵

Yusuf Âgâh Efendi'nin elçilik tecrübelerini en iyi yansıttığı görevi Surre Eminliği yaptığı süreç olması kuvvetle muhtemeldir. Bu görev esnasında padişah tarafından yazılmış olan nâme-i hümayûn, sûre keseleri ve surre defterleri sûre eminine teslim edilmiş ardından, develerle katile halinde uğurlanmıştır.⁴⁷⁶ Müneccimbaşının önerdiği tarih olan 1 Temmuz 1813 günü İstanbul'dan surre emini olarak⁴⁷⁷ hac kafilesinin başında duran Âgâh Efendi henüz 69 yaşındadır. 12 Temmuz 1813 günü hazırlıklar başlamış ve "Çamluca" isminde bir gemi ile Üsküdar'a gelerek

⁴⁷¹ Âgâh Efendi, yakın zamanda Mora'dan dönmesinin de verdiği öngörü ile bu gibi isyanların imparatorluk nezdinde daha çok artacağını da dile getirmiştir. BOA, HAT, 1263/48908, 29.12.1234/19.10.1819.

⁴⁷² Yenidünya, "Halet Efendi'nin Tepedelenli Ali Paşa İsyanındaki Rolü", s. 265.

⁴⁷³ BOA, HAT, 1263/48908, 29.12.1234/19.10.1819.

⁴⁷⁴ Yenidünya, *a.g.e.*, s. 351-352.

⁴⁷⁵ Yenidünya, *a.g.e.*, s. 46.

⁴⁷⁶ Tufan Buzpınar, "Surre", *DİA*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 568.

⁴⁷⁷ BOA, HAT, 281/16721, 29.12.1223/15.02.1809; Câbî Efendi, s. 991.

İbrahim Ağa Çayırı'nda çadırlarında hareket vaktine kadar ikamet etmiştir.⁴⁷⁸ 24 Temmuz 1813 gününde hazırlıklar tamamlanarak sûrre alayının yola çıkma töreni başlamıştır.⁴⁷⁹ Bu tören esnasında ihtiyaç sahiplerine pilav-zerde dağıtılmış, Ayrılık Çeşmesi'nde toplanan kalabalıkların taşıdığı, Söğütlüçayır taraflarına kadar ilerlediği anlatılmıştır.⁴⁸⁰ Söz konusu izdiham içerisinde saray erkanı ve kadın ile erkekleri ayırmak oldukça güç olmuş, lakin nihayetinde dua tamamlanarak buradan kafil yolduğu uğurlanmıştır.⁴⁸¹

Âgâh Efendi hac topraklarından dönmesinin ardından Mekke Şerifi Yahya'dan nâme ve hediyeler ile İran elçisinden getirdiği nâmeler bir arada kaydedilmiştir.⁴⁸² Bu görevinin ardından İstanbul'a dönen Yusuf Âgâh Efendi, 27 Ocak 1814 günü Beşiktaş Sahil Sarayı bina eminliğinde görevlendirilmiştir.⁴⁸³ Beşiktaş Sahil Sarayı⁴⁸⁴ tamirinden sorumlu olan Yusuf Âgâh Efendi, bu esnada kendi sahil sarayının tamiratını da tamamlamıştır.⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ Câbî Efendi, s. 995.

⁴⁷⁹ Câbî Efendi, s. 997.

⁴⁸⁰ a.g.y.

⁴⁸¹ a.g.y.

⁴⁸² BOA, HAT, 299/17783, 29.12.1227/03.01.1813.

⁴⁸³ BOA, TS.MA.e, 1266/30, 05.02.1229/27.01.1814.

⁴⁸⁴ Bu saray en büyük saray yerleşimleri olarak uzun yıllar kullanılmasının ardından Sultan Abdülmecid tarafından ahşap ve kullanışsız olması gerekçesi ile 1843 senesinde yıktırılarak yerine Dolmabahçe Sarayı inşa edildi. Tülay Artan, "Beşiktaş Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1994, s. 171-173.

⁴⁸⁵ BOA, HAT, 276/16234, 29.12.1235/07.10.1820.

Resim 13 Beşiktaş Sahilsarayı'nı gösteren bir gravür⁴⁸⁶

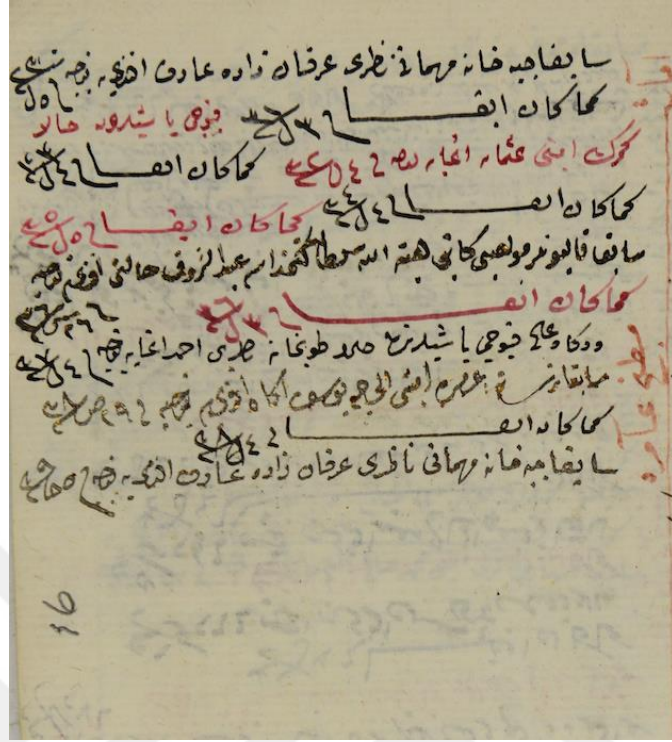
20 Eylül 1814 günü Âgâh Efendi'ye yüksek bir görev olan nişancılık tevdi edilmiştir.⁴⁸⁷ Ömrünün son on yılında yoğun ve meşakkatli görevlere getirilen Âgâh Efendi, hem uzun geçmişinden gelen tecrübesi hem iş bitiriciliği sayesinde farklı kulvardaki görevlere de getirilmiştir. Nişancılık görevinin ardından 12 Temmuz 1817 günü sadaret-i uzmâ kethüdalığına memur olmuş iki sene bu görevin ardından 31 Mart 1819'da tekrar nişancılık ile tevcih olunmuştur.⁴⁸⁸ Vefatına yakın dönemde tersane emanetine ve son olarak matbah emanetine getirilmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Antoine Ignace Melling (1763-1831) tarafından yapılmıştır.

⁴⁸⁷ "...Şevvâl-i mükerremiñ beşinci isneyn günü (5 Şevvâl 1229) çavuş-başılık, sâbık Re'isülküttâb-ı Rikâb Mustafa Mazhar Efendiye; Teşrifâtılık, sâbık Arabacılar Kâtibi Mustafa Münîf Efendi'ye; Nişancılık, Surre-i hümayûn Emîni-yi sâbık el-Hâc Yûsuf Âgâh Efendi'ye tevcih..." Şânîzâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Tarihi*, c. 1, haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, s. 674.

⁴⁸⁸ BOA, A. RSK, 1698; Sadaret kethüdalığı ekseriyetler ağayan zümresinde seçilmiş lakin 18. yüzyılın ardından kalem erbablari arasından da bu göreve atanan kişiler vardır. Ağayan zümresini Enderunda yetişmiş ve saray ile saray dışında çeşitli görevler almış kişiler oluşturmaktadır. Ayrıca bu sınıf sadrazam konağında veya ileri gelen devlet adamlarının saraylarında ağavat sınıfları oluşmuştur. Âgâh Efendi'nin nişancılığa getirildiği dönemde kişinin atanacağı işe vâkıf olmasından ziyade her türlü işi bilmesi ve kalemiyenin farklı ofislerinde yoğrulması beklenmekteydi. Muzaffer Doğan, *Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s. 38-39.

⁴⁸⁹ BOA, A. RSK, 1698. Esad Efendi vefatına yakın dönemde matbah emini olan Âgâh Efendi'nin atanma haberine birçok kereler bu göreve getirilmiş olan şeklinde tarif etmiştir. "*Matbah Emâneti*,

Belge 5 Yusuf Âgâh Efendi'nin son görevinin ruus defterindeki bir kaydı⁴⁹⁰

Âgâh Efendi 80 yıllık ömrü boyunca Hâlet Efendi gibi kimseler göz önüne alındığında çevresindeki hizipleşmelerden uzak bir yaşam sürmüştür. Maliye kaleminde yetişen bir bürokrat olarak hayatına dair bilgiler oldukça kısıtlı olsa dahi Osmanlı Devleti'nin farklı alanlarda yaşadığı kriz ve tikanıklıkların çözümünde önemli roller oynamıştır. Gerek elçilik dönemi gerek sonraki süreçte verdiği tavsiyelerle farklı alanların gelişimine ön ayak olmuştur. Bununla beraber İngiltere'den dönmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin özellikle ayanlar sebebiyle düştüğü sıkıntılı hallerin tespitini doğru yapabilmiş, bu doğrultuda mal varlığını sarf etmiştir. Elçilik tecrübelerini aktarma imkânını sunan surre eminliği görevinde başarılı olmuş ve yalnızca Mekke-Medine değil güzergâh üzerinde olan İran ile de temaslar kurmuştur. Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanının farklı yerlere sıçrayacağı hususundaki haklı fikirleri Mora ve Varna gibi gittiği bölgeleri doğru analiz etmesinin de bir göstergesi olmuştur. Nitekim II. Mahmud döneminde Sırp İsyanı, bağımsızlıkla

menâsıb-ı 'âliyyede istihdâmı merâtib-i kerrâta varmış olan Yûsuf Âgâh Efendi'ye ihâle olundu." Sahhaflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle)* 1237-1241 / 1821-1826, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000, s. 141.

⁴⁹⁰ "...sâbıkâ tersâne-i âmire emîni El-hâc Yusuf Âgâh Efendi'ye tevcih. 29 S 1238. Kemâkân ibka, 4 L 1238/ 5 C 1239." BOA, A. RSK, 1698.

sonuçlanan bir Yunan İsyanı, Mehmed Ali Paşa İsyanı gibi pek çok iç ve dış karışıklık baş göstermiş, imparatorluğun bu yolda gelişmiş tekniklerle önlemler alması gerekmiştir.⁴⁹¹

3.2. VEFATI

Yusuf Âgâh Efendi, çiroz (siroz) hastalığı sebebiyle 6 Eylül 1823 günü gece on iki gibi vefat etmiştir.⁴⁹² Âgâh Efendi'nin vefatı ile alakalı ayrıntılı bilgiyi, Esad Efendi *Tarih*'inde açıklamıştır. Âgâh Efendi'nin Moravî Süleyman Penah'ın oğlu olduğunu zikrederek başladığı bu bölümde küçük kardeşi Osman Efendi ile beraber babası sayesinde çeşitli ilim ve sanatı öğrendiği anlatılmıştır.⁴⁹³ Babası sayesinde iyi bir eğitim alan Âgâh Efendi, aynı zamanda babasından güzel bir karakter ve huyun inceliklerini de öğrenmiştir. Bununla beraber Esad Efendi, Âgâh Efendi'nin getirildiği görevleri sıralamış, matbah eminliğini yaşlılık ve hastalığından dolayı kendisi için daha kolay geldiğini söylemiştir. Bir buçuk sene sonra görevden affını rica etmiş ve hanesinde dinlenmek istemiştir.⁴⁹⁴ Ardından ömrü daha fazla vefa etmemiş ve Şehzade Sultan Mehmed türbesi haziresi içerisine defnedilmiştir.⁴⁹⁵

Yusuf Âgâh Efendi'nin karakteristik özelliklerinden de bahseden Esad Efendi, onu çabuk sinirlenen, bazı durumlarda kalp kırıcı konuşan lakin yaptığı hayırlarla tanınmış güvenilir ve defalarca farklı görevlere getirilen bir kimse olarak tarif etmiştir.⁴⁹⁶ Bununla beraber getirildiği görevlerde zarar görse dahi mal biriktirmeyip, arkasında bıraktığı zenginliği hazineye bırakmasıyla gözü tok ve fazlasına tamah

⁴⁹¹ Ali Akyıldız, "II. Mahmud Döneminde Merkez İdaresinde Yapılan Düzenlemeler", *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul, 2010, s. 63.

⁴⁹² "Matbah-ı âmire emini Yusuf Âgâh Efendi kulları çiruz(?) hasta ve nâmizac olup bu gece saat on ikide iken irtihâl-i dâr-ı bekâ etmiş olduğu haberi şimdi Bâb-ı âlîye vürûd etmekle..." BOA, HAT, 474/23230, 29.12.1238/6 Eylül 1823.

⁴⁹³ "...altmış dokuzda vâlidî ve birâder-i kihteri Osman Efendi ile ma'an vechetü'l-âmâl-i erbâb-ı ikbâl ve kıbletü'l-ikbâl-i ashâb-ı istihâl olan Belde-i tayyibe-i Kostantîniyye'ye hatt-ı rihâl ve vâlidinin hacr u terbiyesinde medâr-ı imtiyâz-ı insâniyyet olan kâbilü'l-ilm'e sanatü'l-kitâbe mertebesine ittisâl eyledikde..." Esad Efendi, s. 273.

⁴⁹⁴ Esad Efendi, s. 274.

⁴⁹⁵ a.g.y.

⁴⁹⁶ "Sâhibü't-terceme hiddet-i mizâcla mevsûf ve dil-şikenlikle maruf, bâzâr-gâh-ı ahz u itâda dekâyık-ı merâtib-i kerrâta âgâh, sıdk-ı kavlle meşhûr, hayr-hâh-ı Devlet-i aliyye bir merd-i mütemen ü gayûr olup, üslûb-i inşası kadr-müşterek ve ulûm-ı Arabiyyeye intisâbı, vâreste-i rey ü şekk idi." a.g.y.

etmeyen biri olarak da görülmüştür.⁴⁹⁷ III. Selim'in yakın iş birlikçisi olmasının yanında Üsküdar'daki Kadiri tekkesinin himayesi ile de tanınmıştır.⁴⁹⁸

Resim 14 Yusuf Âgâh Efendi'nin mezar taşı ve şahidesi

3.3. MAL VARLIĞI VE VAKFİYESİ

18. yüzyılda bir bürokratin mal varlığını nasıl elde ettiği ve bu menkul-gayrimenkulleri nasıl yönettiği Osmanlı tarihçilerinin hâlâ sorduğu sorular arasında yer almaktadır. Tereke defterlerinden veya muhalefat kayıtlarından çıkarılan bu mal varlıkları sahip olan kişi hakkında fikir yürütmemizi sağlayan önemli verilerdir. Osmanlı mülkiyet yapısı günümüzden farklı olmakla beraber özel mülkiyetler her zaman zenginliği ifade etmemektedir.⁴⁹⁹ Bunun yanında miras yoluyla nesillere intikal eden mal ve mülkler terekelerde her zaman kaydı tutulmayan verileri göstermektedir.⁵⁰⁰ Âgâh Efendi'nin de tereke defterlerinde kaydedilmiş toplu bir mal

⁴⁹⁷ "...Saadet-i tâli'i şol rütbede idi ki, memur olduğu bazı hidemâtda intifâ değil, zarar-ı küllî derkâr iken bunlara bâis-i servet ü yesâr ve hatta hin-i intikalinde nukûd ve taraf-ı kütübden başka senevî bin kîseden mütecaviz irâdî zuhûr eylediği, gınâsına şâhid âfitâb-ı envârdır." a.g.y.

⁴⁹⁸ Tülay Artan, "Eighteenth Century Ottoman Princesses as Collectors Chinese and European Porcelains in the Topkapı Palace Museum", *Globalizing Cultures: Art and Mobility in The Eighteenth Century*, C. 39, 2010, s. 137.

⁴⁹⁹ M. Bedrettin Toprak, *Osmanlı İstanbul'unda Demografi, Servet ve Eşitsizlik: 18. Yüzyıl Tereke Defterlerinden Bir Analiz*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022, s. 24.

⁵⁰⁰ a.g.y.

varlığına ulaşılmasa da Osmanlı Arşivi'nde yer alan farklı tasnif ve kataloglarda kendisine intikal eden yahut mukataa suretiyle elinde tuttuğu mülkler yer almaktadır. Bu başlık altında ise Âgâh Efendi'nin ölümünün ardından elimize ulaşan belgeler üzerinden sahibi olduğu mülkler ortaya çıkarılacaktır. Ortaya çıkan bu veri ışığında Osmanlı için geçiş sürecinde yaşayan bir bürokratin servet yönetimi ve sosyo-ekonomik durumu incelenecektir.

Osmanlı toprak sistemi içerisinde aynî olarak toplanmakta olan vergileri nakdî halde imparatorluk hazinesine aktaran iltizam sistemi, toprağı belli bir süre zarfında kiralayan mültezimlerin Osmanlı Devleti'ne önceden karar verdiği miktara göre vergileri nakdî olarak ödemesidir.⁵⁰¹ Bu sistem içerisinde mültezimler, müzayede yoluyla sahibi olduğu mukataayı, kendi kâr paylarını ayırdıktan sonra devlete yıllık olarak belli bir meblağ üzerine mutabık kalarak kiralamıştır.⁵⁰² İltizam usulü sayesinde devlet sistemi, daha çok masraf ve külfet gerektiren bir mâlî teşkilata gerek kalmadan, ekseriyetle aynî toplanmakta olan vergileri, nakit ödenmesi uygun görülen bütçe harcamaları ile birleştirerek nispeten daha esnek bir sistemi benimsemiştir. 17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı'da etkin olan iltizam sistemi, bu yüzyılın ardından büyüyen merkezî devlet yapısı ile beraber gerek bürokrasi gerek ordunun ihtiyaçları için sarf edilen giderlerin artmasıyla ihtiyaçlara da cevap veremez olmuştur.⁵⁰³

Osmanlı Devleti'nin artan iç ve dış giderleri ile beraber vergi sistemi de daha farklı bir şekle evrilmiştir. Devletin ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsenen "malikâne sistemi", sürekli değişen mültezimlerin daha fazla kâr sağlamak amacıyla yozlaştırdığı vergi kaynağını canlandırma ve sistem içerisine devamlı kılmak üzere ihdas edilmiştir.⁵⁰⁴ Malikâne sistemi yalnızca iktisadî bir sistem yaratmamış, aynı zamanda toprağı hayat boyu elinde bulunduran bu kesim sahip olduğu imtiyazı babadan oğula geçirerek yeni bir toplumsal kesimin gelişmesine ön ayak olmuştur.⁵⁰⁵ Öte yandan nüfuzu ve sermayesi sayesinde girmiş olduğu müzayedeleri kazanmış olan lakin merkezdeki konumunu koruyan ve taşrada bulunan bu mukataalardaki vergilerle

⁵⁰¹ Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2013, s. 96-97.

⁵⁰² Genç, *a.g.e.*, s. 97.

⁵⁰³ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 135.

⁵⁰⁴ Genç, *a.g.e.*, s. 101.

⁵⁰⁵ Pamuk, *a.g.e.*, s. 149.

de çok ilgilenmeyen malikâne sahipleri ortaya çıkmıştır. Bu malikâne sahipleri, uhdelerinde bulunan mukâataaları parçalara bölerek iltizâm sistemini tekrar üretmiş ve “malikâneci hiyerarşisi” düzenini doğurmuştur.⁵⁰⁶

18. yüzyıl sonuna kadar halihazırda alınan vergileri korumaya çalışırken bunları çeşitlendirme amacıyla yeni vergi kalemleri kurulsa da genişleyen bu sistem içerisinde malikâne sahipleri giderek genişleyen rant zümrelerini de beraberinde getirmiştir.⁵⁰⁷ III. Selim’in tahta geçtiği buhranlı yıllarda Rusya’ya karşı alınmış olunan ağır hezimetin ertesinde Osmanlı maliyesi savaş tazminatını ve ordunun giderlerini karşılayamayacak kadar kötü duruma gelmiştir.⁵⁰⁸ Bu sebeple, imparatorluğun para akışına yeni yollar katmak amacıyla hazinenin iltizamları devlet kademelerince paylaşılmış, görevini yapmayan timar sahiplerinin ellerinden toprakları alınarak işletebilecek yeni kişilere verilmiştir.⁵⁰⁹

Devletin yeni mültezimleri hazineye de taze bir kaynak olmuş, 18. yüzyıl bürokratları da bu yollarla mülk sahipleri haline gelmiştir. Çoğunluğu bürokrat ve askerî sınıfa mensup olan bu yeni mukataa sahipleri, Osmanlı ekonomisinin merkantilist faaliyetlere katılımını da mümkün kılmıştır.⁵¹⁰ 18. yüzyılın reformist padişahı olan III. Selim, Nizâm-ı Cedîd ile, artık kârı büyük olan mukataaları malikâne sistemine dahil etmeyerek birer aracı olan malikâne sahiplerinin fazla edindiği rant payını hazineye aktarmayı amaçlamıştır.⁵¹¹ Burada öne çıkan bir husus da Osmanlı’da malikanenin hukuki ve fiili olarak özel mülkiyet çerçevesinde olmadığıdır. Dolayısıyla malikane sahibi sermayedarlar ekonomik bir işlevi değil askeri ve siyasi nitelikte kalmıştır.⁵¹²

Yusuf Âgâh Efendi’nin edindiği mülkleri ve mukataaları anlamak için III. Selim’in Nizâm-ı Cedîd ile getirmiş olduğu yeni sistemi de bilmek gerekir. III. Selim ile mali ayrıcalıklara gösterilen devlet müdahalesi ile başlayan bu süreç Osmanlı

⁵⁰⁶ Pamuk, *a.g.e.*, s. 150.

⁵⁰⁷ Mehmet Genç, “İltizam”, *DİA*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 157.

⁵⁰⁸ Ali Yayıcıoğlu, *Partners of The Empire The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford, 2016, s. 62.

⁵⁰⁹ Stanford Shaw, “The Nizam-ı Cedid Army”, *Studies in Ottoman and Turkish History Life With the Ottomans*, The Isis Press, İstanbul, 2000, s. 104.

⁵¹⁰ Genç, “İltizam”, s. 157.

⁵¹¹ Genç, “İltizam”, s. 157.

⁵¹² Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 27-28.

Devleti'nin sosyo-ekonomik örgütsel yetenekleri sayesinde yaşadığı bu ekonomik krizi atlmasına da yardımcı olmuştur.⁵¹³ Nitekim bu dönemde Îrâd-ı Cedîd ismiyle oluşturulan yeni hazine kısa süreliğine devredilen iltizam gelirlerini kontrol etmiş ve bu kısa süreli mültezimlerin bir ucunu da Yusuf Âgâh'ın mensubu olduğu orta üst tabaka askerî zümre tutmuştur.⁵¹⁴ Yusuf Âgâh Efendi, 14 Haziran 1823 günü başladığı Matbâh-ı Âmire Emâneti'ne 6 Şubat 1824 tarihli vefat gününe kadar devam etti.⁵¹⁵ Vefat etmesinin ardından üzerine kayıtlı olan her türlü eşya ve emvâlinin zabt edilmesi istenmiştir. Bununla beraber hane ve sahilhanesi mühürlenmiş ardından gerekli işlemlerin defterdar tarafından yapılması buyrulmuştur.⁵¹⁶ Bununla beraber hazinedarının kaydettiği otuz bir bin üç yüz elli dokuz kuruşun mirasçıları veya borçluları tarafından herhangi istenmediği eklenmiştir.⁵¹⁷ Söz konusu meblağın Darbhâne-i Âmire'de saklanması ve bir kısmının Sapanca gölü masrafları için harcanması padişah tarafından emredilmiştir.⁵¹⁸

Osmanlı iktisat sistemi içerisinde farklı mukâtaa türlerinin yanı sıra farklı vergi türleri de mukataa sahiplerince toplanmıştır. Bu sebeple mukataa sayıları binleri bulmuş, mukataa sahiplerinin topladıkları vergilerden ne kadarını hazineye ne kadarını kendilerine aldıklarının cevabı da kesin bir şekilde verilememiştir.⁵¹⁹ Âgâh Efendi'nin sahip olduğu mukâataaları merkezden ayrılmayarak, mültezim eliyle idare ettiği kaydedilmiştir.⁵²⁰ Buradaki mukâtaa ve ihtisaplarından sorumlu olduğu kişilerden biri olan Mültezim Yeşilbaşzâde Seyyid Mehmed Efendi'nin vefatıyla beraber zimmetinde kalan paranın eşyasından tahsil olunmuştur.⁵²¹ Bunun yanında Âgâh Efendi'nin sahip

⁵¹³ Ariel Salzmann, "An Ancien Regime Revisited: "Privatization" and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire", *Politics and Society*, c. XXI, sy. 4, 1993, s. 410.

⁵¹⁴ Genç, "İltizam", s. 157.

⁵¹⁵ Afyoncu, "Tevcihat", s. 148.

⁵¹⁶ "...müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin kâffe-i emvâl ve eşyâ ve nukûd ve zimemât ve sâir her nesi var ise cümlesinin cânib-i mirîden zabt ve tahrîri zımında hâne ve sahilhânesinin temhîri husûsu defterdâr efendi kullarına buyruldu..." BOA, HAT, 474/23230, 29.12.1238/6 Eylül 1823.

⁵¹⁷ "...Yusuf Âgâh Efendi kullarının zimmeti olub muktezâ-yı irâde-i seniyyeleri üzere hazinedârından ahz ve emâneten Hazine-i Âmirede hıfz olunan otuz bir bin üç yüz elli dokuz guruş ...olan fevtî kalfanın(?) gerek verese ve ashâb-ı düyûnı taraflarından bu ana kadar matlûb olunmadığını..." BOA, HAT, 1260/48754, 29.12.1228/23.12.1813.

⁵¹⁸ "...takrîr mücebince Sapanca gölü (?) masârifine tahsîs olunub Darbhâne-i Âmiremde hıfz oluna" BOA, HAT, 1260/48754, 29.12.1228/23.12.1813.

⁵¹⁹ Joseph E. Matuz, "Contributions to The Ottoman Institution of The İltizam", *The Journal of Ottoman Studies*, c. 11, İstanbul, 1991, s. 247-248.

⁵²⁰ BOA, Cevdet Maliye (C.ML.), 571/23393, 23.09.1199/20.07.1784.

⁵²¹ BOA, C.ML., 571/23393, 23.09.1199/20.07.1784.

olduğu mukâtaalar yalnızca zikredilenle kalmayarak Siroz civarına da yayılmıştır. Buradaki tütün arsalarından ve tütün vergisinden sorumlu olan Yusuf Âgâh Efendi, ailesine da hisse bırakmıştır.⁵²² Nitekim vefat eden torunu üzerinde kalan tütün gümrüğü faiz sehim senedleri toplanılarak hazineye aktarılmıştır.⁵²³ Osmanlı hazinesi içerisinde tütün vergisi, %1’lik bir orana tekabül etmekte ve tütün mukâtaası imparatorluğun hepsini kapsamak suretiyle on kadar mukataaya bölünmüştür.⁵²⁴ Bu mukâtaalardan birinin sahibi de Âgâh Efendi olabilir.

Âgâh Efendi’nin başta Mora’da olmak üzere çeşitli yerlerde çiftlik veya çiftlik hissesi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber Osmanlı toprak sisteminde 60 dönümden 1503 dönüme çıkan çiftlik arazileri timar sisteminin de ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür.⁵²⁵ Bu sisteme göre tarımsal üretimin kontrolü devlet, çiftçi ve toprak için çalışan sipahiler arasında bölünmüştür. 18. ve 19. yüzyılda çiftlikler toprak sahibinin veya bir temsilcisinin ikamet ettiği bir malikaneyi oluşturmuş ve değişen yeni ekonomik sistem içerisinde Avrupa pazarlarından talebin artmasıyla çiftlik alanları genişletilmiştir.⁵²⁶ Bu genişlemenin bir başka sebebi ise mali ve taşra idaresinde meydana gelen değişikliklerin yeni vergileri doğurmuş olmasıdır. Böylelikle çiftlik arazileri genişleyerek işletebilecek birine verilmiştir.⁵²⁷ Bir çiftlik arazisi sahip olan kişi, bir gelir kaynağı elde etmekle beraber genellikle üç yıl boyunca elinde tutabileceği araziye açık artırma yoluyla satabilirdi.

Âgâh Efendi’nin konağının yarısının kendisine ait olduğu zikredilmekle beraber farklı bölgelerde uhdesinde bulunan mülkleri kayıtlara geçmiştir. Bunlar arasında Vezneciler karşısında bir tane konak, Kuzguncuk’da Yahudi Mezarlığı karşısında 1 kıta bağ ve tarlası, Mora ve Tripoliçe’de çiftlik hisselerini uhdesi altında tutmuştur.⁵²⁸ Söz konusu mülkleri nasıl elde ettiği tam olarak bilinmese de bazıları

⁵²² BOA, C. ML, 778/31760, 17.08.1203/13.05.1789.

⁵²³ BOA, C. ML, 526/21545, 20.01.1230/30.04.1815.

⁵²⁴ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, c.2, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2022, s.99.

⁵²⁵ Halil İncalcık, “The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Landlords and Tenants”, *Turcica*, c.3, 1983, s. 106.

⁵²⁶ İncalcık, *The Emergence of Big Farms*, s. 115.

⁵²⁷ Halil İncalcık, “Military And Fiscal Transformation in The Ottoman Empire 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, s. 6, 1980, s. 327-328.

⁵²⁸ “Müteveffâ-yı mümâileyhin Kuzguncuk’da Yahudi Maşadlığı karşusunda derûnunda kürûmı bağıyla tarlası kıt’a: 1

satın alma, bazıları ise müsadere usulü ile kendisine geçmiş gözükmetedir. II. Mahmut yazdığı hatt-ı hümayûnda Âgâh Efendi'nin hayli yüklü servetinin çıkacağı ve ortaya çıkarılacak servetin tarafına iletilmesini istemiştir.⁵²⁹ Âgâh Efendi İskerlet namındaki bir zimmiden⁵³⁰ dört bin kuruşa almış olduğu hanesini vefat etmeden birkaç gün önce gelini Latif Hanım'a verdiği kaydedilse de hazineye tahsis olunmuştur.⁵³¹ Bununla beraber 177.749 kuruş akçe ve Baba Paşa Yalısı yakınlarında 20 Aralık 1812 Pazar günü yalısı döşenerek tamamlandığı rivayet edilmiştir.⁵³²

Âgâh Efendi'nin muhallefatından çıkan eşyalardan bazıları darphaneye aktarılmış ve miri hazineden sayılmıştır.⁵³³ Zimmet ve nakit varlığının belirlenmesi üzerine tutulan kayıtlarda konağında, mutfak havalelerinden akçeleri olmakla beraber bir tane elmas yüzük ile bir çift elmas küpe görülmüştür.⁵³⁴ Bununla beraber oğlu Seyyid Mustafa Necip uhdesinde olan mukataa ve malikane suretiyle pek çok mal varlığı kaydedilmiştir.⁵³⁵ Mustafa Necip Efendi'ye geçen Uşak mukataasından 14.968 faizli hissenin bir kısmı ile Sadrazam Ragip Paşa'nın kızından kalan arsanın hisseleri

Vâlîde Sultan Kethüdâsı esbâk müteveffâ Yusuf Ağa'nın Vakfı'na tasdim eylediği emlâkinde vakfını ba hatt-ı hümayûn fesh olunarak cânib-i mirîden menû olub Sultan Bayezid'de Vezneciler Kapısı ittisâlinde vâki' bir bâb kargir mülk hânında olarak cânib-i mirîden bâ mâlikâne aldığı odalarını: 8 Cezîre-i Mora'da Asenton Kasabası'na Hatimanezâde Çiftliklerinden sülûs hissesini Silivri Kasabası'na tâbi' Kara Sinan Nâhiyesi'ne tâbi' bir bâb çiftliklerden hissesini nısf

Mora'da Traboliçe Kazası'nda vâki' evvelâ da Kiraste Çiftliği'ne kıt'a: 1..." BOA, D. BŞM. MHF. d, 13622, 29.12.1280/05.06.1864.

⁵²⁹ "iş bu takrîrin manzûr-ı hümayûnum olmuştur. Müteveffâ-yı mûmâ-ileyh ashâb-ı servetten olmağla hayli şey çıkması me'mûl olunur. Kâffe-i emvâl ve eşyâsının cânib-i mirîden zabd ve tahrîri içün defterdâra tenbîh etmişsin. Mûmâ-ileyhin bu bâbda vâki' olacak inhâ ve istizâmı taraf-ı hümayûnuma arz oluna." BOA, HAT, 474/23230, 29.12.1238/06.09.1823.

⁵³⁰ Bu kişinin Âgâh Efendi zamanında yaşamış ve vefat etmiş olan Kalimakizâde Sarı Bey olma olasılığı çok yüksektir.

⁵³¹ BOA, D. BŞM. MHF. d, 13301, 29.12.1238/06.09.1823.

⁵³² Câbi Efendi, s. 930.

⁵³³ "...Müteveffâ Yusuf Âgâh Efendi'nin bâb-ı hümayûn hazinesinden darbhane-i 'amireye ve (...) olan mücevherâtı fûrûht olundukda icâb iden bahâsı darbhane-i 'amirede ber vech-i emânet cânib-i mirînin olmak üzere henüz i'ta olunmayub mahfuz olan: 38263" BOA, TS. MA. e, 1269/62, 01.05.1240/22.12.1824.

⁵³⁴ "...Tarafeyni Elmaslıca bir aded zümrüd yüzük ve bir çift elmas küpe rehin olmak ve beher kisesine mâhiye beşer gurus virilmek üzere olan Voyvodası(?) esbâk Mavruyani zimminin defteri Ralona Merdakyanya'nın ba-temessük zimmeti : 2000..." BOA, D. BŞM. MHF. d, 13301, 29.12.1238/06.09.1823.

⁵³⁵ "...Mukâta'at-ı mezkûre hissesi merkûme ol mikdar mu'acelât ile mumaileyhin ber-vechi mâlikâne bâ-berât-ı alişân uhdesinde olduğu Haremeyn-i şerîfeyn muhâsebesinde mukayyeddir fermân dervletlü sultânım hazretlerinin. Fi 9 Zilkade sene 1228..." "Sa'âdetlü atûfetlü Yusuf Âgâh Efendi hazretlerinin mahdûmu Mustafa Necip Efendinin uhdesinde ne makule mukâta'at ve eshâm vardır malikâne ve sihâm ruzmançesi ve Haremeyn muhasebesinden derkenâr olunmak fermân buyruldu..." BOA, C. ML, 171/7216, 09.11.1228/03.11.1813.

birleştirilerek Fatma Sultan, Saliha Sultan, Şah Sultan, ve Mihrimah Sultan'ın aylık gelirlerine eklenmiştir.⁵³⁶ Bununla beraber eşinin vefat etmesinin ardından Mora'nın Gastun Kazası'nda bulunan çiftliklerinin altıda bir hissesi iki çocuğuna geçmiştir.⁵³⁷ Karısının da mal varlığının olduğu buradan anlaşılmakla beraber zikredilen çiftlik haricinde olan Arkadya Kazası'nda yer alan çiftliklerin de darphaneye geçmesi kararlaştırılmıştır.⁵³⁸

Moralı Hatmanzâde Şemseddin Efendi'nin vefatının ardından geride kalan yetimlerinin çiftlik arazileri konusunda rahatsız edilmesi üzerine Âgâh Efendi tarafından bir arzuhal yazılmıştır. 1815 senesinde arzuhal yazan Yusuf Âgâh yetimlerin vasisi olarak anılmış ve söz konusu rahatsızlığın giderilmesini istemiştir. Bu durum onu Mora'nın çiftlik sahipleri arasında kılmasının yanında bu çiftlik sahipleri arasında sözünün de geçtiğinin bir göstergesi olarak okunabilir.⁵³⁹ Bununla beraber oğul Necip Efendi'nin vefatının ardından kayıtlara iki oğlu geçmiştir. Oğlunun vefat ettiği dönemde surre emini olan Âgâh'ın yanında bir torunu bulunmaktadır. Bununla beraber Necip Efendi vefat ettiği esnada Şam'da bulunmakta ve bir oğlunu da İstanbul'da bıraktığı kaydedilmektedir.⁵⁴⁰ Mütevaffa Necip Efendi'nin uhdesinde bulunan Hatmanzade çiftliklerinin hissesi ise kanunen yetimlerine devredilmiş, lakin Gördüs kazasında kayıtlı hissenin bir kısmı Darbhane'ye aktarılmıştır.⁵⁴¹

Yusuf Âgâh'ın edindiği mal varlığının bir karşılığı sayılabilecek bir vakfiyesi ve bir de camisi vardır. Vakfiyesi İngiltere elçisi iken 1795 senesinin Ekim ayında oluşturulmuştur.⁵⁴² Tripoliçe'de vakfettiği dükkan, hamam, değirmen ve bağ hisselerinin gelirlerini, kütüphane ile bitişiğinde yaptırdığı dersane görevlilerine ve

⁵³⁶ 14968 kuruş faizli hissesinin diğer bir kısmı ise Darphane-i Amire'ye aktararak başkasına satışı yasaklanmıştır. BOA, TS.MA.e, 1265/58, 06.12.1228/30.11.1813.

⁵³⁷ BOA, HAT, 277/16283, 29.12.1227/03.01.1813.

⁵³⁸ BOA, TS. MA. e, 1267/29, 15.12.1228/09.12.1813.

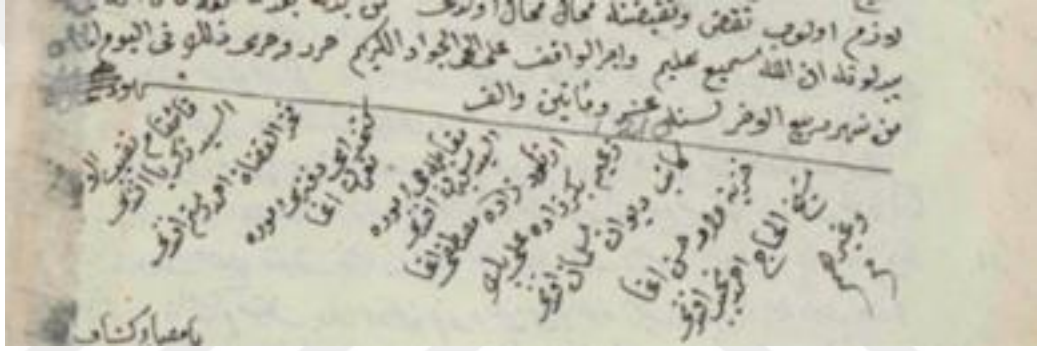
⁵³⁹ BOA, C. ADL, 2/92, 03.07.1230/11.06.1815.

⁵⁴⁰ "...Şam-ı şerifde dâr-ı bekâ eylediklerinden oğlu müteveffâ mûmâ-ileyh iki fakîr evlâdını terk idüp biri Dersaadet'de ve biri dahi efendi-i mûmâ-ileyh yanında olduğundan..." BOA, TS.MA.e, 1267/29, 15.12.1228/09.12.1813.

⁵⁴¹ "...vakf-ı hümayûnuma îrad olunmak üzere şimdilik darbhâne-i âmireme zabt oluna deyü hatt-ı hümayûn-ı şahane şeref-rîz-i sūdûr olmağla mantûk-ı münîf-i hatt-ı şerîf-i şahane üzere hisse-i mahlûlenin darbhâne-i âmireme zabt olunmak üzere sâdır olan ferman-ı ali mücebcince muhallefata kayd olunub darbhâne-i âmireme ilm u haberi dahi ferman buyrulmağın bu vechbile kayd olunub..." BOA, TS.MA.e, 1267/29, 15.12.1228/09.12.1813.

⁵⁴² İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 239.

kütüphane içine yaptırdığı çeşmenin su yolcusuna ödenmesini istemiştir.⁵⁴³ Bununla beraber yaptırmış olduğu camide belirli günlerde vaaz verilmesini şart koşturmuştur.⁵⁴⁴ Vakfettiği kütüphanedeki kitaplara özen gösterilmesini, taşraya kitap gönderilmemesini de vakfiyeye eklemiştir.⁵⁴⁵ Vakıfta müteveli olan kişilere kırk akçe tahsis edilmiş, kendisi hayatta olduğu müddetçe atanacak, kovulacak kimselerin tasarrufunun elinde olmasını kararlaştırmıştır.⁵⁴⁶ Kendisinin vefatının ardından ise en büyük oğluna ve diğer oğullarına şayet oğlu yok ise kızlarına ve kardeşlerine geçmesini eklemiştir.⁵⁴⁷

Belge 6 Âgâh Efendi'nin vakfiyesinin şahitleri⁵⁴⁸

Âgâh Efendi tarafından yapılmış olan bir diğer cami Kasımpaşa İskelesi'ndedir. İnşa ettirdiği bu caminin hatibinin işini iyi yapan liyakat sahibi biri olması hatib tayin olunan kişiye Âgâh Efendi'nin mukataalarının sümün hassından ödenmek üzere on akçe imamına ise günlük on iki akçe tayin edilmiştir.⁵⁴⁹ Mora'da

⁵⁴³ *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları, Vakfiyeler, Yunanistan*, ed. Halit Eren, IRCICA, İstanbul, 2017, s. 72.

⁵⁴⁴ "...müderrise dersiâmlık yevmiye kırk akçe verile ol dahi tedris ve neşr-i ulûma müdâvemet ve benim dahi müceddeden binâ ve ihyasına muvaffak olduğum câmi'-i şerîfde Cum'a günlerinde ve a'yâdda ve sair eyyâm-ı mübârekede kürsîde ümmet-i Muhammed'e vaz' ü nasihat eyleye..." Halit Eren, *a.g.e.*, s. 75.

⁵⁴⁵ "...Ve kütübhânedan taşra bir vech ile kitâb verilmeyip şart-ı kavî ola verirlerse mûcib-i azil ola. Ve eğer zâyî' olursa veren hâfız-ı kütübe tazmîn birle zâyî' olan kitâb yerine vaz' oluna." Eren, *a.g.e.*, s. 75; Erünsal, *a.g.e.*, s. 353.

⁵⁴⁶ "...Ve müctemi' olan vezâif-i mezkûre verildikten sonra fazla-i gallâta ve vakf-ı mezkûrun tevliyetine vâkıf-ı mûmâ-ileyh mutasarrıf olup hayâtında oldukça tebdil ve tağyîr ve taklîl ve teksîr ve istibdâli kerraten ba'de uhrâ yedimde ola." *a.g.e.*, s. 75.

⁵⁴⁷ *a.g.y.*

⁵⁴⁸ "Kaymakam-ı Nakîbüleşrâf Nazîf es-Seyyid Zekeriya Efendi, fahrü'l-kudât Ahmet Rüstem Efendi, Kethüdâ Defteri-i Mora Numan Ağa, Mukâbeleci-i Mora es-Seyyid Süleyman Efendi, ...zâde Mustafa Ağa, Zaim Bekirzâde Ali Bey, Kâtib-i dîvan Selman Efendi, Şeyh el-Hâc Ahmed Necib Efendi ve gayrihum." Vakıflar Genel Müdürlüğü, 629, s. 381.

⁵⁴⁹ BOA, C. EV, 157/7826, 05.05.1219/12.08.1804.

bulunan liman mukataasında malikane suretiyle tasarruf ettiği maldan görevli kişilerin için her ay hak ettikleri gelirin (günlük kırk beş akçe)⁵⁵⁰ ödenerek kaydedilmesi için izin alınmıştır.⁵⁵¹ İnşa ettirdiği bu cami için her sene kalyonlar için kullanılan zeytinyağı fazlası cami kandillerinde kullanmıştır.⁵⁵² Camiye hatip olarak bu işe ehil olarak görülen Hafız Ahmed Halife tayin edilmiştir.⁵⁵³ Günümüzde Kasımpaşa İskele Camii ya da Yusuf Ağa Camii olarak anılmaktadır. Bununla beraber Fatih Sultan Mehmed'in gemileri karadan yürütüp denize indirdiği yeri işaret eden bir bölümü bulunmaktadır. Bu sebeple Âgâh Efendi'nin burada bir cami yaptırdığı düşünülmektedir

⁵⁵⁰ BOA, C. EV, 345/17512, 16.05.1219/23.08.1804.

⁵⁵¹ BOA, C. EV, 204/10192, 29.07.1219/03.11.1804.

⁵⁵² BOA, C. EV, 204/10192, 29.07.1219/03.11.1804.

⁵⁵³ “Kasımpaşa İskeleyi’nde vâki’ tersâne-i âmire emini esbak Yusuf Âgâh Efendi câmi’-i şerîfinin hitâbeti mahlûl olmağla erbâb-ı istihkâkdan hâfız Ahmed halifeye sadaka buyrulmak ricasına vakf-ı mezbûrun ber veche meşrûda mütevellisi arz etmekle bâlâsı izn-i hümâyûnum olmuştur.” BOA, HAT, 1626/20, 20.12.1255/04.03.1840.

SONUÇ

İngiltere’de İlk Daimi Osmanlı Sefiri Yusuf Âgâh Efendi’nin Muhiti ve Osmanlı Bürokrasisindeki Yeri (1744-1824) isimli tezimizde Moralı Süleyman Penâh’ın oğlu Yusuf Âgâh Efendi’yi Osmanlı’nın ilk daimi elçisi, görev adamı, ara bulucu, diplomat ve bürokrat yapan etkenler incelenmiştir. Hayatının dönüm noktasını büyük elçi olarak atandığı Lonra’da geçirdiği üç yıl oluştursa da onu, bu göreve hazırlayan süreç ve hayatının geri kalanında devam ettirdiği kariyer serüveni onun yaşamına bütüncül olarak bakmamızı mümkün kılmıştır. Tam da bu sebeplerle 19. yüzyılın değişen ve dönüşen Osmanlı bürokrasisini hazırlayan süreçte ailesi, kendisi ve bıraktığı eserlerle Yusuf Âgâh’ı anlamak önemli bir yerde durmaktadır.

Âgâh Efendi, maliye bürolarında yetişmiş bir kâtip olmakla beraber bu çalışmada bürokrasi kalemlerindeki kariyeri ön plana çıkarılmıştır. 1755 senesinde henüz 11-12 yaşlarında ailesi ile beraber geldiği İstanbul’da eğitim hayatı başladığı düşünülmektedir. Rüşt yaşına ulaşmış bir erkek olarak ve kuvvetle ihtimal babasının da kalemiyenin saygın bürokratlarından olması hasebiyle 1774 senesinde ilk görevine atanmıştır. 1755-1774 seneleri arasındaki yaşamına dair bir bulgu bulunamamıştır. Lakin 1780 senesinde istinsah ettiği Okçuzâde’ye ait kırk ayet tefsiri onu tanıtan bir eser olabilir. İstinsah etmek üzere bir münşî olan Okçuzâde’nin eserini tercih etmesi de onun yetkinliğini ispat etme isteği olarak okunabilir. Ayrıca bu eserin başına babası Süleyman Penâh bir takriz yazmıştır. Bu takriz, Okçuzâde ve eserini övmenin yanında müstensih olan oğlu Âgâh’ın da bir takdimi olarak görülebilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda reform yapmanın güçlüğü yalnızca geleneksel veya muhafazakâr bir bakış açısından kaynaklanmamaktadır. Reformun hayata geçirilme süreci toplumun topyekûn dönüşmesinin gerekliliği ve Osmanlı toplum yapısı içerisindeki farklı gruplara çatışma alanı açmasıyla çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir.⁵⁵⁴ Âgâh Efendi tam da bu geçiş sürecinde yetişmiş bir kâtip olarak I.

⁵⁵⁴ Virginia Aksan, “Ottoman Political Writing 1768-1808”, *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts*, The ISIS Press, İstanbul, 2004, s. 43.

Abdülhamid (1774-1789), III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808) ve II. Mahmud (1808-1839) olmak üzere dört padişah dönemine tanıklık etmiştir. Döneminde pek çok bürokratin reformist görüşlerini kendisi de taşımıştır. Bu tez, Âgâh Efendi'nin değişen Osmanlı bürokrasisi içerisinde kariyer hayatının seyrine odaklanması sebebiyle seksen yıllık hayatının mesleki tarafı ele alınmıştır. İlk olarak Âgâh Efendi'nin aile yapısı incelenmiştir. Babasının himaye arayışları ve ıslahat görüşleriyle ön plana çıkan bir bürokrat oluşunun Âgâh üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ayrıca onu yetiştiren bölge olan Mora'nın kendisine olan etkisi ve meslek yaşamında Mora ile olan diplomatik veya kişisel bağları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

İkinci başlıkta Osmanlı'nın bir daimi elçiden neler beklediği, Âgâh Efendi'nin seçiminde ailesinin ve çevresinin etkisi tartışılmıştır. Bu iki soru ışığında gerek İngiliz elçisi Ainslie'nin gerek babası Süleyman Penâh'ın söz konusu seçime olumlu yansımaları görülmüştür. Bununla beraber elçi olarak İngiltere'ye gittiği senelerde defterdar olan kardeşinin de bu süreci kolaylaştırdığı söylenebilir. Bu bölüm, elçi ve maiyetine yapılan maaş ve diğer ödeneklere de odaklanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı'nın ilk defa yaşadığı bir ikamet elçiliği sürecine dair poliçe kayıtlarından bazıları bulunamamıştır. Ödenekler elçi maiyetinde olan birinin yazmış olduğu mektuba derkenar olarak düşülmüştür. Bununla beraber ilk defa Avrupa'ya yol, dil ve para birimini bilmediği bir yere giden elçi ve maiyeti sık sık arzuhal yazarak ek ücret talep etmiştir. Taleplerin nasıl karşılık bulduğuna da bölüm içerisinde cevap aranmıştır. Odaklanılan bir diğer konu, hediyeleşmenin ikili diplomatik ilişkilere olan katkısıdır. Bir nevi kültür alışverişi de olan hediyelerin İngiliz hükûmetine büyük bir tören eşliğinde verilmesi Osmanlı'nın temsiliyet gücünü de ortaya koymuştur.

Genç William Pitt hükûmeti, Osmanlı'nın kendilerine gönderdiği elçiyi ilk etapta hafife alsalar dahi⁵⁵⁵ hediyeleşme ve tören esnasında oluşan ortam ile beraber Âgâh İngiliz toplumu tarafından kabul almıştır. Görev süresince Osmanlı adet ve geleneklerini topluma yansıtmasıyla basında Osmanlı imajını da tanıtmıştır. Âgâh Efendi, asıl görevi olan diplomatik ilişkileri geliştirme yolunda dönemin krizlerinde

⁵⁵⁵ Virginia Aksan, "Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760–1830", *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts*, The ISIS Press, İstanbul, 2004, s. 113.

aktif rol almıştır. Âgâh Efendi'nin Ainslie'nin deyiimiyle *konuskan ve uyumlu* biri olması arabulucu yönünü de ortaya çıkarmıştır. Bunlar ışığında Yusuf Âgâh Efendi, kurmuş olduğu ilişkiler ve diyaloglar neticesinde Osmanlı'nın başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri ile olan ilişkilerini iyileştiren bir rol oynamıştır.

Gerek İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Grenville ile yaptığı görüşmeler, gerek *Havadisnâme-i İngiltere* eseri ile başkente gönderdiği takrirler ile görevini başarılı bir şekilde tamamlamıştır. Ardından İstanbul'a dönmüş ve kalemiye bürolarındaki görevlerine devam etmiştir. Âgâh Efendi'nin bu dönemde Hâlet Efendi ile ters düştüğü ve ıslahat fikirleri noktasında ortak paydada buluşsalar da Hâlet Efendi hizbinin içerisinde yer almamıştır. Nitekim kendisinin Hâlet Efendi'nin etkisinin sürdüğü dönemde merkezden uzak görevlere atandığı -yaşından dolayı yapamayacağını söylese de- görülmüştür. Âgâh Efendi bu dönem içerisinde yaşlılığın vermiş olduğu geçimsizlikten dolayı bazı vazifelerinden azledilmiştir. Diğer taraftan bu dönemde *ağayan* zümresi içerisinde seçilen sadaret kethüdalığına üç defa getirilmiştir. Bu zümre padişaha yakın kişilerden oluşmakla beraber Âgâh Efendi'nin, III. Selim'in olduğu gibi II. Mahmud'un da yakın bir işbirlikçisi olduğu söylenebilir.

Âgâh Efendi'nin babasından kalan mallarının yanında kendi mal varlığı da hakkında fikir yürütmemizi sağlamaktadır. Özellikle farklı bölgelerde sahip olduğu çiftlik arazilerini yönetmesi onun kurduğu bağlantıları da gün yüzüne çıkarmayı mümkün kılmıştır. Bu çiftliklerin bazılarını satın alma yoluyla bazılarını ise babasından devraldığı görülmüştür. Ayrıca Mora'da çiftlik arazileri konusunda yaşanan anlaşmazlıkları çözme noktasında kendisine başvurulması, nüfuz alanının genişliğini de ortaya çıkarmıştır. Sahip olduğu malların çoğu II. Mahmud emriyle Darphâne-i Âmire'ye devredilmiş ve bir kısım hisselerin torunlarına kaldığı tespit edilmiştir.

Yusuf Âgâh Efendi, kâtip zümresinin devlet kademelerinde yükseldiği ve reformist fikirlerin de öncüsü olduğu bir dönemde *açık fikirli* biri olarak tanımlanmıştır. Dönemin etki sahibi bürokratlarından olmasının yanında, mal-mülk sahibi olmasıyla da 19. yüzyılın mülkiyelilerini anlamamızı sağlamaktadır. Kendisinin çevresinde yetişen kişilerden başta Mahmud Râif Efendi gibi kişiler yine ıslah fikirleri ile ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Âgâh'ı ve çevresinde yetişen yeni kâtip görüşlerini anlamak, Osmanlı'nın modernleşme sürecinde olan adımlarını takip etmemizi

sağlayan yollardan biridir. Âgâh'ın görüşlerini yansıtan bir eseri olmasa dahi karşılaştığı bir isyan sırasında imparatorluk nezdinde karışıklıkların artacağını dile getirdiği yönündeki rivayetler onun, çevresinde olup biteni doğru analiz ettiğinin bir göstergesidir.

Çalışma içerisinde ön plana çıkarılan diğer bir husus, hâcegân sınıfının bürokrasi içerisindeki yükselişidir. 18. yüzyılda Osmanlı'nın nüfuz sahibi kişileri haline gelen bu kimseler devlet kademelerindeki varlıklarını güçlü bir şekilde ortaya koymuştur. Nitekim görevlilerin yüksek kademelere atanmadan önce bu sınıfa dahil edilme uygulaması ve mesleğin başında, tecrübesiz kimselerin doğrudan bu sınıfa alınmaması bunun bir göstergesidir. Yusuf Âgâh Efendi de hâcegân sınıfının alt kademelerindeki atamalardan başlayarak gelebileceği yüksek görevlerden biri olan nişancılığa yükseltilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma hem diplomat hem bürokrat olan Yusuf Âgâh Efendi'nin pek çok siyasi kriz ortamında ara bulucu bir yerde durduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda yalnızca Osmanlı-İngiltere ilişkilerini değil Osmanlı-Rusya ilişkilerine de katkı sunmuştur. Ek olarak Babıali ile Avrupa kıtası arasındaki bilgi akışını da özellikle yazmış olduğu eseri aracılığıyla gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Âgâh Efendi maiyetinde giden başta Mahmud Raif Efendi olmak üzere Mehmed Tahir Efendi gibi kişiler, Osmanlı Devleti'ne yeni bilgi akışının sağlanmasına katkı sunmuş ve devletin üst kademelerinde görevler alarak 19. yüzyıldaki dönüşüme ön ayak olmuştur.

Yusuf Âgâh Efendi'nin dönemin hizipleşmelerinin karşısında *görev adamı* olarak padişahın sadık bir yakını olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber özellikle Hâlet Efendi'nin nüfuzu karşısında yaşlı olmasına rağmen zorlu görevlere getirildiği görülmüştür. Miras, satın alma veya padişah tarafından geçici süreliğine işletilmek üzere kendisine verilen araziler ve çiftlikler ile bir Osmanlı katibinin serveti ortaya çıkarılmıştır. Âgâh Efendi'nin hayatına bakıldığında 18. yüzyılda devlet kadrolarında yükselen kâtiplerin aynı zamanda ekonomik olarak da güçlendiği dikkat çekmiştir. Tezimizde Osmanlı kalemiyesinden yükselerek önce diplomatlığı ardından bürokratlığı ile öne çıkan Âgâh Efendi'nin, değişen Osmanlı bürokrasisi içerisinde bir görev adamı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Diplomatlığında öne çıkan ara bulucu karakteri bürokratlığında yaşadığı olayları analiz edişi ve güvenilirliği sayesinde III.

Selim ve II. Mahmud ile yakınlık kurduğu ortaya çıkarılmıştır. Böylelikle bir Osmanlı bürokratının tecrübe ve deneyimden kaynaklı oluşan bilgisinin kendisine sağladığı avantajlı pozisyonun kariyer hayatına olan yansımaları aydınlatılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, EV. VKF., 25/5, 29.12.1200/23.10.1786.
BOA, A.DVNS.NHM.d., 9, 01.11.1208/31.05.1794.
BOA, A.DVNS.NHM.d., 9, 05.12.1208/04.07.1794.
BOA, A.RSK., 1919/63, 79.
BOA, A.RSK., 1698.
BOA, A.RSK.d., 1611.
BOA, A.RSK.d., 1623, 19.10.1217/12.02.1803.
BOA, A.RSK.d., 1623/20, 19.10.1217/12.02.1803.
BOA, AE.SMST.III., 70/5226, 29.12.1171/03.09.1758.
BOA, AE.SMST.III., 2/101, 08.12.1184/25.03.1771.
BOA, AE.SMST.IV., 17/1264, 29.05.1223/23.07.1808.
BOA, AE.SSLM.III., 72/4337, 20.12.1207/07.08.1793.
BOA, AE.SSLM.III., 224/13076, 5.10.1215/19.02.1801.
BOA, AE.SSLM.III., 81/4903, 22.10.1215/08.03.1801.
BOA, AE.SSLM.III., 220/12867, 11.11.1215/26.03.1801.
BOA, AE.SSLM.III., 81/4903, 29.12.1215/13.05.1811.
BOA, C.ADL., 2/92, 03.07.1230/11.06.1815.
BOA, C.BH., 201/9415, 07.01.1208/15.08.1793.
BOA, C.BH., 210/9817, 03.07.1219/08.10.1804.
BOA, C.BH., 219/10206, 15.10.1219/17.01.1805.
BOA, C.BH., 220/10212, 26.12.1227/31.12.1812.
BOA, C.BLD., 100/4984, 29.12.1204/09.09.1790.
BOA, C.BLD., 39/1948, 28.07.1205/02.04.1791.
BOA, C.DH., 299/14905 13.06.1211/14.11.1796.
BOA, C.DH., 84/4187, 05.07.1227/15.07.1812.
BOA, C.DH., 211/10511, 15.11.1227/20.11.1812.
BOA, C.DH., 66/3292, 29.12.1255/04.03.1840.

BOA, C.EV., 157/7826, 05.05.1219/12.08.1804.
BOA, C.EV., 345/17512, 16.05.1219/23.08.1804.
BOA, C.EV., 204/10192, 29.07.1219/03.11.1804.
BOA, C.EV., 300/15269, 03.06.1226/25.06.1811.
BOA, C.HR., 145/7213, 13.07.1188/19.09.1774.
BOA, C.HR., 95/4714, 29.12.1207/21.12.1793.
BOA, C.HR., 85/4550, 13.07.1208/14.02.1794.
BOA, C.HR., 102/5064, 25.07.1208/26.02.1794.
BOA, C.HR., 47/2307, 25.10.1208/26.05.1794.
BOA, C.HR., 176/8785, 26.02.1208/03.10.1794.
BOA, C.HR., 60/2963, 27.02.1208/04.10.1794.
BOA, C.HR., 32/1555, 07.12.1210/13.06.1796.
BOA, C.HR., 14905, 13.06.1211/14.11.1796.
BOA, C.ML., 734/31973, 02.02.1190/23.03.1776.
BOA, C.ML., 571/23393, 23.09.1199/20.07.1784.
BOA, C.ML., 778/31760, 17.08.1203/13.05.1789.
BOA, C.ML., 171/7216, 09.11.1228/03.11.1813.
BOA, C.ML., 526/21545, 20.01.1230/02.01.1815.
BOA, C.ML., 526/21545, 20.01.1230/30.04.1815.
BOA, C.SM., 128/6425, 29.12.1198/10.11.1784.
BOA, C.SM., 170/8510, 14.10.1197/12.09.1783.
BOA, C.SM., 32/1622, 11.02.1218/02.06.1803.
BOA, D.BŞM.d., 6133, 20.04.1217/20.08.1802.
BOA, D.BŞM.MHF.d, 13301, 29.12.1238/06.09.1823.
BOA, D.BŞM.MHF.d, 13622, 29.12.1280/05.06.1864.
BOA, HAT, 1451/64, 29.12.1200/23.10.1786.
BOA, HAT, 261/15090, 04.12.1207/13.07.1793.
BOA, HAT, 221/12332, 29.12.1207/07.08.1793.
BOA, HAT, 239/13387, 29.12.1207/07.08.1793.
BOA, HAT, 240/13401, 29.12.1207/07.08.1793.
BOA, HAT, 196/9784, 29.12.1208/28.07.1794.
BOA, HAT, 107/4238, 29.12.1220/20.03.1806.

BOA, HAT, 34/1681, 29.12.1221/09.03.1807.
BOA, HAT, 281/16721, 29.12.1223/15.02.1809.
BOA, HAT, 473/23167, 29.12.1224/04.02.1810.
BOA, HAT, 1005/42137, 20.05.1225/23.06.1810.
BOA, HAT, 977/41504, 13.06.1225/16.07.1810.
BOA, HAT, 981/41620, 11.02.1226/07.03.1811.
BOA, HAT, 717/34209, 27.02.1226/23.03.1811.
BOA, HAT, 277/16283, 29.12.1227/03.01.1813.
BOA, HAT, 299/17783, 29.12.1227/03.01.1813.
BOA, HAT, 1260/48754, 29.12.1228/23.12.1813.
BOA, HAT, 1263/48908, 29.12.1234/19.10.1819.
BOA, HAT, 276/16234, 29.12.1235/07.10.1820.
BOA, HAT, 474/23230, 29.12.1238/06.09.1823.
BOA, HAT, 1626/20, 20.12.1255/04.03.1840.
BOA, NMH.d., 9. Nr. V. 302.
BOA, TS.MA.e., 509/28, 11.04.1185/24.07.1771.
BOA, TS.MA.e., 255/47, 08.07.1209/29.01.1795.
BOA, TS.MA.e., 1267/82, 05.10.1209/25.04.1795.
BOA, TS.MA.e., 1265/58, 06.12.1228/30.11.1813.
BOA, TS.MA.e., 1267/29, 15.12.1228/09.12.1813.
BOA, TS.MA.e., 1266/30, 05.02.1229/27.01.1814.
BOA, TS.MA.e., 1269/62, 01.05.1240/22.12.1824.
VGM, 629, s. 381.

İngiliz Gazeteleri

Aris's Birmingham Gazette, 13 January 1794.
British Newspaper
Hampshire Chronicle, 27 January 1794.
Hampshire Chronicle, 21 January 1797.
Ipswich Journal, 29 July 1797.
Kentish Gazette, 14 January 1794.
Kentish Weekly Post-Canterbury Journal, 25 July 1797.

Norfolk Chronicle, 18 January 1794.
Norfolk Chronicle, 29 July 1797.
Oxford Journal, 31 January 1795.
The Times, 23 Eylül 1793.
The Times, 24 Eylül 1793.
The Times, 26 Aralık 1793.
The Times, 31 Aralık 1793.
The Times, 23 Haziran 1794.
The Times, 20 July 1797.
Reading Mercury, 31 July 1797.
Royal Collection Trust, nr. 62832.
Royal Collection Trust, nr. 750575.
Saunders's News Letter, 28 July 1797.

Yazma Eserler

Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu'l-Mubîn fî'l-Ayeti'l-Erbâin*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4967.
Yusuf Âgâh Efendi, *Havadisnâme-i İngiltere*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, nr. 840.

Araştırma-İnceleme

Afyoncu, Erhan, “Mahmud Râif Efendi ve Ailesine Dair Vesikalar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 2, İstanbul 2000 s. 89-100.
Afyoncu, Erhan, “Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları-I”, *Belgeler*, c. XX, sy. 24, Ankara, 1999, s. 77-155
Afyoncu, Erhan, “Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II”, *Belgeler*, c. XXVI, sy. 30, s. 85-193.
Afyoncu, Erhan, “Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, c. 1, sy. 2, 2003, s. 101-172.
Afyoncu, Erhan-Ahıskalı Recep, “Kâtip”, *DİA*, Ankara, 2022, s. 53-55.
Agoston, Gabor, “Knowledge, Technology and Warfare in Europe and the Ottoman Empire in the Early Modern Period”, *Osmanlılar ve Avrupa Seyahat*,

- Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 471-480.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, c. 3, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, Dersaâdet, Matbaa-i Osmaniye, 1309.
- Ahmed Vâsıf Efendi, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı (İnceleme ve Metin)*, haz. Nevzat Sağlam, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.
- Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, haz. Mücteba İlgürel, Ankara, 1994.
- Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr [Osmanlı Tarihi (1209-1219 / 1794-1805)]*, haz. Hüseyin Sarıkaya, İstanbul 2017.
- Aksan, Virginia, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Aksan, Virginia, "Ottoman War and Warfare 1453-1812", *War in The Early Modern World 1450-1815*, ed. Jeremy Black, Routledge, London, 1999, s. 147-176.
- Aksan, Virginia, *The Ottomans 1700-1923: An Empire Besieged*, Routledge, New York, 2022.
- Aksan, Virginia, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Aksan, Virginia, "Whatever Happened to The Janissaries? Mobilization for The 1768-1774 Russo-Ottoman War", *War in History*, c. 5, sy. 1, 1998, s. 27.
- Aksan, Virginia, "Ottoman Political Writing 1768-1808", *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts*, The ISIS Press, İstanbul, 2004 s.25-44.
- Aksan, Virginia, "Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760–1830", *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts*, The ISIS Press, İstanbul, 2004, s. 111-137.
- Akyıldız, Ali, "II. Mahmud Döneminde Merkez İdaresinde Yapılan Düzenlemeler", *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul, 2010, s. 55-83.

- Aracı, Emre, *Londra'da Türk İzleri*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2022.
- Aracı, Emre, *Yusuf Âgâh Efendi 18. Yüzyıl Londrası'nda İlk Türk Büyükelçi*, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Artan, Tülay, "Beşiktaş Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1994, s. 171-173.
- Artan, Tülay, "Eighteenth Century Ottoman Princesses as Collectors Chinese and European Porcelains in the Topkapı Palace Museum", *Globalizing Cultures: Art and Mobility in The Eighteenth Century*, C. 39, 2010, s. 113-147.
- Asım Efendi, *Asım Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, c. 2, İstanbul 2015.
- Atik, Kayhan, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan C. Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, c. 11, Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 45-51.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, 1992.
- Bağış, Ali İhsan, *Britain and The Struggle for The Integrity of The Ottoman Empire Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul 1776-1794*, The ISIS Press, İstanbul, 1984.
- Bağçeci, Yahya, "İngiltere Başbakanı Genç William Pitt ve Özi Krizi", *Tarihin Peşinde*, S. 12, 2014, s. 359-379.
- Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları, Vakfiyeler, Yunanistan*, ed. Halil Eren, IRCICA, İstanbul, 2017.
- Balta, Evangelia, Yücel Dağlı, "Evliyâ Çelebi'ye Göre Mora Yarımadası ve Girit'te Bağcılık ve Şaraplar", çev. R. Aslıhan Aksoy Sheridan, *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, haz. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 103-127.
- Başarır, Özlem, "Osmanlı Morası'nda İdari-Mali Düzeni Yeniden Yapılandırma Girişimleri Çerçevesinde Reaya ve Yönetim (1788-1829)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 39, sy. 68, 2020, s. 280-330.
- Berker, Aziz, "Mora İhtilali ve Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası", *Tarih Vesikaları*, c. 2, sy.7, s. 63-80.

- Beydilli, Kemal, “III. Selim’in Bastırdığı Kitaplar ve Atlas-ı Kebîr”, *III. Selim İki Asrın Dönemecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul, 2010, s. 171-195.
- Beydilli, Kemal, “İshak Bey”, *DİA*, c.22, İstanbul, 2000, s. 525-527.
- Beydilli, Kemal, “Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. 1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, 2013, s. 66-130.
- Beydilli, Kemal, İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd’e Dâir Eseri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.
- Beydilli, Kemal, “II. Mahmud Yüzyılın Müceddidi (1808-1839)”, *Osmanlı’da Devletlerarası İlişkiler Siyaset-Yaşam-Yenileşme*, c. 1, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s. 299-367.
- Beydilli, Kemal, “III. Selim Aydınlanmış Hükümdar”, *Osmanlı’da Devletlerarası İlişkiler Siyaset-Yaşam-Yenileşme*, c. 1, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s. 265-299.
- Beydilli, Kemal, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn”, *DİA*, c. 31, Ankara 2020, s. 513-514.
- Beydilli, Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018.
- Beydilli, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Bilgin, Arif, “Matbah-ı Amire”, *DİA*, c.28, Ankara, 2003, s. 115-119.
- Black, Jeremy, “Sir Robert Ainslie: His Majesty’s Agent-provocateur? British Foreign Policy and the International Crisis of 1787”, *European History Quarterly*, c. 14, sy. 3, 1984, s. 253-283.
- Bostan, İdris, “Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819)”, *Tarih Dergisi*, S. 35, 1994, s. 177-192.
- Bulut, Erkin, *The Life and Ideas of an 18th-Century Ottoman Bureaucrat: Suleyman Penah Efendi and His “Order of The Climes*, Sabancı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

- Burian, Orhan, “Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. IX, S. 1-2, 1951, s. 1-17.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, c. 3, TÜBA Yayınları, Ankara, 2016.
- Buzpınar, Tufan, “Surre”, *DİA*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 567-569.
- Câbî Ömer Efendi, *Câbî Tarihi*, haz. Mehmet Ali Beyhan, c. I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Cartography of The Shores and Islands of Greece*, ed. Diana Zafiropoulou, Society for Hellenic Cartography, 1989.
- Cezar, Yavuz, “Osmanlı Aydını Süleyman Penah Efendi’nin Sosyal, Ekonomik ve Mali Konulardaki Görüş ve Önerileri”, *Toplum ve Bilim*, sy. 42, 1988, s. 111-132.
- Cunbur, Müjgan, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. 7, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- Çalışkan, Muharrem Saffet, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi’nin I. Cildi Metin ve Tahlili*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- Deringil, Selim, “II. Mahmud Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 59-70.
- Develi, Hayati, “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin Verilerine Göre 17. Yüzyıl Yunanistan’ında Dilsel Dağılım”, *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, haz. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 160-170.
- Doğan, Muzaffer, *Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1995.
- Engin, Vahdettin, “Mahmud Raif Efendi Tarafından Kaleme Alınmış İngiltere Seyahati”, s. 135-162.
- Erdem, Hakan, “Osmanlı Avrupası’nda Kolonyal Esintiler”, Karar Gazetesi, 27.05.2017. (<https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/osmanli-avrupasinda-kolonyal-esintiler-4102>)
- Erdem, Hakan, “Penah Efendi: Bundan Sonra Arnavutça Konuşulmaya...”, Karar Gazetesi, 04.06.2017. (Erişim: 14.12.22)

- <https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/penah-efendi-bundan-sonra-arnavutca-konusulmaya-4155>)
- Erdem, Hakan, “Süleyman Penah Efendi’nin Esbâb-ı Tedbir-i Nizâm-ı Ekâlîm”, Karar Gazetesi, 20.05.2017. (Erişim: 14.12.2022 <https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/suleyman-penah-efendinin-esbab-i-tedbir-i-nizam-i-ekalim-adli-4047>)
- Ermiş, Fatih, *A History of Ottoman Economic Thought Developments Before the Nineteenth Century*, Routledge, London, 2016.
- Erünsal, İsmail, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, c. 8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Fıkırkoca, Çağpar, “Bir Osmanlı Gözlemcinin İngiliz Siyasal Sistemine Bakışı”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, S. 10, 1984, s. 65-67.
- Findley, Carter, “The Foundation of The Ottoman Foreign Ministry”, *Journal Middle East Studies*, c. 3, 1972, s. 388-416.
- Findley, Carter, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.
- Findley, Carter, “The Legacy of Tradition to Reform: Origins of The Ottoman Foreign Ministry”, *International Journal Middle East Studies*, C. 1, S. 4, 1970, s. 334-357.
- Findley, Carter, *Modern Türkiye Tarihi İslam, Sekülerizm ve Milliyetçilik*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Findley, Carter, “A Vision of a Brilliant Career”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, C. 76, 1986, s. 95-101.
- Fleisher, Cornell H., “Preliminaries to The Study of The Ottoman Bureaucracy”, *Journal of Turkish Studies*, C. 10, 1986, s. 135-141.
- El-Haj, Rifa’at A. Abou, “Ottoman Attitudes Towards Peace Making: the Karlowitz Case”, *Der Islam*, C. 51, S. 1, 1974, s. 131-137.
- Genç, Mehmet, “Esham”, *DİA*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 376-380.
- Genç, Mehmet, “İltizam”, *DİA*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 154-158.

- Genç, Mehmet, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2013, s. 95-143.
- Genç, Mehmet, “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, c. 2, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2022, s. 97-106.
- Goffman, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İngilizler 1642-1660*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2001.
- Göyünç, Nejat, “Anadolu”, *DİA*, c.3, İstanbul, 1991, s.105-106.
- Güngör, Selahattin, “İlk Londra Elçimiz Yusuf Âgâh Efendi İngiliz Sarayındaki Kabulünü Anlatıyor”, *Resimli Tarih Mecmuası*, s. 414-416.
- Halil Nuri, *Nûrî Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.
- Hammer, Joseph Von, “An Account of The Mission of Yusuf Agha, Ambassador from Turkey to The British Court”, *Transactions of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, C. 3, S. 3, 1834, s. 496-504.
- Harrison, Henrietta, “Chinese and British Diplomatic Gifts in the Macartney Embassy of 1793”, *English Historical Review*, Oxford University Press, 2018, s. 65-97.
- Herbette, Maurice, *Fransa’da İlk Daimi Türk Elçisi Morali Esseyit Ali Efendi 1797-1802*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019.
- Hodgson, Marshall, *İslamın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, çev. Berkay Ersöz, Phoenix Yayınevi, İstanbul, 2021.
- Işıksel, Güneş, “II. Selim’den III. Selim’e Osmanlı Diplomasisi: Birkaç Saptama”, *Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2010, s. 315-338.
- Itzkowitz, Norman, “Men and Ideas in The Eighteenth Century Ottoman Empire”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Southern Illinois University Press, London, 1977, s. 15-26.
- İlgürel, Mücteba, “Köse Mustafa Paşa”, *DİA*, c. 31, Ankara, 2020, s. 345-346.
- İnalcık, Halil, “Yaş Muahedelerinden Sonra Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *AÜDTCFD*, C. IV, Ankara, Tarih Kurumu Yayınları, 1946, s. 195-203.

- İnalcık, Halil, "Military And Fiscal Transformation in The Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, s. 6, 1980, s. 283-337.
- İnalcık, Halil, "The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants", *Turcica*, c.3, 1983, s. 105-123.
- İpşirli, Mehmet, "Hâcegân", *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 430-431.
- İpşirli, Mehmet, "Kalemiye", *DİA*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 248-249.
- İpşirli, Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, c. 1, IRCICA, İstanbul, 2013, s. 139-277.
- İpşirli, Mehmet, "Elçi", *DİA*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 3-15.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (1241-1242/1826-1827)*, c. 90, 351/297.
- Kafadar, Cemal, "Janissaries and Other Riffraff of Ottoman Istanbul: Rebels Without a Cause?", *International Journal Turkish Studies*, C. 13, 2007, s. 113-134.
- Kalıpçı, Mahmud Esad, "Müsadere Kurumunda Islaha Dair Bir Teklif: III. Selim Dönemine Ait Bir Vesika", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, c. 21, sy. 2, 2015, s. 211-242.
- Karaca, Filiz, "Hil'at", *DİA*, c.18, İstanbul, 1998, s. 25-27.
- Karal, Enver Ziya, "Nizam-ı Cedîd'e Dair Layihalar", *Tarih Vesikaları*, sy. 6, Nisan 1942, s. 411-425.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, c. 5, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- Karateke, Hakan, *An Ottoman Protocol Register Containing Ceremonies From 1736 to 1808: BEO Sadaret Defterleri 350 In The Prime Ministry Ottoman State Archives*, The Ottoman Bank Archive and Research Centre, 2007.
- Kayapınar, Levent, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.
- Kiel, Machiel, John Alexander, "Mora", *DİA*, c. 30, Ankara, 2020, s. 278-283.
- Koloğlu, Orhan, "Fransız Devriminin Osmanlı Diplomasisinde Yaratdığı Hareketlilik", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 13-19.

- Kuneralp, Sinan, “İlk Daimi Türk Sefiri Yusuf Agâh Efendi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 9, 1968, s. 9-12.
- Kuran, Ercüment, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1968.
- Küçük, Cevdet, “Bina Eminliği”, *DİA*, c. 6, İstanbul, 1992, s. 179.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Defterdar”, *DİA*, c. 9, İstanbul, 1994, s. 94-96.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Osmanlı İktisadî Yapısı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. 1, IRCICA, İstanbul, 2013, s. 513-548.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Balta Limanı’na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- Lalor, Bernard, “Promotion Patterns of Ottoman Bureaucratic Statesmen From The Lâle Devri Until The Tanzimat”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972, s. 77-92.
- Mahmud Raif Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yeni Nizamların Cedveli*, Fransızcadan Çeviren: A. Terzioğlu-H. Hatemi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1988.
- Matuz, Joseph E., “Contributions to The Ottoman Institution of The İltizam”, *The Journal of Ottoman Studies*, c. 11, İstanbul, 1991, s. 237-249.
- Mehmed Esad Efendi, *Bağçe-i Safâ-Endûz*, haz. Rıza Oğraş, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2018.
- Mehmed Esad Efendi (Sahhaflar Şeyhi-zâde Seyyid), *Vak’a-nüvîs Es’ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi’nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241 / 1821-1826*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000.
- Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, haz. Tahir Güngör, c.2, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019.

- Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, yay. haz. Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, c. 5, 1996.
- Menchinger, Ethan L., *İlk Modern Osmanlı Ahmed Vâsıf'ın Fikri Gelişimi*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022.
- Metzner, Paul, *Crescendo of the Virtuoso Spectacle, Skill, and Self-Promotion in Paris During the Age of Revolution*, University of California Press, 1998.
- Naff, Thomas, "Introduction", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Southern Illinois University Press, London, 1977, s. 3-14.
- Naff, Thomas, "Ottoman Diplomatic Relations with Europe in The Eighteenth Century: Patterns and Trends", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Southern Illinois University Press, London, 1977, s. 88-107.
- Nagata, Yuzo, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", *DİA*, c. 31, Ankara, 2020, s. 48-50.
- Nagata, Yuzo, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Study of Languages & Cultures of Asia & Africa Monograph Series, No.6, Tokyo, 1976.
- Neumann, Christoph K., "Political and Diplomatic Developments", *The Late Ottoman Empire 1603-1839*, ed. Suraiya N. Faroqhi, Cambridge University Press, London, 2006, s. 44-62.
- Niyazioğlu, Aslı, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Rüyalar ve Hayatlar*, Doğan Kitap, İstanbul 2020.
- Özcan, Abdülkadir, "Hâlet Efendi", *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 249-251.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.
- Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Pakalın, Mehmet Zeki, "Londra'da İlk Osmanlı Sefiri", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, c. II, S. 28, İstanbul 1335 [1917], s. 36-41.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2018.
- Remerand, Gabriel, *Tepedelenli Ali Paşa*, çev. Ali Kemal Aksüt, İstanbul, 1940.

- Renda, Günsel, “Sultan III Selim ve Resim Sanatı”, *Nizâm-ı Kâdîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, s. 641-653.
- Salzmann, Ariel, “An Ancien Regime Revisited: “Privatization” and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire”, *Politics and Society*, c. XXI, sy. 4, 1993, s. 393-423.
- Sarıyıldız, Gülden, “Kağıt Emîni”, *DİA*, c. Ek-2, Ankara, 2019, s. 2-3.
- Sariyannis, Marinos, *A History of Ottoman Political Thought up to The Early Nineteenth Century*, Brill, Leiden, 2019.
- Schiebinger, Londa, “The Anatomy of Difference: Race and Sex in Eighteenth-Century Science”, *Eighteenth-Century Studies*, c. 23, sy. 4, 1990, s. 387-405.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2017.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986.
- Shaw, Stanford, *Between Old and New The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, Harvard University Press, 1971.
- Shaw, Stanford, “The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III”, *Studies in Ottoman and Turkish History Life With the Ottomans*, The Isis Press, İstanbul, 2000, s. 100-117.
- Shaw, Stanford, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 609-626.
- Süleyman Penâh Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, haz. Abdullah Zararsız, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018.
- “Süleyman Penah Efendi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Yayın Kurulu: Ezel Erverdi-Mustafa Kutlu-İsmail Kara, c. 8, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Tercüman”, *DİA*, c. 40, İstanbul, 2011, s. 490-492.
- Şânîzâde Mehmed ‘Atâ’ullah Efendi, *Şânî-zâde Tarihi*, c. 1, haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008.

- Şehsuvaroğlu, Haluk, *İstanbul Yazıları Boğaziçi'ne Dair*, İstanbul, Turing Yayınları, 1986.
- Talbot, Michael, "A Treaty of Narratives-Friendship, Gifts and Diplomatic History in the British Capitulations of 1641", *The Journal of Ottoman Studies*, C. 48, S. 48, 2016, s.357-398.
- Talbot, Michael, *British-Ottoman Relations 1661-1807 Commerce and Diplomatic Practice in Eighteenth Century Istanbul*, The Boydell Press, Woodbridge, 2017.
- Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi, *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, haz. Feridun M. Emecen, TATAV Yayınları, İstanbul, 2003.
- Telci, Cahit, "Bir Osmanlı Aydınının XVIII. Devlet Düzeni Hakkındaki Görüşleri: Penah Osman Efendi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 178-188.
- Toker, Hikmet, "The Musical Relationship Between England and the Ottoman Empire", *Rast Müzikoloji Dergisi*, sy. 7, 2019, s.1959-1978.
- Toprak, M. Bedrettin, *Osmanlı İstanbul'unda Demografi, Servet ve Eşitsizlik: 18. Yüzyıl Tereke Defterlerinden Bir Analiz*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", *Belleten*, C. 13, S. 51, 1949, s. 573-648.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarik Kurumu Basımevi, Ankara, 1948.
- Werner, Birgit & Hellman, Lisa, Meersbergen, Guido, "Gift and Tribute in Early Modern Diplomacy: Afro-Eurasian Perspectives", *Diplomatica A Journal of Diplomacy and Society*, Brill, 2020, s.185-200.
- Woodhead, Christine, "From Scribe To Literature: The Career Of a Sixteenth-Century Ottoman Kâtib", *British Society for Middle Eastern Studies*, C. 9, S. 1, 1982, s. 55-74.

Woodhead, Christine, “Okçuzâde Mehmed Şâhî”, *DİA*, c. 33, İstanbul, 2007, s. 335-336.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi Merkez ve Taşra Yöneticileri, yay. haz. Abdullah Sivridağ, Yılmaz Karaca, Ersin Kırca vd., İstanbul, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2019.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, *The First Permanent Ottoman Embassy In Europe The Embassy Of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, The ISIS Press, İstanbul, 2010.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Diplomasisi”, *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul, 2010, s. 179-190.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, “İstanbul-Londra Arasında Karşılıklı Diplomasi: Sir Robert Ainslie ve Yusuf Âgâh Efendi’nin Elçilikleri”, *Kesişen Dünyalar: Elçiler ve Ressamlar*, ed. Barış Kıbrıs, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 23-34.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, “Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)”, *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 5, s. 385-434.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, “Osmanlı Devleti’nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü”, *Toplumsal Tarih*, S. 32, 1996, s. 45-53.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, “Osmanlı Devleti’nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi (1774-1807)”, *Osmanlılar ve Avrupa Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 421-448.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri”, *OTAM*, S. 7, Ankara, s. 319-338.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, “Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi’nin Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları*, s. 21, 2001, s.109-134.

- Yalçinkaya, M. Alaaddin, “Sir Robert Ainslie’nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 2008, s. 127-159.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Şevval”, *DİA*, c. 39, İstanbul, 2010, s. 34.
- Yaycıoğlu, Ali, *Partners of The Empire: The Crisis of the Ottoman Order in The Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford, 2016.
- Yenidünya, Süheyla, “Halet Efendi’nin Tepedelenli Ali Paşa İsyanındaki Rolü”, *Uluslararası Balkan Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri*, Arnavutluk, 2010, s. 261-277.
- Yenidünya Gürgen, Süheyla, *Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi Mehmed Said Hâlet Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.
- Yeşil, Fatih, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi 1750-1799*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Yıldız, Aysel, *Crisis and Rebellion in The Ottoman Empire The Downfall of a Sultan in The Age of Revolution*, I.B. Tauris, London, 2017.
- Yıldız, Aysel, “Kabakçı İsyanı ve III. Selim’in Katli”, *III. Selim İki Asrın Dönemecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul, 2010, s. 227-241.
- Yıldız, Netice, “Turkish Britons and Ottoman Turks In England During The Eighteenth Century”, *Ottoman Empire and European Theatre*, c. 2, Michael Hüttler-Hans Ernst Weidinger (ed), Hollitzer, 2014, s. 539-587.
- Zarinabaf, Fariba, John Bennet-Jack, L. Davis, *A Historical and Economic Geography of The Ottoman Greece The Southwestern Morea in The 18th Century*, American School Classical Studies at Athens, 2005.
- Zorlu, Tuncay, *Innovation and Empire in Turkey Sultan Selim III and The Modernisation of The Ottoman Navy*, Tauris Academic Studies, London, 2008.

İnternet Kaynakları

<https://www.strandlines.london/2020/10/01/adelphi-robert-adam/> (E. T. 15.10.2022)